

Neiden kapell og Svanvik kapell

Nasjonal oppbygging i Sør-Varanger

Sigrun Rasmussen

Hovedoppgave i kunsthistorie, våren 2007

Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk

Universitetet i Oslo

Forord

Arbeidet med denne hovedfagsoppgaven har tatt tid. Emnet er komplisert og berører tematikk som makt og undertrykkelse. Slik har tiden vært på min side. Det har kommet ny kunnskap på området og mer åpenhet rundt de historiske hendelsene i området. Selv har jeg vært så heldig å få innhente og dokumentere samisk byggeskikk i Sør-Varanger. Lokale byggetradisjoner ligger utenfor denne avhandlingen, likevel håper jeg noe kan gjenspeiles i oppgaven og i behandlingen av innholdet.

Til gjennomføring av hovedfagsavhandlingen har jeg mottatt støtte fra Norges Forskningsråd under fagområdet for samisk forskning. Det ga meg troen på at oppgaven jeg hadde valgt var viktig. Jeg retter en stor takk til Norges Forskningsråd. Takk også til veileder Kari Hoel, som har ventet på meg, og til kollegaer på Sør-Varanger museum for gode faglige diskusjoner.

Tilslutt takk til deg Pål som er nærmest, og til Brage og Sindre som har rett til å vite.

FORORD	2
1 INNLEDNING	5
1.1 KAPELLENE I GRENSEBYGDENE	5
1.2 AVGRENSING AV OPPGAVEN	6
1.3 PROBLEMSTILLING.....	7
1.4 METODE	8
1.5 KILDEMATERIALE	10
1.6 FORSKNINGSHISTORIE	11
1.7 DEFINISJONER OG KLARGJØRING AV BEGREP	14
2 GENERELL INNFORING	15
2.1 FRA FELLESDISTRIKT TIL GRENSE MOT FINLAND	15
2.2 BEFOLKNING OG BOSETTING.....	17
2.2.1 <i>Neiden</i>	19
2.2.2 <i>Pasvikdalen og Svanvik</i>	20
2.3 NASJONALE HENSYN OG FORNORSKNING.....	22
2.4 MISJON OG MENIGHETSLIV	26
2.5 SAMMENDRAG	28
3 NEIDEN KAPELL	29
3.1 KAPELLET I MODERAT STAVKIRKESTIL	29
3.1.1 <i>Plassering i Neidendalen</i>	29
3.1.2 <i>Plan og eksteriør</i>	30
3.1.3 <i>Interiør og dekordetaljer</i>	32
3.1.4 <i>Byggeprosess og materialbruk</i>	34
3.2 BESLUTNINGSPROSESS.....	36
3.2.1 <i>Lokalt initiativ fra familiefedre i Neiden</i>	36
3.2.2 <i>Utelukkende en kirkelig sak</i>	40
3.2.3 <i>Behandling i Kirke departementet og Stortinget</i>	43
3.2.4 <i>Innvielse med kirkeministeren tilstede</i>	46
3.2.5 <i>Sammendrag</i>	48
3.3 ARKITEKT OG BYGGEFIRMA.....	49
3.3.1 <i>Karl Norum</i>	49
3.3.2 <i>Jakob Digre - byggevarefirma og entreprenør</i>	50
3.3.3 <i>Fra sveitserhus til jugendarkitekt</i>	51
3.4 VALG AV ARKITEKT	54
3.4.1 <i>Henrik Bulls utkast</i>	54
3.4.2 <i>Nytt forslag fra Norum</i>	55
3.4.3 <i>Det endelige resultatet</i>	58
3.5 SAMMENDRAG	61
4 SVANVIK KAPELL	62
4.1 NORSK-KIRKELIG STIL I PASVIKDALEN	62
4.1.1 <i>Beliggenhet</i>	62
4.1.2 <i>Plan og eksteriør</i>	64
4.1.3 <i>Interiør og utsmykking</i>	68
4.1.4 <i>Byggeprosess og materialbruk</i>	71
4.1.5 <i>Sammendrag</i>	73
4.2 FRA SKOLEKAPELL TIL KAPELLKIRKE	74
4.2.1 <i>Avslag i departementet</i>	74
4.2.2 <i>Samordning hos biskop og fylkesmann – vedtak i Stortinget</i>	77
4.2.3 <i>Sammendrag</i>	79
4.3 VALG AV ARKITEKT OG ARKITEKTUR	80
4.3.1 <i>Planleggingsstadiet</i>	80
4.3.2 <i>Harald Sund – Nord-Norges arkitekt</i>	84
4.3.3 <i>Kapellet – vurdering av stilvalg</i>	88
4.4 SAMMENDRAG - KIRKEN SOM SENTER I EN NY NORSK BONDEBYGD	94

5	AVSLUTNING	95
5.1	FAGFOLK – UTENFRA ELLER LOKALE?	96
5.2	HVORFOR VAR DET VIKTIG MED KIRKEBYGG?	97
5.3	KIRUNA KIRKE – EN ANNEN LØSNING	98
5.4	HALVOR VREIM – EN ANALYSE AV SAMISK BYGGESKIKK FRA 1947	99
6	ILLUSTRASJONER.....	100
	KILDER.....	102
	LITTERATUR	103

1 Innledning

1.1 Kapellene i grensebygdene

Dette er en hovedfagsoppgave i kunsthistorie om Neiden kapell og Svanvik kapell som ligger i Sør-Varanger kommune i Finnmark fylke. (Ill. 1) Oppgaven har som formål å foreta en bygningshistorisk dokumentasjon av de to kapellene. Neiden kapell ble innviet i 1902 og er tegnet av arkitekt Kal Norum fra Trondheim. (Ill. 2) Svanvik kapell sto ferdig i 1934 og er tegnet av arkitekt Harald Sund fra Oslo. (Ill. 3) Kirke- og undervisningsdepartementet var oppdragsgiver for begge kapellene, med Hålogaland stiftsdireksjon som eier av de ferdige kirkebyggene. Både Neiden kapell og Svanvik kapell er fortsatt i bruk som menighetskirker og sokner til Sør-Varanger menighet. De har begge fått stå tilnærmet uforandret siden de ble bygget.

Bygdene Svanvik og Neiden, har riksgrense til henholdsvis Russland og Finland. Rollen som grensebygder fikk betydning for både bygging og utforming av kapellene. I perioden, da de ble bygget var det viktig å befeste området som norsk land og fremme nasjonal tilhørighet til Norge blant befolkningen. Sør-Varanger hadde frem til grenseoppgangen i 1826 vært en del av det gamle Fellesdistriktet mellom Norge og Russland. Området var i hovedsak befolket av samer; østsamene som tilhørte den ortodokse kirke og nordsamene som tilhørte den lutherske kirke. I løpet av siste halvdel av 1800-tallet innvandret norske og finske nybyggere til Sør-Varanger. Så tidlig som i 1858 ble den utskilt som egen kommune.¹ Seks år senere, i 1864 ble det opprettet et eget prestegjeld med sogneprest bosatt på Kirkenes.² Sør-Varanger herred vokste frem med veibygging, nyrydding av jord, etablering av skoler og kirkebygging.

Fra den første kirken på Kirkenes ble tatt i bruk i 1862, til kapellet på Svanvik var ferdig i 1934, ble det bygget til sammen syv vigslate gudshus. Fire av disse var kirker og kapeller, mens tre var skolehus med kapell. Sør-Varanger kommune har et areal på 3467 km², og er Norges tredje største kommune i utstrekning. I en tid før veier og motorisert ferdsel ble vanlig, var dette kanskje årsaken til det store antall kirkebygg og kapellbygg? Likevel; lange avstander og dårlig kommunikasjon kan ikke alene forklare det store antall nye kirkebygg for en fåtallig befolkning.

Knut Einar Eriksen og Einar Niemi gir i boken *Den Finske Fare, Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i Nord 1860-1940* et innblikk i hvordan kirkebygging var del av en statlig

¹ Aage Lunde, *Sør-Varangers historie*, med bidrag av Povl Simonsen og Ørnulf Vorren. (Kirkenes: Sør-Varanger kommune, 1979), 272.

² Ernst Galschiødt, *Sør-Varanger prestegjeld*, (Tromsø, 1965), 15.

politikk for å bringe norske kulturfaktorer og et bedre nasjonalt vern til grenseområdene.³ Et sentralt begrep i dette var fornorskning av samer og kvener.⁴

1.2 Avgrensning av oppgaven

Jeg har valgt å avgrense hovedfagsavhandlingen til en bygningshistorisk analyse av to kapell som ble bygget innenfor denne politiske rammen, som fornorskning av samer og kvener kan sies å ha vært. Eriksen og Niemi fremhever hvordan fornorskingen i grenseområdene mot Russland og Finland omfattet en tydelig markering av norsk administrasjon, språk og kultur. Kapellbyggingen i Sør-Varanger kommune blir trukket særlig frem og behandlet flere steder i boken;

Nye norske kirker i grensebygdene falt innenfor denne politiske ramme. Tradisjonen med kirkereising som en nasjonal befestning i grenseområdene (Oscar II's kapell i 1869 og Neiden i 1902) ble altså ført videre i mellomkrigsåra. ... Når det gjaldt kapellkirka [Svanvik kapell], la Finnmarksnevnden vekt på at den skulle være stor og rommelig og kunne ses i vid omkrets.⁵

Kapellene i Neiden, Svanvik og Grense Jakobselv i boken tillagt betydning som kulturelle grensebefestninger. Når jeg har valgt å utelate Kong Oskar II's kapell har det sin bakgrunn i flere forhold. For det første var Grense Jakobselv på det tidspunktet kapellet ble bygget befolket med norske kolonister som drev jordbruk og fiske. Videre fulgte riksgrensen mellom Norge og Russland det tradisjonelle næringsmessige bruksområdet til østsamene. Elven skilte mellom Petsjenga- og Pasviksiidaen. Det var en velkjent grense for ressursutnyttelse og må ha bidratt til å hindre konflikter etter grenseoppdelingen.⁶ For det andre fant byggingen av Kong Oskar II's kapell sted i tiden før 1880. Etter dette skjedde det en endring og tilstramming i fornorskningspolitikken ovenfor samer og kvener.⁷ En tredje begrunnelse for å ikke behandle kapellet i Grense Jakobselv er at det arkitekturhistorisk føyer seg inn under en annen periode av historismen enn Neiden kapell og Svanvik kapell.

³ Fylkesmann Hagbart Lund brukte dette som argument for en kapellkirke på Svanvik. Knut Einar Eriksen og Einar Niemi, *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetsspolitikk i nord 1860-1940*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1981) 238.

⁴ Tema belyses nærmere i kapittel 2.

⁵ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 238.

⁶ Väinö Tanner, *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området: I. Skolt-lapparna*, (Helsingfors, 1929) 123.

⁷ Helge Dahl, *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 – 1905*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1957) 241, 243; L. Lind Meløy, *Internatliv i Finnmark: Skolepolitikk 1900 – 1940*, (Oslo: Det norske samlaget, 1980) 17.

Jeg har valgt å følge den bygningshistoriske utvikling av kapellene i Neiden og Svanvik fra planleggingsstadiet til innvielse. Bruk av kapellene etter ferdigstillelse og menighetsliv faller derfor utenfor den oppgaven.

1.3 Problemstilling

Hovedproblemstillingen blir å undersøke hvordan bygging og utforming av Neiden kapell og Svanvik kapell hadde sammenheng med den politiske situasjon som var rådende fra årene rundt 1900-tallet og ut mellomkrigstiden, og å gjennomføre en bygningshistorisk dokumentasjon av de to kapellene. Hvorfor ble kapellene bygget, og hva var grunnen til at staten engasjerte seg med slik tyngde i byggingen?

Det er viktig å slå fast at begge kapellene var ønsket av befolkningen. Bygdefolket skrev anmodningsbrev, men med direkte adresse til Kirke- og utdanningsdepartementet. De ønsket en annekskirke til bygda, men må ha visst at det bare var Staten som var i stand til å gi dem den. Flere forhold viser at Kirkedepartementet nettopp spilte en sentral rolle. Staten bevilget pengene, bygget og sto som eier til Sør-Varanger kommune overtok eierskapet på 1970-tallet. Kapellene ble bygget for å kunne avholde gudstjenester 4 – 6 ganger i året. De måtte betjenes av én prest med hele Sør-Varanger menighet som sitt ansvarsområde. I Neiden skapte det russisk-ortodokse kapellet bekymring, der den østsamiske menigheten ble betjent et par ganger i året. På Svanvik fryktet myndighetene at Finland hadde planer om å bygge en kirke rett over grensen, i Salmijärvi. Utenrikspolitikk og minoritetspolitikk var to sider av samme sak, men fantes det også en tredje side.

Spilte de russisk-ortodokse kirkene i området noen rolle i byggingen av kapellene? Eller var kapellreisningen et kirkepolitisk trekk rettet mot læstadianismen? For kirken skapte nok læstadianismen; en pietistisk lekmannsbevegelse bekymring og ble oppfattet som en indre trussel. Godt plantet innenfor den lutherske lære, men med forgreininger over hele Nordkalotten, representerte den en kristen forbrødring over landegrensene. Kirken hadde behov for en arena for sin forkynnelse, og det var en fordel om kirkebyggene gjenspeilte nasjonale byggetradisjoner.

Hadde denne nasjonale tanken noen betydning for utformingen av kapellene? Hadde oppdragsgiverne noe bevist forhold til dette, og var det slik at arkitekturen hadde til hensikt å formidle norsk kultur og egenart? Kan kapellene oppfattes som bruk av to forskjellige formspråk, som uttrykk for den samme intensjon og innhold? Arkitekten for kapellet i Neiden

valgte å bruke nasjonale motiver i utformingen, og mente det passet godt siden kirken skulle ligge i et grensestrøk der befolkningen hadde en annen nasjonal tilhørighet enn den norske. Kapellet er utført i noe han selv karakteriserte som en ”*modifisert stavkirkestil*” med dragehoder på takrytter og takpartier og utskåret mønekam, og ellers rikt dekorert med ornamentikk og masker.⁸ I Svanvik har kapellet fått et noe enklere uttrykk i form av en langkirke i laftet rundtømmer. Klokketårnet med spir utgår fra et hevet midtrom, og blir båret av fire tømmerøyler. Daværende biskop kalte kapellet en storartet skapelse i ”*norsk-kirkelig stil*”.⁹

Det kan synes som det har vært et poeng for oppdragsgiverne at kirkene skulle ha enkeltelementer eller en helhetlig utforming som uttrykte det norske, og at arkitektene har arbeidet innenfor en slik ramme. For begge kapellene ble beliggenhet vektlagt, der et sentralt moment var at de skulle synes i landskapet. Kapellene skulle videre forholde seg til et fysisk kirkemiljø bestående av den russisk-ortodokse kirke og den finske kirke, både innenfor og utenfor Norges grenser.

Kan arkitektene i noen grad ha latt seg påvirke av ortodokse kirkebygg eller av Den finske kirkes byggverk? Hvordan forholdt arkitektene seg til regional eller lokal arkitektur? Den siste problemstillingen som reises vil av hensyn til avhandlingens størrelse, kun bli berørt i mindre grad og da kun nært knyttet opp til andre kirkebygg. Selv om det kunne vært av interesse ligger det også utenfor denne oppgave å gå nærmere inn på annen arkitektur enn kirkebygg; som for eksempel skolebygg, privatboliger eller andre bygningene tilknyttet klosteranlegget i området.

1.4 Metode

Den bygningshistoriske dokumentasjonen omfatter kapellet i Neiden og kapellet i Svanvik. Kapellene sees i lys av å være historiske dokument, der en rekke forhold i samtiden har påvirket byggeprosessen. På den ene siden kulturelle faktorer, der menighetens behov for et kirkerom og eventuelt andre politiske, sosiale eller økonomiske motiv kommer inn. På den andre siden står de estetiske faktorer som sikter til den fysiske utforming, eller om en vil det kunstneriske uttrykk bygningene fikk. Noe hermetisk lukket skille mellom disse finnes nødvendigvis ikke, da begge kategorier gjensidig påvirker hverandre. Denne metode ligger til grunn for blant annet Gregor Paulssons – nå klassiske arbeid - *Svenk stad*. Han viser hvordan

⁸ Riksarkivet, Kirke og utdanningsdepartementet, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger I 1845 – 1939: J.No 4202 15.09.1900, Brev fra arkitekt Karl Norum til Kirke og Utdanningsdepartementet.

forskjellige bygningsmiljøer også er et resultat av geografiske forhold, sosiale forhold, av økonomi, etnologi og estetikk.¹⁰

Når jeg har valgt å studere kapellene i Neiden og Svanvik har det sammenheng med at disse kirkene reiser interessante spørsmål, nettopp på grunn av den rolle de ble tillagt som kulturelle fyrtårn. Intensjonen knyttet til disse to bygninger blir derfor svært viktige og jeg ønsker å analysere disse forholdene nærmere.¹¹ Ved hjelp av de kildene jeg har til rådighet ønsker jeg å belyse sammenhengen mellom utformingen av kapellene, oppgaven kapellene var ment å løse utover den *ren* kirkelige funksjon og betingelsene som lå til grunn for byggingen. I avhandlingen har jeg derfor valgt å vektlegge politiske forhold; så vel kirkepolitikk som utenrikspolitiske hensyn. Kapellene hadde en spesiell funksjon som kulturelle symboler i grenseområdet, dette gjenspeiler nødvendigvis også diskusjonen og innholdet i bygningsanalysen.¹²

Formålet med avhandlingen er å foreta en bygningshistorisk dokumentasjon av Neiden kapell og Svanvik kapell. Det er derfor av betydning å kunne gi en korrekt og nøyaktig beskrivelse av kirkebyggene. Jeg har funnet det hensiktsmessig å bruke Norges Kirker om Buskerud av Håkon og Sigrid Christie som et utgangspunkt for beskrivelse av interiør og eksteriør til dokumentasjon av kirkebyggene.¹³ I tillegg til de mer tekniske og konkrete beskrivelsene, har verket gitt bred innblikk i byggetradisjoner for kirkebygg i Norge. Dette gir en erkjennelse av betydningen å kunne bygge på andres innsamlede materiale, og ha dette som utgangspunkt for innsamling og analyse av mitt eget kildemateriale.¹⁴

I problemstillingen reises det flere spørsmål knyttet til hva som var formålet med kapellene. Kapellbygningene i Neiden og Svanvik retter derfor søkelys på sammenhenger og referanser i arkitekturen. Arkitekturteoretiker Finn Werle peker i *Arkitekturens ismer* på hvordan arkitekturprosjekt i mange tilfeller har som formål å skape noe nytt, og hvordan det arkitektoniske uttrykk ofte innebærer en forandring.¹⁵ Like viktig i denne sammenheng er hvordan vi velger å se på arkitekturen, og Werle skriver:

⁹ Svein Sørensen, *Svanvik kapell en grensekirke*, (Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1990) 12.

¹⁰ Gregor Paulson: *Svensk stad: Del 1 Liv og stil i svenska städer under 1800-tallet*, 2. utg. (Lund: Studentlitteratur, 1973), IV.

¹¹ Michael Baxandall, *Patterns of Intention: On the Historical Explanation of Pictures*, (New Haven/London: Yale University Press, 1985) 34.

¹² Keith Moxey, *The practice of theory: Poststructuralism, cultural politics, and art history*, (Ithaca/London: Cornell University Press, 1994) 18.

¹³ Håkon og Sigrid Christie; *Norges Kirker: Buskerud, Bind 1 – 3*, (Oslo: Riksantikvaren, 1994).

¹⁴ Knut Kjenstali, *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i Historiefaget*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1992) 127; Staale Sinding-Larsen, *Arkitekturteori og bygningsanalyse* (Trondheim: Tapir Forlag, 1994) 51.

¹⁵ Finn Werle, *Arkitekturens ismer*. (Stockholm: Arkitektur Förlag, 1997) 12.

De ulike sätten att betrakta det arkitektoniske prosjektet öppnar dörrar ut mot olikartade sammanhang. Väljer vi att se det arkitektoniska projektet som om det tillförde något nytt, ser vi det samtidigt som refererande till det som redan finns, till värden sådan det uppfattes, till den särskilda platsens rum og former, till vår bild av historien, till typer, till praxis och etablerade sätt-att-gjöra, till tidsanden, till föreställningar och konventioner, d.v.s till et bestämt stratum.”

I dette perspektivet kan både Neiden kapell og Svanvik kapell betraktes som noe nytt. I tillegg til å være nye byggverk, representerte de begge en ny arkitektur på stedene dit de kom.

Kapellbygningene i Neiden og Svanvik, fikk betydning for stedene når de ble bygget, og har fortsatt betydning som menighetskirker, fornorskningsarkitektur og kulturminner.

1.5 Kildemateriale

Det foreligger et godt kildegrunnlag for Neiden- og Svanvik kapell. I første omgang er kapellene slik de fremstår i dag viktige kilder, og har fått stå tilnærmet utforandret fra de sto ferdig i henholdsvis 1902 og 1934. I motsetning til mange andre bygninger og kirker i Finnmark, unngikk kapellene i Neiden og Svanvik brenning under andre verdenskrig. Svanvik kapell ble imidlertid truffet av granatsplinter, og fikk da noen mindre skader i eksteriøret. Det er derfor foretatt studier og fotodokumentasjon av kapellene. Da arbeidet med avhandling har strukket seg over et lengre tidsrom, har det vært en merkbar slitasje på kapellene. Dette omfatter i særlig grad eksteriøret der det er behov for ny maling.

Frem til 1970-tallet ble det bare foretatt mindre reparasjoner, uten vesentlige endringer hverken i eksteriør eller interiør. I 1975 ble kapellene overdratt til Sør-Varanger kommune fra Nordlandske Kirke- og skolefond, som til da hadde hatt ansvar for vedlikehold av kapellene.¹⁶ Kirkevergen i Sør-Varanger kommune hadde i forkant av dette foretatt en rekke henvendelser for å skaffe til veie tegninger og beskrivelser av kapellene.¹⁷ I årene etter dette ble det utført større istandsettinger av begge kapellene, der det blant annet ble foretatt fargerestauring. Dette skjedde i nært samarbeid med fylkeskonservator i Finnmark og Riksantikvaren.¹⁸ Kildematerialet fra instanssettingen har følgelig vært brukt i bygningsdokumentasjonen. Kirke og Undervisningsdepartementet og Statens bygge- og eiendomsdirektoratet var oppdragsgivere for kapellene, og var derfor sentral for byggingen. Arkivmaterialet finnes i Riksarkivet, og har vært av avgjørende betydning for analysen av begge kapellene. I tillegg til Prestegjeldserien og Visitasberetninger fra Kirke- og Undervisningsdepartementet, har jeg

¹⁶ Sør-Varanger kommunale arkiv, Menighetskontoret, Kirkevergen.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Riksantikvarens arkiv: Neiden kapell, Svanvik kapell og mapper på kirker og kapeller med tilknytning til arkitektene Karl Norum og Harald Sund; Finnmark fylkeskommune, fylkeskonservator: Neiden kapell.

benyttet mappen; ”*Kvener og lapper, Utførelse av kirkelige forretninger i grensedistriktene mot Russland ... 1816 – 1931*”. Andre viktige arkiv har vært Statsarkivet i Tromsø som rommer arkiv fra Bispekontoret i Hålogaland bispedømme og Hålogaland stiftsdireksjonen som sto som byggherre. Her finnes arkitektenes tegninger og beskrivelser av kapellene, og har vært blant de viktigste kildene for beskrivelse av eksteriør og interiør. Store deler av menighetens arkiv og det kommunale arkivmaterialet gikk tapt i bombing av Kirkenes i 1944. Av Sør-Varanger kommune arkiv finnes i dag kun herredsstyreprotokoller fra tiden før 1945. Arkiv utenfor kommunen har derfor hatt betydning, samt at det til tider har medført vansker med å avgjøre de lokale aktørenes hele og fulle rolle i kapellbyggingen.¹⁹

Riksantikvarens arkiv over eldre kirkebygg har også vært benyttet i studier av arkitektene Karl Norum og Harald Sunds øvrige kirkebygg. For Sunds vedkommende gjelder dette også antikvariske oppmålinger og restaureringer han selv utførte for Riksantikvaren. For andre byggverk og deltakelser i arkitektkonkurranser er det benyttet fagtidsskrift og annen samtidig litteratur som kilder.

I arbeidet med avhandlingen har jeg fortatt to lengre studiereiser med det formål skaffe til veie bakgrunnskunnskap om kirketradisjonen i Finland og Russland. Jeg har besøkt klosteret på Solovki, videre har jeg vært i Helsingfors der jeg undersøkte kirkebygg i Museiverkets arkiv. I tillegg har jeg hatt flere kortere reiser, blant annet til det som er igjen av klosterkirkene i Petsjenga og til Nellim i Finland der de har bygget ny en kirke, som kopi av en av de eldste kirkene som fantes i klosteret i Petsjenga.

1.6 Forskningshistorie

Kapellbyggingen i Neiden og Svanvik er omtalt flere steder i lokalhistorisk litteratur fra Sør-Varanger. I *Sør-Varangers historie* av dr. philos Aage Lunde ble nasjonale hensyn og styrking av norsk bosetning trukket frem som hovedmotiv for hvorfor kapellene ble bygget.²⁰ Dette sammenfaller med realskolelærer Axel Borgens upubliserte material om Kirke og geistlighet i Sør-Varanger, og tidligere omtalte; *Den Finske Fare* av Eriksen og Niemi.²¹ I

¹⁹ Kirkenes og omegn ble i løpet av andre verdenskrig utsatt for en rekke bombardementer. Sommeren 1944 ble Kirkenes bombet til ruiner, derav også Kirkenes kirke, prestekontorer og kommunehuset. Protokoller fra Herredsstyre for 1895 – 1940 ble reddet ut, men inneholder i ikke forarbeid og sakspapirer. Kirkebøkene ble sammen med kirkesølvet flyttet til Neiden kapell, og ble derfor bevart.

²⁰ Lunde, *Sør-Varangers historie*, 261, 594.

²¹ Sør-Varanger museums arkiv: Axel Borgen, *Kirke og geistlighet i Sør-Varanger*, B8. upublisert materiale, 52, 63; Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 66, 238.

Jubileumsheftene for kapellene blir imidlertid lokalbefolkningens initiativ fremhevet og vektlagt av historiker Svein Sørensen.²² Senere litteratur som *Grensebygda Neiden* og *Den norske kirke i Sør-Varanger i Sør-Varanger 1826-1906* peker i tillegg på rollen som den russisk-ortodokse kirke må ha spilt inn og den læstadianske vekkelses betydning for byggingen av Neiden kapell.²³ Byggingen av Svanvik kapell blir i *Bureising og kolonisering i Pasvikdalen* og i *Den norske kirke i Sør-Varanger i Sør-Varanger 1906-1939*, sett som et lokalt initiativ, men der sterke føringer ble lagt fra statlige embetsmenn.²⁴

I artikkelen *Kulturminner i Øst-Finnmark* skriver Dag Myklebust om både det ortodokse St. Georgs kapell og Neiden kapell, som han omtaler som følger:

Kjærlig pleie og fravær av ombygginger og unødige endringer har gjort at bygningen i dag frestår som et uhyre sjeldent homogent og stilriktig gudshus. Den til dels utsøkte Art Nouveau-detaljering, de tidsriktige farger, inventar og utstyr fra 1902, alt dette bidrar til å gjøre kapellet til en perle som må behandles med en ytterste pietet.²⁵

Neiden kapell blir videre trukket frem i en lengre artikkel; *Byggeskikk og arkitektur i Finnmark*, der Einar Niemi kun kort nevner ”Karl Norums praktfulle stavkirkeinspirerte dragestilbygning...”²⁶ Han viser også til St. Georgs kapell og at det vitner om hva norske myndigheter mente Neiden kapell skulle demme opp for. I konklusjonen fremholder han at kvaliteten i Finnmarksarkitekturen ligger i mangfoldet og de særegne historiske og kulturelle forhold som arkitekturen dokumenterer.²⁷

I katalogen fra Nasjonalgalleriets utstilling *Tradisjon og fornyelse, Norge rundt århundreskiftet* vises det både til kapelleets inspirasjon fra stavkirkene og innflytelse fra jugendstil. Som påvirkning fra jugendstil peker hun på store rundbuede vinduene med to brede vertikalsprosser. Åse Moe Tovanger trekker frem periodens interesse for nasjonale uttrykksformer, og hvor viktig dette var for Norge på grunn av unionsstriden. De spesielle

²² Sørensen, *Svanvik kapell*, 3; Svein Sørensen, ”Neiden får eget kapell” i *Neiden kapell: 1902 – 1977*, red. av Jubileumsnenda (Kirkenes: Sør-Varanger kulturstyre, 1977); Svein Sørensen, *Neiden kapell: 1902 – 2002: Kirke og kirkeliv i Neiden gjennom 100 år*, (Kirkenes: Neiden kirkeforening, 2002) 6.

²³ Steinar Wikan, *Grensebygda Neiden: Møte mellom folkegruppene og kampen om ressursene*, (Stonglandseidet: Nordkalott Forlaget, 1995), 274; Tron Gran, ”Den norske kirke i Sør-Varanger: Bakgrunn og utvikling 1826 - 1906” i *Sør-Varanger 1826 – 1906: Fra fellesdistrikt til lokalforvaltning*, 141-144, red. av Vigdis Våvang m.fl. (Kirkenes: Sør-Varanger historielag, 2003), 143.

²⁴ Steinar Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1980), 182-183; Tron Gran, ”Den norske kirke i Sør-Varanger: Kirke og menighet”, i *Sør-Varanger 1906 – 1939: Jernmalmen skaper et nytt samfunn*, 171-176, red. Vigdis Våvang m.fl. (Kirkenes: Sør-Varanger historielag, 2001), 175.

²⁵ Dag Myklebust, ”Kulturminner i Øst-Finnmark”, i *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring: Årbok 1975*, 117-126, (Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring, 1975), 119, 122.

²⁶ Einar Niemi, ”Byggeskikk og Arkitektur”, i *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring: Årbok 1983*, 47-72, red. av Hans Emil Lidén m.fl. (Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring, 1983) 69.

²⁷ Ibid, 71.

politiske forholdene som rådet i Neiden og Sør-Varanger blir ikke nevnt.²⁸ Jens Christian Eldal kommer i sin doktoravhandling inn på hvordan Neiden kapell med nasjonale former skulle markere norsk herredømme og territorium. Samtidig settes den i sammenheng med arkitektene Henrik Bull og Holm Munte som tok opp tradisjonen etter Chr. Christies stavkirkeformede kirker på 1860-tallet.²⁹ Eldal omtaler også Neiden kapell i *Kirker i Norge, med historiske forbilder, 1800-tallet*.³⁰ I tillegg er Neiden kapell nevnt i en ny oversikt med arkitektur fra Finnmark.³¹ Dette i motsetning til Svanvik kapell som utover den lokalhistoriske litteraturen kun er nevnt et sted i en bygningshistorisk sammenheng. Og da helt kort, med noen få setninger.³²

Det er skrevet forholdsvis lite om arkitektur som var bygget med den hensikt å fornorske samer og kvener. Bente Merete Hansen drøfter i hovedfagsavhandlingen; *Solhov folkehøyskole – fornorskningsbastion i grenseland*, hvordan arkitekturen avvek fra senhistorismens ideal om lokal stedstilpasning, og representerte et brudd med byggeskikken i Lyngen i Nord-Troms.³³

I *Vern og forvaltning av samiske byggverk, utkast til hovedrapport i 2003* som er utarbeidet av arkitekt Randi Sjølie, trekkes Solhov folkehøyskole frem som eksempel på spesielle bygninger som kan tenkes tolket inn under Sametingets ansvarsområde for samiske bygg. Det gis ikke noe entydig svar, men Sjølie fremlegger hvordan bygninger som har hatt som funksjon å undertrykke og fornorske den samiske kulturen, kan bli tillagt en ny funksjon som samisk. Dette har skjedd i noen samiske bygder, der bygdefolket selv har valgt å omdefinere bygninger og betrakter dem som samisk byggeskikk.³⁴

Firmahistorien for Neiden kapell knytter seg til Jakob Digres byggmester- og trelastforretning i Trondheim der Karl Norum arbeidet. Firmaet er omtalt i forhold til ferdighusproduksjonen

²⁸ Åse Moe Tovanger, "Tradisjon og fornyelse. Norsk arkitektur rundt århundreskiftet", i *Tradisjon og fornyelse: Norge rundt århundreskiftet*, 330-382, red. Tone Skedsmo, (Oslo: Nasjonalgalleriet, 1994) 331, 343.

²⁹ Jens Christian Eldal, *Historisme i tre: "Sveitserstil", romantikk, byggeskikk-renesanse og nasjonal egenart i europeisk og norsk trearkitektur på 1800-tallet*. Doktoravhandling i Kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1996 (2. utg. 1997), 220-221.

³⁰ Jens Christian Eldal, *Kirker i Norge: Med historiske forbilder: 1800-tallet* (Oslo: Arfo, 2002), 182-185.

³¹ Universitet i Tromsø. *Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard, Neiden kapell*. Universitet i Tromsø, 2004, http://www.ub.uit.no/baser/arkinord/categories.php?cat_id=229 (oppdøkt 06.04.2007).

³² Arvid Petterson, *Hus i Finnmark*, red. av Mia de Coninck m.fl. (Vadsø: Fortidsminneforeningen i Finnmark, 2005), 22, 47-48.

³³ Bente Merete Hansen, *Solhov Folkehøyskole: Fornorskningsbastion i grenseland*. Hovedfagsoppgave i Kunsthistorie, Universitetet i Bergen, 1998. 127.

³⁴ Randi Sjølie, *Vern og forvaltning av samiske byggverk*, Utkast til Hovedrapport 2003, Sametinget, 29.

som utviklet seg fra 1870-årene.³⁵ Ferdighusproduksjon ble i samtiden betraktet som en måte å heve den gode smak på.³⁶ Innføringen av maskinell bearbeidelse av treverket førte til mange formmessige varianter i bygningsdelene.³⁷ Lite litteratur kan knyttes til Harald Sund virke som arkitekt. Norges Kunstnerleksikon nevner at han samarbeidet med arkitekt August Nielsen i tiden 1914 til 1920, da ble Nielsen reguleringsjef i Aker.³⁸ Etter dette hadde trolig Harald Sund eget arkitektkontor. I arbeidet med Svanvik kapell hadde han egen praksis.

1.7 Definisjoner og klargjøring av begrep

I Norges offisielle statistikk fra 1930 ble *same* innført som offisiell benevnelse. *Same* eller *Sabme* har sitt opphav i samisk språk. I eldre litteratur og kildemateriell ble betegnelsen lapper eller finner brukt om samene. Dette er etnonym som ikke har vært brukt av folkegruppen selv. Det samme gjelder for østsamene, som har blitt kalt *skolter*. Benevnelsen har på samme måte som *lapp* og *finn*, blitt brukt nedsettende om østsamene.³⁹ Den vil følgelig ikke bli brukt her, selv om en gruppe østsamer i dag velger å kalle seg *skolter*.⁴⁰

Kvener og kvensk er i dag en innarbeidet benevnelse på de finske innvandrerne, deres etterkommere i Norge og deres språk. Det var særlig finner fra Nord-Finland og finskspråklige fra Nord-Sverige som arbeidsvandret til kysten i Nord-Troms og Finnmark. Også benevnelsen *kven* har i perioder blitt brukt noe nedsettende. Særlig i Sør-Varanger velger fortsatt mange å kalle seg finske innvandrere, mens språket betraktes som en finsk dialekt. Her følges så langt mulig dagens offisielle betegnelse som er *kvener*.⁴¹

Fornorskning av samer og kvener er et innarbeidet begrep. Det brukes om den prosess norske myndigheter mer eller mindre i 200 år holdt gående for å assimilere samer, og senere også kvener.⁴² Begrepet fornorskning betegnet i utgangspunktet den skole- og språkpolitikk som

³⁵ Hild Sørby, *Klar ferdig hus: Norske ferdighus gjennom tidene*, (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992), 18.

³⁶ *Ibid*, 20.

³⁷ Knut Einar Larsen, "Hva var byggeskikk?" i *Byggekunst og byggeskikk*, 362-365, (Oslo: Byggekunst og byggeskikk, 1982) 364.

³⁸ Leif Østby, *Norsk kunstnerleksikon: bildende kunstnere, arkitekter, kunsthåndverkere*, red. av Nasjonalgalleriet, Leif Østby m.fl. (Oslo: Universitetsforlaget, 1982-1986), 3:54, 4:112.

³⁹ Einar Niemi, "I grenselandet mot russland: Neidensamene", i *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*, 250-277, red. av Vladislav Ivanovitsj Goldin og Jens Petter Nielsen (Arkhangelsk: Pomoruniversitetets forlag, 1996), 253.

⁴⁰ Mikit Ivanovitz, *Mikits web-verden*. Mikit Ivanovitz. <http://home.no.net/miiva>, (oppført 10.04.2007); Johannes Johansen, *Neiden 1992 – 2002: Kirkeforeningen ved St. Georgs Kapell i Neiden 10 år*, (Kirkeforeningen St. Georgs kapell, 1992), 4.

⁴¹ Hilde Holmesland, *De nasjonale minoritetene: Jødene, Kvenene, Rom, Romanifolket og Sigøynerne*, ABM-skrift, (Oslo: ABM-utvikling, 2006), 6.

⁴² Odd Mathis Hætta: *Samene: historie, kultur, samfunn*, (Oslo: Grøndahl Dreier, 1994), 112.

ble anvendt ovenfor minoritetene.⁴³ Med boken *Den Finske fare* utvider Eriksen og Niemi begrepsbruken til å omfatte en rekke tiltak som ble brukt for å gjøre den finske og samiske befolkningen norsk. Herunder kommer blant annet kultur- og kirkepolitikk, utenriks-sikkerhetspolitikk og næringspolitikk.

Med assimilasjon forstås at en majoritetsbefolkning ved hjelp av statens eller samfunnets institusjoner forsøker å minske minoritetenes egen identitet og samhold, mens de prøver å overføre majoritetsbefolkningens identitets- og samhørighetsfølelse på minoritetene.⁴⁴

2 Generell innføring

2.1 Fra fellesdistrikt til grense mot Finland

Betegnelsen fellesdistrikt ble brukt om områdene mellom Norge og Russland, hvor det ikke var trukket noen fast geografisk grense. Mesteparten av det som i dag er Sør-Varanger kommune tilhørte et slikt samisk fellesdistrikt. Begge landene forfektet territorielle krav, og de som bodde der ble følgelig dobbelt skattlagt. Norge hadde fra middelalderen påberopt seg landområdene til nærmest hele Kolahalvøya, mens Russland på sin side hadde krav inne til vestsiden av Malangen. I 1751 ble riksgrensen mellom Norge og Sverige fastlagt, og strakte seg helt til Kolmisoive-Madakjetsa der Neidensiidaens område startet (Ill. 4). I 1809 ble Finland underlagt Russland som storfyrstedømme, og samme år henvendte den danske regjering seg til det russiske hoff, og ba om en avklaring på grensespørsmålet. Fra et dansk-norsk synspunkt skapte det bekymring at Russland fikk utvidet grensen mot Norge.⁴⁵ I 1823 startet dialogen om fastsettelse av grensen, i 1825 ble det foretatt grenseoppgang, og allerede i 14. mai 1826 var konvensjonen vedtatt. Grensen mot øst fulgte i grove trekk det store Pasvikvassdraget, før den gjorde en sving rett øst ved Boris Gleb, for så å følge Jakobselven ut til kysten.

Grenseoppgangen blir av historiker Aage Lunde betraktet som en lykkelig løsning på grensespørsmålet. Dette selv om Norge ifølge han *tapte* i forhandlingen når det russisk-ortodokse kapellet på vestsiden av Pasvikelven ble russisk land. Kirken i Boris Gleb (Ill. 5) ble trukket frem som eksempel på den russiske stats evne til å utnytte kirkens fremskutte

⁴³ Helge Dahl, *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 – 1905*, 278.

⁴⁴ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 22-23.

⁴⁵ Alf Kaartvedt, *Selvstendighet og union: Fra middelalderen til 1905*, Norsk utenrikspolitisk historie. Bd 1, medforfattere Narve Børge og Øystein Rian, (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 254.

posisjoner til å utvide landets maktområde.⁴⁶ Også historikeren Alf Kaartvedt karakteriserer dette som et brudd på den naturlige grenselinjen, men unnlater å nevne at den østligste delen av det norske området ble *forhandlet* frem som kompensasjon for landområdet rundt kirken.⁴⁷ Trifon-kapellet skulle altså ha lagt føringer for hvordan grensen til Russland ble.⁴⁸ I boken *Siidaen som forsvant, østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826* peker Astri Andresen, som også er historiker på en annen årsak. Rett ovenfor kapellet lå vår- og høstboplassen til den østsamiske Pasviksiidaen.⁴⁹ Trolig veide det like tungt som kapellet når grenselinjen skulle fastsettes, og utgjør ingen motsetning. Kirken som på grunn av munken Trifon ble betraktet å befinne seg på hellig grunn, betydde trolig mye for befolkningen. Like stor betydning må også tilhørigheten til plassen de bodde på ha hatt. (Ill. 6). Selv om Pasviksamene fikk beholde kapellet ble siidaområdet delt. Pasviksamene valgte å forbli russiske, fra 1925 mistet de sommerplassene ved fjordene i Sør-Varanger.⁵⁰ Det andre russisk-ortodokse kapellet havnet derimot i Norge, lik Neidensiidaens boplasser i sommerhalvåret gjorde (Ill. 7). Selv om vinterboplassene ble liggende i Finland, valgte østsamene å bli norske statsborgere. Ifølge grensetraktaten ble Neidensamene tilkjent full religionsfrihet, men som det vil vise seg ble Neidensamenes religionsutøvelse etter en tid uønsket av norske myndigheter.

I årene 1826 til 1920 grenset Sør-Varanger til Russland både i øst og vest, riktignok var Finland som storfyrstedømme innrømmet en relativt fri forfatning. Etter fredsoppgjøret ved Dorpat i Estland, oktober 1920 fikk Finland en korridor som strakte seg ut til ishavet. Sør-Varanger hadde nå grense mot Finland fra sørvest til nordøst. Sett på bakgrunn av Norges forhold til finsk selvstendighet og den kvenske innvandring fikk en slik utenrikspolitisk hendelse betydning for utbyggingen av Svanvik. For å gi et innblikk er det nødvendig å se på tiden før fredsavtalen ble inngått. Fra 1917 og de nærmeste årene var det naturlig nok usikkert med frykt for spredning av den russiske revolusjonen, borgerkrig både i Finland og Russland,

⁴⁶ Lunde, *Sør-Varangers historie*, 100.

⁴⁷ Kaartvedt, *Selvstendighet og union*, 255.

⁴⁸ Den hellige Trifon, har ifølge historier og sagn grunnlagt klosteret i Petsjenga, og innført kristendommen til østsamene. I tilknytning til dette fikk han også oppført et kapell ved Pasvikelvens utløp til ære for de rettroende og hellige Fyrster Boris og Gleb. Innskrevet på kapellets kors var det risset 24. juni 1565 av presten Hilarion. Kirken brant i 1944. J. A. Friis, *Klosteret i Petchenga: Skildringer fra Russisk lappland: efter historiske kilder og folkesagn*, (Kristiania: Cammenmeyer, 1884), 37.

⁴⁹ Astri Andresen, *Sii'daen som forsvant: Østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826*, (Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1989), s. 37.

⁵⁰ Når Finland overtok Boris Gleb og resten av Petsamo, kjøpte den norske stat ut østsamenes rettigheter. Dette var rettigheter de hadde fått stadfestet i revidert grensekontakt av 1834. Norge betalte 12 000 i gullkroner til den finske stat i 1925. Andresen, *Sii'daen som forsvant*, 160.

og endelig intervensjonskrig. Snart avtok frykten for det kommunistiske Sovjetunionen som både var økonomisk og militært svekket, i tillegg fantes fortsatt troen på at et borgerlig styre skulle bli gjeninnsatt. Finland derimot ble sett på som en større fare. For det første var de militært sterkere, dernest mente man de kunne reise krav om rettigheter til kysten i nord. De hadde selv ingen isfrie havner. Dertil hadde finske borgere tradisjonelt deltatt i vårfisket langs kysten. I tillegg bodde det en stor finsktalende befolkning i området som kunne antas å ha større nasjonal tilhørighet til Finland enn til Norge. Løsningen på de problem myndighetene fryktet, var derimot ikke kun av innenrikspolitisk karakter. De var også knyttet til territoriell ekspansjon som smakte av norsk selvtilit, nasjonalisme og etnosentrisme.⁵¹

I 1919 ble det opprettet en hemmelig grensekomite, der det ble utarbeidet forhandlingsforslag om en ny grenselinje til Finland.⁵² Dersom det ble snakk om landavståelse fra Sovjetunionen ville komiteen flytte grensen østover i en parallell linje med Pasvikelva slik at den nye grensen gikk ved Petsjenga. Da ville Norge få enerett til utbygging av vannkraft i hele Pasvikelven, samt slippe eventuelle konflikter rundt Boris Gleb om ferdsel, fiske og fløting. En utvidelse som ikke minst ble ansett for å være gunstig i en forsvarsmessig sammenheng. Det ble gjort et grundig forarbeid med tanke på forhandlingene med ententen, blant annet ble en historiker engasjert til å skrive boken *Finnmarkens politiske historie*.⁵³ Norges gamle krav på fellesdistriktet ble nå trukket frem igjen. Imidlertid kom det aldri til noen forhandlinger. Finland rykket inn med militære styrker i Petsamo (det finske navnet på Petsjenga), og i april startet de finsk-sovjetiske forhandlinger om våpenstillstand og nye grenselinjer. Den norske regjeringens ekspansjonsplaner av det strategisk viktige området mislykkes, og etter de finsk-norske grenseforhandlingene var avsluttet i 1924 var alt håp om en tiltenkt *bufferzone* borte. Selv om Finland hadde fått sin isfrie havn forsatte Norske myndigheter å frykte et fiendtlig utspill, men nå var det indre anliggende tiltakene måtte rettes mot. Målet for tiltakene var befolkningen i de grensenære områdene.

2.2 Befolkning og bosetting

I 1825 skal det ha bodd 290 personer i det som ble Sør-Varanger kommune. De fleste var østsamer eller nordsamer.⁵⁴ Ifølge grensekommisjonens telling var tre familier oppgitt som

⁵¹ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 133.

⁵² Ibid, 161.

⁵³ Ibid, 169.

⁵⁴ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 30.

norske, av disse drev en familie med jordbruk, og kan derfor bli regnet som norsk kolonist.⁵⁵ Befolkningsutviklingen i Sør-Varanger må sees i sammenheng myndighetenes ønske om å få etnisk norske bosatt i grensestrøkene. Da den finske innvandringen økte i omfang på slutten av 1800-tallet, endret det befolkningssammensetningen, og statlige tiltak i form av norsk kolonisering ble iverksatt. Folketellingen i 1855 og 1900 viser hvordan til den finske befolkningen økte med 626 personer, til sammenligning økte den samiske med 66 og den norske med 128.

	Samisk	Norsk	Kvensk	Annet/Flere hjemmespråk	Sum
1825	290				290
1855	483	213	176		872
1875	597	266	664	129	1656
1900	663	354	800	184	2001
1930	837	5504	1167	82	7590

Tabell 1 Folketellinger for Sør-Varanger - befolkningsvekst og etnisk tilhørighet.⁵⁶

Allerede fra 1840-tallet hadde norske gårdbrukere flyttet til kommunen, i 1900 utgjorde de i nær 20 % av den totale befolkningen. De fleste nordmennene bosatte seg i fjordstrøkene der de kunne kombinere jordbruk med fiske. Slik ble Grense Jakobselv som den eneste i kommunen, en tilnærmet norsk bygd. I innlandet som i Pasvikkdalen, var det fortsatt få nordmenn som bosatte seg. Områdene langs riksgrensen var derimot befolket av kvener, østsamer og norske reindriftssamer med beiteområder i Norge og Russland.

I 1906 startet anleggsvirksomheten til gruveselskapet A/S Sydvaranger. Foredling og utskipping ble langt til Kirkenes ved Bøkfjorden, mens gruvene lå en mil unna i Bjørnevatn. Det vokste frem et nytt senter og ifølge folketellingen fra 1930 var 7590 personer hjemmehørende i Sør-Varanger. Bedriften ble imidlertid tatt til inntekt for fornorskning. I perioder var det restriksjoner på å ta inn finske og samiske arbeidere.⁵⁷ Den store veksten i befolkningen omfattet Kirkenes og de nærmeste omkringliggende områder. Kirkenes ble nå det største tettstedet med administrasjon og arbeidsplasser.⁵⁸ Bosettingsstrukturen i Sør-

⁵⁵ Wikan, *Grensebygda Neiden*, 55.

⁵⁶ Folketellinger for 1825 og 1855, Wikan: *Kolonisering og bureising i Pasvikkdalen*, 31; Folketellinga 1875 og 1900, *Registreringsentral for historiske data*, (Tromsø: Universitetet i Tromsø, ?); Folketelling for 1930, *Norges offisielle statistikk IX 17*, (Oslo: Statistisk Centralbyrå, 1933).

⁵⁷ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 128-132.

⁵⁸ Fra 1900 til 1920 var det en befolkningsøkning på 205 %, der 90,2 % av denne økningen kan lokaliseres til Kirkenes og Bjørnevatn. Frank, Suorza, *Befolkningsutvikling i Sør-Varanger 1900-1920*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, høsten 1973, 1.

Varanger endret seg totalt, men tilveksten influerte i mindre grad bosetningsmønsteret i bygdene. Den naturlige tilveksten i befolkningen gjorde at flere av distriktene fortsatt hadde en overtallig samisk eller finsk befolkning. I Neiden og i Pasvikdalen var primærnæringene fortsatt livsgrunnlaget, med samisk og kvensk som dagligtale.

2.2.1 Neiden

Ved grenseoppgangen i 1826 levde østsamene i Neiden fortsatt innenfor den tradisjonelle siidakulturen. Dette innebar råderett og bruksrettigheter over et geografisk område. Samtidig dannet siidaområdet grunnlag for en administrativ enhet, som fordelte ressurser og plikter mellom befolkningen. Østsamene praktiserte sesongflytting, innlandsfiske og jakt om vinteren, om våren fisket de laks i elvene og deltok i vårfiske ute i fjorden. Om sommeren var det sjølaksefiske, samtidig som hver familie hadde sauer og en mindre reinflokk. Vår- og høstboplassen i Neiden lå like i nærheten av St. Georgs kapell og den tilhørende kirkegården. Folketellingen fra 1900 viser at 23 østsamer og 10 karelere var ortodokse. Jordene der de bodde ble videre drevet i fellesskap. I 1903-1904 ble jordene delt ved tvang, som følge av Jordsalgsloven for Finnmark av 1902.

	Østsamer		Nordsamer		Kvener		Karelere		Norske		Sum
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	
1845	28	38,4			45	61,6					73
1855	24	25,3			71	74,7					95
1865	12	9,6			92	88,4					104
1875	17	10,1	5	2,9	147	87,0					169
1885	20	9,3	9	4,2	173	80,5	13	6,0			215
1891	21	9,7	7	3,2	179	82,5	8	3,7	2	0,7	217
1900	23	11,3	8	3,9	155	76,5	10	4,9	7	3,5	203

Tabell 2 Folketellinger for Neiden – befolkningsvekst og etniske tilhørighet.⁵⁹

Tabellen ovenfor viser hvordan den kvenske befolkningen utgjorde en klar overvekt i bygda allerede i 1845. Prosentvis økte dette frem mot midten av århundret, før det avtok noe mot 1900. Neiden hadde fra gammelt av vært ferdselåre for kvener på arbeidsvandring til fiskefeltene på Finnmarkskysten. Uår og nye regler for grensepasseringer gjorde at mange forlot Finland for godt, og flyttet til Norge. De finske nybyggerne var kjent som dyktige gårdbrukere, og det antydes flere steder at de nettopp derfor var ønsket av både fogden og

⁵⁹ Wikan, *Grensebygda Neidan*, 189.

lensmannen.⁶⁰ I Neiden var det udyrket mark, og nyrydding av jord til tradisjonell fedrift ble ønsket velkommen.

I selve Neiden bodde det et fåtall nordsamer. I området rundt derimot som; Munkefjord, Kjøfjord og Bugøyfjord bodde det nær 200 samer, som kom til å sokne til det nye kapellet i Neiden. Også de drev vekselbruk med jordbruk, fiske og fangst. Flere hadde mindre reinflokker, og i tillegg kom de nordsamene som drev en mer utstrakt reinnomadisme. Av norske var det bosatt syv norske i Neiden, det var stedets lærerfamilie.

2.2.2 Pasvikdalen og Svanvik

	Samisk		Norsk		Kvensk		Sum
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	
1865	14	14,3	7	7,1	77	78,6	98
1875	93	35,5	67	25,6	102	38,9	262
1900	-	-	82	33,3	164	66,7	246

Tabell 3 Folketellinger fra Pasvikdalen og Langfjorddalen⁶¹

I 1866 ble den kvenske innvandringen til Finnmark og Sør-Varanger tatt opp av Stortingets kontrollkomité. Langs det lange Pasvikvassdraget utgjorde den norske befolkningen et mindretall ved folketellingen i 1865, mens den kvenske befolkningen talte 78,6 %. I 1869 bevilget Stortinget penger til veibygging i Pasvik. Målet var å få norske veiarbeidere til dalen. Med løfte om gratis jord og gunstige lån ønsket myndighetene at arbeiderne skulle bosette seg på plassen. Tiltaket lyktes bare delvis. Folketellingene viser at andelen norsk befolkning har steget fra 7,1 % i 1865 til 25,6 % i 1875. I folketellingen for 1875 var det tatt med reindriftsutøverne i Pasvikdalen, de utgjør 35,5 % og står oppført som samisktalende. Tilsvarende finnes ikke i folketellingen for 1900, samt at den øvre delen av Pasvikdalen er utelatt fra folketellingen. Likevel, det var befolkningsvekst blant kvenene, det prosentvise forholdet mellom oppsittere i 1900 var 33,3 % norske og 66,7 % kvenske. Parallelt med den kvenske innvandringen til Norge, skjedde det en kolonisering på russisk side av Pasvikelven. I 1861 ble livegenskapet opphevd i Russland, og det ble satt i verk jordreformer med ønske om å frigjøre seg fra landsbyfelleskapet. Målet var å skape en ny og selvstendig bondestand. I nord og på grensen mot Norge var det tynt befolket, og Russland

⁶⁰ Ibid, 101.

⁶¹ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 42.

ønsket finske og norske nybyggere velkommen til å starte med jordbruk. En rekke finske gårdbrukere bosatte seg på Russisk side av Pasvikelva. Der vokste det frem et eget samfunn med finsk som dagligspråk. Med elven som den viktigste ferdselsåre, var det naturlig nok stor kontakt mellom beboerne på norsk og russisk side av elven. De finske nybyggerne på russisk side hadde en utpreget grad av selvstyre, med egen ordfører og skole. Lenge hadde myndighetene i St. Petersburg ikke hatt noen særskilt interesse for områdene i nord. Dette forsterket trolig en fra før dårlig utbygd av infrastruktur.⁶²

Dette endret seg etter at Petsamo (Petsjenga) ble en del av Finland. Nå kom det klager på hvor ekspansive de nye finske makthaverne var. De bygget veier, turiststasjoner, satte i gang industriprosjekter, og hadde planer om folkehøyskole og kirkebygging. Sverre Mosling var leder for Statens bureising i Pasvik. I 1930 skriver han en lengre artikkel i tidsskriftet *Ny jord* (utgitt av Selskapet for landets indre kolonisasjon og emigrasjonens innskrenkning) om forholdene i Pasvikdalen. Der ser han med bekymring på all aktiviteten på finsk side, der finnene arbeider planmessig og energisk. Han mener befolkningen som bor i Norge er altfor påvirket av det finske. Som eksempel nevner han at det finnes norske statsborgere som ikke forstår eller snakker norsk. Alt de trenger handler de i Finland. Mosling peker på at årsaken er at den norske stat ikke har gjort nok for befolkningen i grensestrøkene. Videre mener han at Pasvik trenger en kolonisasjon av ”*ren norsk avstamning*”, og at bare disse må få tildelt jord. Øverst i Pasvikdalen finnes en norsk oppsitter, Mostad nevner han som et godt eksempel og betegner han som dalens Isak [Sellanrå fra *Markens grøde* av Knut Hamsun].⁶³

Sverre Mosling var da også leder for det tredje og største statlige bureisingsprosjektet som har funnet sted i Norge. I tiden 1900-1920 hadde koloniseringen vært søkt fremmet av private aktører gjennom *Selskapet til Fremme af Finmarkens Jordbruk*, der Stortinget bevilget pengestøtte. Det nye tiltaket derimot ble sett som av langt viktigere karakter til at det kunne overlates til private interesser.

Pasvikdalen ble befolket av nordmenn i tre hovedperioder, alle initiert av nasjonale hensyn og med fornorskning som målsetting.

⁶² Sogneprest Georg Sandberg skriver om hvordan presten i Boris Gleb i var glad for å bo så nært grensen til Norge. Nå kunne han få lønnen fra det russiske konsulat i Vardø eller sendt fra St.Petersburg via Trondheim. Når han og familien bodde i Petsjenga hadde kona måtte reise og hente pengene i Arkangelsk. Andreas B. Wessel, *Småskrifter om Sør-Varanger*, (Kirkenes, Sør-Varanger museum, 1978), 72-73.

⁶³ Hele artikkelen er sitert i boken. Wikan, *Kolonisering og bureisning i Pasvikdalen*. 91-101.

2.3 Nasjonale hensyn og fornorskning

Norsk sikkerhetspolitikk må i tiden før 1905 og unionsoppløsningen sees i sammenheng med svensk-norsk utenrikspolitikk, der det eksisterte en forestilling om ”en russisk fare”. Dels hadde dette sin årsak i Russlands erobring av Finland, dels sørsvenske forhold, og til slutt frykten for at Russland skulle erobre deler av Finnmarkskysten for å få tilgang til isfrie havner. Frykten var ubegrunnet, Russland hadde egen isfrie havner i nord. Dette ble myndighetene gjort oppmerksom på allerede i 1867.⁶⁴

Ved delingen av Pasviksiidaen i 1826, ble østsamenes gamle fiskerettigheter i fjordområdene i Sør-Varanger stadfestet. Norske myndigheter forsøkte i ettertid å forhindre dette.

Østsamenes rettigheter ble tatt opp av utenriksministeriet i Russland, som også tok initiativ til reforhandling av grensetraktaten, til fordel for østsamene. Norske myndigheter betraktet initiativet som russisk ekspansjonstrang.⁶⁵

”Den finske fare” var i utgangspunktet knyttet til Finlands nære forhold til Russland. Etter Finlands selvstendighet i 1917 forflyttet fokus seg til å omhandle de kvenske innvandrerne og deres etterkommere i Norge. Norske myndigheter fryktet kvenene skulle bli påvirket av storfinske grupperinger i hjemlandet, og at de ved en eventuell konflikt skulle støtte Finland. I 1920 og 1930-årene var det i høyre-radikale kretser planer om et Stor-Finland. En del av denne *frändefolk rörelsen*, hadde som mål å innlemme land som naturlig og tradisjonelt burde tilhøre Finland. Andre retninger arbeidet for å bedre språklige rettigheter for finsktalende i Norge og Sverige, men ble av norske myndigheter tatt til inntekt for å støtte og drive storfinsk agitasjon.⁶⁶

I Sør-Varanger var norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i perioden 1826 til 1940 like mye et indre anliggende som et ytre. Først gjennom frykt for ”den russiske fare”, dernest ved ”den finske fare”.

I 1906 utkom *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt*, i serien Norges Land og Folk. I bind to som omhandlet befolkning og historie skriver Amund Helland følgende:

”Skolterne” er en lavtstaaende race, uden livskraft og uden fremtid. ... Deres ansigter er ofte plumpe og utsjønne med bred næse og fremstaaende mund, og stemmen hæs, som om de havde forskreget sig. ... *Finnene* er en særdeles udpreget race, og skjönt der maaske kun er faa ublandede finner, er racens

⁶⁴ Jens Petter Nielsen, ”Det gamle russland og det nye Norge: 1905 – 1917: Et naboskap uten frykt?” i *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*, 11-38, red. av Vladislav Ivanovitsj Goldin og Jens Petter Nielsen (Arkhangelsk: Pomoruniversitetets forlag, 1996), 15.

⁶⁵ Andresen, *Sii'daen som forsvant*, 96, 99.

⁶⁶ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 133, 190-191.

eiendommeligheter ofte vel udpræget. Finnefylognomiets udtrykk er fryktsomt og godmodig, nærmere dum end klogt. Ansigtsmusklerne er lidet bevægelige.

... Nordmændene er de to andre racer [samer og kvener] overlegne, saavel i legemlig udvikling som i dyktighed til militærtjenesten. ... ogsaa i aandelig henseende synes den norske befolkning at være høit begavet.⁶⁷

Hellands beskrivelse av samer, kvener og nordmenn samsvarer med datidens forskningssyn på raser og folkeslag. På slutten av 1800-tallet skjedde det en endring i synet på samenes opprinnelse, samene ble nå oppfattet som et fremmedelement. Samene ble delt i to grupper; de samiskspråklige langs kysten og reindriftssamene. Førstnevnte biologisk beslektet med en gruppe kortskaller på vestlandet, mens reindriftssamene skulle ha innvandret rundt 1000-tallet. Teorien om at samene ikke tilhørte norsk forhistorie gjorde at de ble definert ut av den nasjonale historiefortellingen om Norge.⁶⁸ I tillegg må dette sees i nær sammenheng med fagområder som rasehygiene og antropologi, der den nordiske rase ble betraktet som mer kulturelt høytstående enn samer. Frem til 1920-tallet var disse teoriene relativt uproblematisk for et flertall vitenskapelige miljøer i vestlige land.⁶⁹

Raseteoriene fikk politisk betydning, blant annet i forhold til reindriftssamenes rettigheter til beiteland ved unionsoppløsningen i 1905.⁷⁰ Videre legitimerte raseteoriene at østsamene ikke hadde rettigheter i Norge, og at den samiske kystbefolkningen hadde gjennomgått et sosialt og mentalt forfall slik Helland beskriver det.

Fornorskning av samer og kvener må sees på bakgrunn av de rådende raseteorier. Samisk og kvensk kultur skulle fortrenses til fordel for en norsk kultur. Målet var en homogen norsk nasjon, som startet med nasjonale strømninger i 1814 og utviklet seg til en nasjonalisme der siktemålet var en kulturell og nasjonal enhet.⁷¹ I virkeligheten fantes det mange motkulturer i samfunnet. Mellomkrigstiden var preget av konflikter mellom by og land, riksmålsfolk og målfolk og senere den sosialistiske bevegelse blant arbeiderklassen. Sammen resulterte de i et behov for en kulturell nasjonsbygging, som ble fulgt opp av en rekke tiltak i Norge.⁷² I Sør-Varanger ble dette forsterket av nærheten til Russland og Finland, og en samisk befolkning.

⁶⁷ Amund Helland, *Norges land og folk: Topografisk-statistisk beskrevet: Finmarkens amt*, Bd. 1, (Krisitiania: H. Aschehoug & Co, 1906) 3, 7, 11.

⁶⁸ Jon Røyne Kyllingstad, *Kortskaller og langskaller: Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*, (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2004), 57, 59.

⁶⁹ *Ibid*, 90.

⁷⁰ *Ibid*, 57.

⁷¹ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 37.

⁷² Odd-Bjørn Fure, *Mellomkrigstid 1920 – 1940*, Norges utenrikspolitiske historie. Bd. 3, medforfatter Tom B. Jensen, (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 39.

I 1869 kom de første norske kolonistene til Pasvikdalen etter initiativ fra den norske stat. Da ble det første prosjektet for veibygging igangsatt. Det tok sikte på å få veiarbeidere fra Sør-Norge, som igjen ble gitt gunstige betingelser for å etablere seg.

I 1880 vedtok Kirkedepartementet en ny instruks for lærere som arbeidet i samiske og kvenske områder av. Instruksen er senere blitt karakterisert som fornorskningens *Magna Charta*.⁷³ Samisk og finsk skulle kun brukes som hjelpespråk i undervisningen. Hovedregelen var at all undervisning måtte skje på norsk. I tidligere instruksjoner hadde barna også kunnet lære å lese og skrive morsmålet, dette ble nå strøket. Lærerne ble nå avlønnnet etter om de fulgte instruksen på tilfredsstillende måte. I 1898 ble instruksjonen ytterligere utvidet, og i 1902 fikk Finnmark som eneste amt i landet egen skoledirektør. En viktig oppgave var kontroll av at lærerne ikke brukte samisk eller kvensk i undervisningen. Skoledirektøren planla og iverksatte etableringen av internatskoler i fylket. De første internatskolene kom i Neiden og Langfjorddalen i Pasvik i 1905. (Ill. 8 og ill. 9) I 1915 var det til sammen åtte slike skoler i Finnmark; ”*Internatskolene var godt ordnet, og der fikk barna ikke bare de alminnelige skolefagene, men kom under norsk påvirkning, også utenfor skoletimene.*”⁷⁴

Innføring av norsk kultur preges av en samordning av tiltak, der skole og kirke er nært knyttet sammen. Biskopen førte kontroll med religionsundervisningen gjennom grundige visitas hos skolebarna. I tillegg hadde stiftsdireksjonen ved biskopen, etter instruksjonen av 1880, ansvar for å godkjenne dispensasjoner fra språkopplæringen i skolen.

Også jordbruk ble omfattet av fornorskning. I lov om statsborgerskap av 1888 var det kun norske og svenske statsborgere kunne erverve seg fast eiendom og jord. Fra 1902 ble fri konkurranse for kjøp av eiendom opphevet i den nye Jordsalgsloven for Finnmark. Søkerne ble nå bedømt av en kommisjon og ved tildeling skulle det tas hensyn til landets interesser. Opprettelsen av *Selskapet til fremme af finmarkenes jordbruk* i 1899 kan sees som et ledd i å få norske kolonister til å bosette seg i Finnmark. Norske kolonister fikk økonomisk hjelp til å etablere seg, og ble forfordelt jord fremfor samer og kvener.⁷⁵

Som et ledd i fornorskningen ble det i mellomkrigstiden praktisert en avskjermingspolitikk ovenfor Finland. I Pasvikdalen fikk dette betydning for både handelsvirksomhet og for annen

⁷³ Dahl, *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark*, 243.

⁷⁴ Ibid, 316.

⁷⁵ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 77.

næringsutvikling. Størst innvirkning hadde det kanskje på planene om en ny mellomriksvei mellom Norge og Finland, som aldri ble realisert.⁷⁶

Parallelt med at Norge forsøkte å hindre kontakt i grenseområdene i Pasvik, bygget Finland i nabokommunen Petsamo. Rett over grensen ble det etablert trelastindustri og klargjort for nikkelproduksjon. I tillegg var det nær kontakt mellom de gamle tettstedene som Salmijärvi og Svanvik, der mange var nære slektninger. En full avskjerming var ikke gjennomførbar. I januar 1931 ble *Finnmarksnevnden* opprettet av Regjeringen med ansvar for å samordne og koordinere kolonisasjons- og kommunikasjonspolitikken i Finnmark. Finnmarksnevnden ble underlagt Landbruksdepartementet. I tillegg til Landbruksdepartementet var Forsvaret, Utenriksdepartementet, Arbeidsdepartementets som forvaltet samferdsel og Fylkesmennene i Finnmark og Troms representert i nevnden.⁷⁷ Både biskopen i Hålogaland og kommanderende general i Forsvaret hadde presset på for å samordne den nasjonale politikken i nord.⁷⁸

Finnmarksnevndens opprettelse og virksomhet var hemmeligstemplet, tiltakene som ble iverksatt var kamuflert under sine respektive fagområder. Tiltakene omfattet områder som; næring, kirke, skole og kulturtiltak. Til bureisingen i Pasvikdalen ble det for eksempel nøye avveid å gi noen finske fastboende tilbud om jord, for ikke å skape motsetninger.

Det mest omfattende prosjektet som Finnmarksnevnden administrerte var oppbyggingen av Svanvik i Pasvikdalen som en moderne norsk bondebygd. I løpet av en tiårs periode fikk Svanvik en statsdrevet forsøksgård, kirke, turiststasjon med tilhørende utkikkstårn, folkehøyskole, butikk, post og tollstasjon. Forsøksgården drev i tillegg til bureisingen også administrasjon av annen næringsvirksomhet, og hadde det lokale ansvar for veibyggingen. Utover dette ble befolkningen møtt med de samme tiltak som resten av Øst-Finnmark, overvåkning av finske besøkende og særlig læstadianske predikanter. I tillegg ble det delt ut gratis ukeblader, og gitt 50 radioer til utdeling. Biskopen i Hålogaland Eivind Berggrav var sentral i dette arbeidet, og fikk blant annet etablert et boklager til utdeling, med bibler og religiøse skrifter på finsk og samisk. Formålet var å forhindre at den finske lutherske kirke sto for en lignende utdeling. Utdeling av bøker på samisk hindret mistenkeliggjøring av formålet.⁷⁹

⁷⁶ Ibid, 187.

⁷⁷ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 106, 108.

⁷⁸ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 188.

⁷⁹ Riksarkivet, KUD A, 233 Kvener og lapper: J.No 0702, 17.02.1930, Brev fra Hålogaland Biskop til Kirke- og Utenriksvisningsdepartement.

2.4 Misjon og menighetsliv

Allerede i høymiddelalderen var den romersk-katolske kirke etablert med flere kirkebygg på Finnmarkskysten, deriblant Vardøhus fra 1307. Tilgang på kirkelige tjenester var nødvendig for alle som tilhørte pavekirken i Roma. Kirkene må også sees i tilknytning til ekspansjon av kongedømmet og kirkelig maktutøvelse. Dette kan bety at en del samer ble kristnet av den romersk-katolske kirke.⁸⁰ Den russisk-ortodokse kirkes misjonering og kristning av østsamene har også vært satt i sammenheng med statlig ekspansjon og politiske interesser.⁸¹ Et annet perspektiv er å se dette i forhold den russisk-ortodokse kirkes tradisjon med ødemarkskloster, som blant annet klosteret på Solovki (1400-tallet) tilhører.⁸² Noe entydig svar på dette finnes ikke. Interessant i denne sammenheng er hvordan den russisk-ortodokse kirke drev misjon. Inn i den nye troen ble østsamens tradisjonelle religion og livsanskuelse inkorporert. Dette hadde sin bakgrunn i den ortodokse kirkes eget nære forhold til mystikk og dens positive syn på naturen og naturkreftene.⁸³

For Neidensamene må dette ha betydd at Neidenelven fortsatte å inneha en sentral religiøs funksjon. Tradisjonen forteller at Neidensamene lot seg døpe av Trifon i en kulp, ikke langt fra der kirken står i dag. Etter dette skal elven ifølge ortodoks tro ha blitt hellig, og derfor foretas vannvelsigning fortsatt under gudstjenesten.⁸⁴ Trolig hadde området rundt kapellet og kulpen lenge hatt status som en hellig plass. Neidenelven var en viktig lakseelv for østsamene, og like ved kapellet lå nettopp fiskeplassen der kastenotfisket foregikk. Der lå også en *sieidi*, en stor offerstein. Steinen skal ha hatt inskripsjoner og risninger.⁸⁵ Det fantes en rekke offersteder i områdene rundt Neiden. Til flere knytter det seg fortellinger og sagn om Trifon og førkristen samisk religion. På *Akkubakti* ble tre noaider (samiske sjamaner) forandret til stein da Trifon gjorde korsets tegn. Han hadde grepet noaidene i ofring av rein. I 1893 ble det funnet rester etter rein, som kunne se ut som en nylig offerhandling.⁸⁶

Den norsk lutherske misjonsvirksomheten ovenfor samene på 1700-tallet foregikk på en annen måte, og ble ledet av prest og misjonær Thomas von Westen. Samenes tradisjonelle tro

⁸⁰ Håvard Bratrein og Keth E. Lind, "Hvordan sjøsamene i Nord-Troms ble kristna og innlemma i det norske samfunn" i *Kultur møter i Nord-Troms: Jubileumbok for Nord-Troms museum: 1978 – 2003*, 64-71, red. av Gøril Nilsen og Rune Sundelin (Sørkjosen: Nord-Troms museum, 2004), 67.

⁸¹ Unni Sildnes, *Trifon Pečengskij: En ortodoks helgen i russisk og norsk tradisjon*. Hovedoppgave i russisk litteratur, (Universitetet i Tromsø, 1997), 19-20.

⁸² Ibid. 13-14, 16.

⁸³ Bratrein og Lind, "Hvordan sjøsamene i Nord-Troms ble kristna", 67.

⁸⁴ Wikan, *Grensebygda Neiden*, 34. Min kommentar: Vannvelsigning foretas fortsatt under den årlige gudstjenesten i august, dit kommer det ortodokse pilegrimer og henter hellig vann fra Neidenelva.

⁸⁵ I 1930-årene ble offersteinen sprenget bort i forbindelse med bygging av bru over elva.

og guder ble betraktet som onde, dyrkelse ville føre til straffedom og vrede.⁸⁷ Samiske religiøse symboler ble forbudt, trommer ble samlet inn eller brent og treskulpturer på sieidier ødelagt. Samenes visualisering av skapelsesberetninger og verdensbilde ble fjernet.

Dannelsen av den læstadianske bevegelse kan sees på bakgrunn av det religiøse vakuum som oppsto i samiske områder. Læstadianismen var en lekmannsbevegelse med utspring i Nord-Sverige ved presten Lars Levi Læstadius. Læstadius var oppvokst i Svensk Lappland, og så med bekymring på den sosiale nød som rådet. I 1844 opplevde han en religiøs vekkelse. Den førte til en strengere forkynnelse der syndsbejennelse og omvendelse sto sentralt.

Forkynnelsen skjedde hovedsakelig på finsk og samisk, og ble spredt til Finland og Norge.⁸⁸ Til Sør-Varanger ble læstadianismen innført på 1860-tallet til en bygd ikke langt fra Neiden. Derfra ble den spredt til et flertall av kvenene. Den samiske befolkningen ble innlemmet i bevegelsen på 1890-tallet. Pasvikdalen ble berørt noe senere enn Neiden og nabobygdene.⁸⁹

I visitasberetningen fra 1896 skriver biskop Bøckman om vanskelige forhold og lavt oppmøte i hovedkirken i Kirkenes. Til visitasen kom 20 mennesker. (Ill. 10 og Ill. 11) Derimot beskriver han Grense Jakobselv ”med sin lille koloni av sørlendinger” som et lyspunkt.⁹⁰ (Ill 12) I 1898 var biskop Bøckman på ny visitas i Sør-Varanger, og nå forteller han om hvordan Neidenelven var sort av folk på vei til læstadiansk forsamling. Selv måtte han nøye seg med å preke for skolebarna neste dag. På den annen side berømmet biskopen bevegelsen, som han mente til tross en snever tro, hadde innført en kristen oppvåkning.⁹¹ Læstadianismen forfektet en streng pietisme og måtehold, der heller ikke prestene gikk fri for kritikk. På den annen side, bevegelsen brøt aldri med statskirken, og fortsatte å ha nær tilknytning gjennom barnedåp, skriftemål i kirken og nattverd. De mange konflikter med kirken ble søkt løst. Likevel, i lange perioder ble predikanter og tilreisende møtedeltakere overvåket, og samlingene sett på som arnesteder for finsk propaganda. Der kunne også bli samene bli forfinsket, eller få egne nasjonale tendenser. Som en motvekt til læstadianismen ble Finnemisjonen (Samemisjonen) stiftet i 1888, der Bøckmann, daværende biskop i Hålogaland var en av initiativtakerne. Følgende sitat fra visitasberetningen i 1898 viser at han mulig øyner håp også for østsamene;

⁸⁶ Wikan, *Grensebygda*, 30-31.

⁸⁷ Roald Kristiansen, *Samisk religion og læstadianisme*, (Bergen: Fagbokforlaget, 2005) 45.

⁸⁸ Per M. Aandanes, *Læstadianismen i Nord-Noreg*, (Kolbotn: Tano, 1986), 10-11.

⁸⁹ Dagmar Sivertsen, *Læstadianismen i Norge*, (Oslo: Forlaget land og kirke, 1955), 45.

⁹⁰ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetninger Tromsø stift, beretning for 1896.

⁹¹ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetninger Tromsø stift, beretning for 1898.

Under mit ophold i Neiden kom der en skoltegut (græsk-katolsk russelap) til mig og bad om at blive optaget i den lutherske kirke. Det var læstadianske prædikanter, som havde vundet indgang for Guds ord i dette sløve sind og vakt trang til andet religiöst liv og gudsdyrkelse end den, det græsk-ortodokse formvæsen kunde byde ham.⁹²

Den læstadianske bevægelsen i Sør-Varanger fortsatte å stå sterk etter århundreskiftet og utover i mellomkrigstiden. I bygder som Neiden og Svanvik fortsatte aktiviteten blant læstadianerne i menigheten, med tilreisende predikanter og reiser til samlinger i Finland.

2.5 Sammendrag

To utenrikspolitiske hendelser dannet rammen for oppbyggingen av Sør-Varanger kommune. Det første var grenseoppgangen i 1826 mellom Norge og Russland, der riksgrensen fastlegges og fellesdistriktet opphører. Det neste var oppgjøret etter første verdenskrig, da Finland ble en selvstendig nasjon og fikk ny og utvidet grense mot Norge.

Grenseoppgangen førte til deling av to østsamiske siidaer; Neidensiidaen og Pasviksiidaen. Neidensamene valgte å bli norske statsborgere. Bosetningen i Sør-Varanger besto av en overvekt av samer og kvener. Nordmenn utgjorde et mindretall frem til etableringen av bergverksindustrien på begynnelsen av 1900-tallet. Neiden og Svanvik hadde fortsatt etter dette en overvekt av samer og kvener.

Utenriks- og sikkerhetspolitikk i perioden 1880 til 1940 må sees i sammenheng med minoritetspolitikken som ble ført ovenfor samer og kvener. Raseteorier fikk praktisk betydning, både samer og kvener ble betraktet som fremmedelementer og som kulturelt underlegne nordmenn. Målsettingen var en homogen norsk nasjon.

Dette førte til at det ble iverksatt en rekke tiltak for å fornorske samer og kvener. Bygging av Neiden kapell og Svanvik kapell var et ledd i dette. Den norske kirke ønsket større innflytelse på forkynnelsen, først og fremst som en motvekt til den læstadianske bevægelsen.

⁹² Ibid.

3 Neiden kapell

3.1 Kapellet i moderat stavkirkestil

3.1.1 Plassering i Neidendalen

I Neiden og omegn bodde det om lag 400 mennesker i 1900. Bygda strakte seg fra munningen ved Munkefjord, og oppover langs Neidenelva. Gårdsbruk og boplasser lå på begge sider av elva, som hadde rikelig med laks og hvor det var godt med dyrkbar jord. (Ill. 13.) Neiden var ikke ulik mange andre små bygdesamfunn, der de siste tiårene av 1800-tallet brakte med seg etablering av flere offentlige tjenester. Allerede i 1853 var det omgangsskole som senere ble erstattet med fast skolestue, så kom poståpneri, anløp av lokalbåt og telegraf. Plassen hadde videre egen handelsmann. I tillegg sto det russisk-ortodokse kapellet der, viet helgenen St. Georg.

St. Georgs kapell skriver seg fra klosteret i Petsjenga, og skal i følge tradisjonen ha blitt bygget av munken Trifon i 1565, da kristendommen ble innført til østsamene. Den ortodokse menigheten i Neiden talte 33 personer, og ble betjent av prest fra Boris Gleb.⁹³ Kapellet lå på østsamenes vårboplass ved Neidenfossen. Et beskjedent laftet bygg med en grunnflate på 3,5 x 3,25 meter, og en høyde på 2 meter under mønsåsen.⁹⁴ Kun korsene på taket og i trekantfeltet over inngangsdøren, samt de utskårne gavlbordene skilte kapellet ut fra bolighusene rundt. (Ill. 14.) Tilhørende til kapellet var også den østsamiske kirkegården like ved.

Neiden kapell og kirkegård ble innviet 13. juli 1902, og ble det andre kapellet i bygda. (Ill. 15.) Kapellet ligger på en naturlig terrasse omtrent 250 meter fra elva, ved Nordmannsbukt, før fosser og stryk gjør det ufremkommelig for større båter.⁹⁵ (Ill. 16.) Lokalbåten hadde anløp 6 km lenger nede ved elveutløpet. Det fantes ikke vei langs Neidendalen, elva var derfor enkleste farbare måte både for kirkebesøk og under byggeperioden. Arkitekten Karl Norum kom med det endelige forslaget til beliggenhet.⁹⁶ Norum var ansatt i entreprenørfirmaet Jacob Digre i Trondheim, og fikk stor betydning for kapellbyggingen. Gjennom firmaet gjorde Norum kostnadsberegninger og tegnet kapellet.

⁹³ Folketellinga 1900, *Registreringssentralen for historiske data*.

⁹⁴ Dag Myklebust, "Kulturminner i Øst-Finnmark", 120.

⁹⁵ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: Rapport fra Karl Norum til Kirkedepartementet, datert 12. september 1900.

⁹⁶ Andreas B. Wessel, *Optegnelser fra Sør-Varanger*, 2. utg. (Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1979) 111.

Videre reiste han på befaring og så ut kapelltomten, og endelig ble kapellet prefabrikkert på Digres snekkerfabrikk i Trondheim.

Før Norum kom til Neiden var det utarbeidet et tomteforslag på lokalt hold. Helserådet hadde sett ut en plass til kirkegård på Fosnes, og mente den også var egnet til kirketomt.⁹⁷

Daværende distriktslege Wessel skrev senere at de først hadde tenkt at kapellet skulle ligge på nordsiden av elva, like ovenfor det russisk-ortodokse kapellet. Han mente det ville vært en vakker plass, med høy og fri beliggenhet, men noe usentralt for hoveddelen av dalens befolkning.⁹⁸ Norum fremholdt i sin rapport til Kirke- og undervisningsdepartementet at valget av ny tomt først og fremst gjort var av hensyn til menigheten. Dernest var det mulig å frakte alle byggematerialene dit på prammer oppover elva, og ikke langt fra den nye tomten var det fjell hvor brukbar stein kunne hentes ut til grunnmuren. Dette var ikke uten betydning for å holde byggekostnadene nede. Men kapellet ville fortsatt være godt synlig, både oppover og nedover på temmelig lang avstand.⁹⁹ (Ill. 17.)

3.1.2 Plan og eksteriør

Til beskrivelse av plan, eksteriør og interiør for Neiden kapell er det benyttet byggetegninger og arbeidsbeskrivelse fra arkitekt Karl Norum. Arkitekttegningene er datert august 1900.¹⁰⁰ I tillegg har kapellet slik det fremstår i dag vært benyttet som kilde.

Frem til kapellet ble det anlagt vei fra elva. Rundt kapellet og kirkegården ble det satt opp stakittgjerde. Gjerdet var hvitmalt, og med røde gjerdestolper. På toppen av stolpene var det små hvite skråtak. Kapellet fikk de samme fargene, bare motsatt. Hovedfargen var rød, med hvitt på hjørnebord, vindusinnfatning og rammer, samt stolpeverk, gavlspar og mønekammer med gavlfigurer, dette etter anvisning fra Norum. (Ill. 18.) Trolig ble det bare avveket på noen av takrennene som ble hvite, og ikke lysegrønne som Norum skrev i sin plan.¹⁰¹ Kapellet ligger rett innenfor porten, med kirkegården på baksiden mot syd. Kirken er lagt i retning nord-syd med inngang i nord og alteret i syd. (Ill. 19.) Den har tilnærmet rektangulær grunnplan, og er symmetrisk om lengdeaksen. (Ill. 20.) Grunnplanen har målene 10,10 x 16,95 som utgjør rundt 170 m². Planen består av en forhall med trapperom på kapellets

⁹⁷ Riksarkivert, Statens bygge- og eiendomsdirektorat (SBED), kassett 15, J.nr. 105/99, Prp. No. 94. av 29. april 1899. Omhandler bevilgning til påbegynnelse av kapell i Sør-Varanger prestegjeld.

⁹⁸ Wessel, *Optegnelser fra Sør-Varanger*, 111.

⁹⁹ Statsarkivet i Tromsø, Hålogaland stiftsdireksjon (HS) kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: J.No 4202. 15.09.1900 Rapport fra Karl Norum til Kirkedepartementet; St. prp. nr. 2, 1900-1901 Oplysningsvæsenets fonds særbudget. Rapporten fra Norum er gjengitt i sin helhet i storingsproposisjonen.

¹⁰⁰ Statsarkivet i Tromsø, Hålogaland stiftsdireksjon (HS) kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: KUD A J.No 4202.

¹⁰¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Brev fra Karl Norum til Kirkedepartementet av 24.12.1900, kopi hos Hålogaland stiftsdireksjon.

østside, som fører opp til orgelgalleri og klokketårn. Skipet har midtskip og to sideskip, der det vestre sideskipet føres helt ned og ligger parallelt med våpenhuset. I planen er det inntegnet sitteplasser til 155 personer. Dette stemte godt overens med herredsstyrets vedtak med forslag om 150 plasser for de omkring 700 som naturlig ville sokne til kapellet.¹⁰² Videre rommer kapellet kor med prekestolen forhøyet i vestre hjørne av koråpning. Koret er igjen flankert av dåpssakristi og prestens sakristi på hver side. Bak alterringen og alteret er det en gjennomgående gang med rundbuet åpning på begge sider av alteret. Partiet med forhall og sakristiene stikker ut fra skipets plan, og kapellet får slik et preg av å ha to tverrskip. I eksteriøret forsterkes dette med at *tverrskipene* har sadeltak, og der bryter arkene gjennom pulttaket over sideskipene. (Ill. 21.) I plan over gallerivindu var det inntegnet orgelgalleri og trapp opp til galleriet. Kapellets asymmetri avdekkes her, og løste plasseringen av trappeoppgangen til galleriet.

Fundamentplan viser kapellets grunnmur som de laftete veggene er lagt på. I tillegg er det sokler under hver av stukkene i arkadene, som danner skille mellom midtskip og sideskipene. De tar av for trykket fra vindusgalleriene. Over murverket er det lagt en profilert sokkel, som følges av liggende panel utenpå den laftete planken. I galleridelen er veggene tekket med spon, lik takrytter og samtlige tak. Kapellet har sperretak, og planen viser inntegnet mønsås som hviler på hanebjelke. (Ill. 22.) Mellom sperrene er det lagt strøbord. Sidetrykket fra sperrene tas opp av knebukker, og stives av med skråstivere i form av to bueknær. (Ill. 23.) På dette punkt avviker kapellet fra planen der avstiverne var rette. Fra de horisontale stikkbjelkene tas de opp i strekkfisker langs veggen, og går ned i arkadepilastrene til fundamentet. Himlingen er lukket under hanebjelken, og inndelt i kassetter som følger sperrene. Pulttaket som omslutter kapellet i øst, nord og vest har en halv hanebjelke som føyes inn i lafteveggen under galleriet. Den horisontale bjelken stikker frem i veggen, og har fått utforming som en maske. Taksperrene i skipene og koret er trukket et stykke ut fra veggpartiet, og har alle utskårne masker. (Ill. 24.) Koret har lavere takhøyde enn midtskipet og forhallen. Takrytteren er plassert over forhallen, og har funksjon som klokketårn. (Ill. 25.) Underbygget er kvadratisk og har kryssende sadeltak med i alt tre ledd. Taket på skip, kor, takrytter og de seks arkene har alle utskåret mønekam, som enten er dekorert med kors eller dragehoder til gavlforsiringer.

¹⁰² Sør-Varanger kommunale arkiv, Herredsstyreforhandlinger 1895-1901: Herredsstyrets anbefaling vedtatt på Herredsstyre 27.12.1898 sak nr. 70.

Inngangspartiets trapp er markert med overbygd pulttak og gjennombrutt ark. Stolpene ved trappesatsen har utskårne masker. (Ill. 26.) Likeledes har stolpene som holder taket ornamentbånd, også her er detaljene fremhevet med maling. Åsene i gavlen, og bjelkene i pulttaket avsluttes med malte masker som titter frem under vindskiene. (Ill. 27.) Slik stikker også åsene ut i gavlen på hovedskipet, i koret og i samtlige av kapellets arker. (Ill. 28.) Over trappen er en vindusrekke med tre koblede vinduer, også koret har et slikt vindu, der det midterste forlenges ved et sirkulært vindu. Nordgavlen skiller seg ut, og gir kirken asymmetri. Et smalt vindu markerer og gir lys til trapperommet i forhallen, der taket føres ned og stopper omtrent på høyde med pulttaket.

Skipet er delt inn i tre felt, avgrenset med to strekkfisker som er hvitmalt og tydeliggjør oppdelingen. I hvert felt i sideskipene er det tre koblede vindu hver oppdelt i fire små ruter. Vinduene i galleriet er rundbuet, men også de satt sammen med listverk mellom og oppdelt i småruter. Listene rundt samtlige av vinduene er profilerte og føres ned forbi sålbenken. Konsoller formet som masker bærer overstykket. (Ill. 29.) Sakristiene har også tre smale vindu sammenkoblet, men utgjør den dobbelte lengden med fire ruter i høyden. Hvert vindu avsluttes med en rundbue, som gjentas i samtlige vindu, utenom i galleriet der innrammingen selv danner en bue. Gangen bak koret har også en vindusrekke, her er fem vindu koblet sammen med et lite på hver side. På gangens øst- og vestsida er det dører som fører ut til kirkegården.

3.1.3 Interiør og dekordetaljer

Kapellet har todelt elevasjon, først med arkader som avgrenser midtskipet fra sideskipene. Deretter er det vindusgalleri på hver av langveggene, mens orgelgalleriet er plassert i nordgavlen over forhallen. (Ill. 30.) Forhall og skip er atskilt med en bærende laftevegg, med dør inn til kirkerommet. Galleriet har åpning mot skipet i form av en romansk rundbue. Samme konstruktive løsning har også koråpningen, men her går buen fra gulvet og nesten opp i takhøyde. Rekkverket er trukket en halv meter ut i skipet, og understøttes av fire golvbjelker. Det har kvadratiske hjørnestolper med likearmede kors, som også tas opp i balustraden. Bjelkehodene er utsveifet og formet som masker. På galleriet er det plassert flere lignende masker i veggpartiet. De innvendige veggene har brystning av pløyd og profilert panel. Brystpanelen avslutter med en gesims der profilene er fremhevet med maling, slik som på fotlisten. Ellers har kapellet synlige tømmervegger. Veggene er som sagt strammet opp og inndelt med strekkfisker, og danner til sammen tre arkader på hver side. Pilastrene har hver

fire masker som sammen utgjør kapiteler. (Ill. 31.) I arkadene gjentas rundbuen, og i trekantfeltene over buen er det satt inn hodene til to fabeldyr som snor seg gjennom en ring. De samme fabeldyrene kommer igjen i vinduenes overstykker og over dørene, der også de likearmede korsene gjentas.

Kapellet innvendig er i likhet med eksteriøret fylt med masker, drager og fabeldyr. I interiøret kommer dette likevel bedre frem da dekoren her i større grad er fremhevet gjennom bruk av farger. Malerarbeidet ble utført etter Norums anvisning, og antakelig etter fargeskissen han hadde utarbeidet.¹⁰³ Veggene i skip, kor, forhall og galleri males lysegul der fargen skal søkes å ligne fargen av nyhøvlet grantre. Brystpanelet i skip og kor er malt i en mørkere farge, og skal gjenspeile forholdet mellom gran og furu. Takene skulle males hvite, men med brekninger der veggens farger ble tatt opp. Sperrene er holdt i samme farge som gesimsen til brystningen. Veggene i sakristiene er grønngrå, mens alle vinduene er hvitmalt. Samtlige profiler på gesims, vindusbekledning, dører og bufelt er markert i rødt og grønt. De samme fargene har han brukt for å fremheve fabeldyrene, korsene og maskene.

I det faste inventaret tas samme tema opp. Benkeryggene har masker på endestykkene, og er malt i en mørkere gulfarge, med bånd i rødt og grønt. (Ill. 32.) Prekestol og døpefont har fått furutremalning, med dekor og fyllinger malt i fiolett, blått, rødt, hvit eller bronse. Prekestolen har seks fag, hver med rammeverk med konsoller formet som masker og profilert listsverk. I tre av fagene gjentas fabeldyrene, men her i en mer forseggjort utgave. To hauker eller haner støtter opp lesepulten. (Ill. 33.) Prekestolen står på en dreid sokkel og støttes opp av åtte konsoller. Trappen går opp fra koret. Alterringen og alteroppsatsen er malt i samme trefarge som prekestol og døpefont, og er alle levert av Jacob Digre.¹⁰⁴ Alteroppsatsen er trolig som resten av inventaret tegnet av Norum. En ramme med en spiss trekantgavl omslutter et enkelt krusifiks, og krones av et kors øverst. Båndslwynger, søyler med kapiteler og fabeldyr danner rammen rundt Kristusskulpturen. (Ill. 34.)

Neiden kapell er karakteristisk i sin form og detaljrikdom. (Ill. 35 og ill. 36.) Kapellets utforming faller innenfor dragestilen som hadde sin blomstring i årene rundt 1900. Forbildet

¹⁰³ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Brev fra Karl Norum til Kirke departementet av 24.12.1900. Norum beskrivelser fargene i et brev til departementet, og viser til vedlagt fargeskisse. Fargeskissen er ikke funnet arkivene som er gjennomført.

¹⁰⁴ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Omkostningsoverslag fra Jacob Digre, Bygnings- & Trælastforretning.

er delvis hentet fra stavkirkene med romanske rundbuer, illuderte svalganger, dragedekor og takrytter. Men også elementer fra jugendstilen er klart til stede. Særlig formen på vindu og dørene peker i denne retning, samt bygningskroppens asymmetri. Som det vil vise seg var dette ingen tilfeldig sammenkobling. Norum var kjent for å beherske begge stilretninger, og har tegnet en rekke bygninger der han kombinerte disse. I sin samtid var han heller ikke alene om denne formen for historisme i en ny og moderne drakt, tilpasset norske forhold.

3.1.4 Byggeprosess og materialbruk

Den 15. mai 1899 bevilget Stortinget kr 10.000,- fra opplysningsvesenets understøttelsesfond til påbegynnelse av kapellet i Neiden. Statsråd Wexelsen i Kirkedepartementet henvendte seg til bygningsinspektør Adolf Schirmer for utarbeidelse av en plan for kapellet.¹⁰⁵ Arkitekt Henrik Bull ble engasjert, og allerede 5. mai sendte han fem blad tegninger til Schirmer.¹⁰⁶ Forslaget må ha blitt godkjent for 23. november samme år oversendes tegninger med anbud fra Jacob Digre i Trondheim og J. Eriksen i Christiania.¹⁰⁷ Firmaet til Jacob Digre hadde det laveste anbudet, men fremholdt at priser på fundament og murarbeid ikke kunne regnes ut før tomten og grunnforhold var avklart. Arkitekt Norum var forespurt om å reise til Sør-Varanger for å se på byggestedet, og finne en egnet tomt. I brev av 8. mai 1900 fra Norum til Schirmer sa Norum seg villig til å utarbeide planer for kapellet, når årstiden tillot det å reise til Finnmark. Videre påtok firmaet Jacob Digre seg å utføre arbeidet i sin helhet.¹⁰⁸ Brevene mellom arkitekt og Direktoratet etterlater ikke noe klart svar på hva som hadde skjedd. Norum tegnet nå et eget forslag på kapell, og mulig var dette en del av betingelsen for å reise og se ut kapelltomten. I et av brevene forutsatte imidlertid Norum at Bull var orientert og hadde samtykket i at han gikk inn i kapellsaken.¹⁰⁹ Etter Norums reise sommeren 1900 mottok departementet tegninger og det endelige anbudet, samt rapport fra reisen. Kontrakt mellom entreprenør Jacob Digre og kirke- og undervisningsdepartementet ble undertegnet i desember, til en rund sum av 29.950 kr.¹¹⁰ Til sammenligning ville kapellet i ferdig stand

¹⁰⁵ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: St. prp. nr. 2. 1900-1901.

¹⁰⁶ Riksarkivet, SBED, kassett 13 korr. A.D. J.No 83/1899: Brev fra H. Bull til Statens bygningsinspektør.

¹⁰⁷ Riksarkivet, SBED, kassett 14 korr.: A.D. J.No 202/1899, Brev fra H. Bull til Statens bygning inspektør.

¹⁰⁸ Riksarkivet, SBED, kassett 14 korr.: A.D. J.No. 80/1900, Brev fra Karl Norum til arkitekt Ad. Schirmer.

¹⁰⁹ Riksarkivet, SBED, kassett 15 korr.: A.D. J.No. 204/1900, Brev fra Kall Norum til arkitekt Ad. Schirmer.

¹¹⁰ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Kontrakt mellom Kirkedepartementet og Jacob Digre, datert 2.2.1901.

ifølge forslaget fra Bull kostet 35. 940 kr. Mens Norums forslag samlet utgjorde 32.878 kroner og 98 øre, medregnet arkitekthonorar, reise til Neiden og uforutsette utgifter.¹¹¹

Ifølge kontrakten skulle arbeidet forberedes slik at oppførelse kunne starte sommeren 1901, så snart været tillot. 15. desember samme år skulle arbeidet være avsluttet og klar til overlevering.¹¹² Digre besørget all materialproduksjon til både bygningen og inventaret. Kapellet ble deretter satt opp ved Bakken gård i Mostadmark. Det ble deretter tatt ned og fraktet med hestekjøretøy til Hommelvik, der delene ble lastet på skuter og fraktet nordover. Fire snekkere deltok i tømringen. Jo Eggen var byggeleder, og var kjent som en flink tømmermann og treskjærer. Han hadde bygget kirker på Vestlandet, der firmaet Digre også oppførte flere kirkebygg. En av snekkerne Ole Pedersen Eidem var også gråsteinsmurer, og var med til Neiden for å utføre grunnarbeidet.¹¹³

Tilsynskomiteen som førte tilsyn med oppføringen, og bestod av overlærer M. Schjønheyden i Vadsø og lærer Johannes Haaheim i Neiden, førstnevnte i kraft av sin bygningskompetanse, mens Haaheim hadde det daglige oppsynet. Branntakstforetning ble holdt 23. oktober, der eneste bemerkning var at ildstedene ikke var forskriftsmessig utført, og måtte utbedres.¹¹⁴

Innvielsen av kapellet 13. juli gikk ikke upåaktet hen. Som vanlig ved kirkeinnvielser var flere av prostiets eller amtets prester til stede. I tillegg til prosten i Varanger og biskopen i Hålogaland som forrettet gudstjensten. Til innvielsen i Neiden kom også Truls Graff amtmann i Finnmark og kirkeminister Wexelsen. Et eget dampskip gikk fra Vadsø med gjester og et større sangkor. Fra dampskipsanløpet bar det oppover elva i en roflotilje med båter pyntet med bjørkeløv og flagg. Det var Graff som sto for regien, han hadde selv skrevet en kantate som ble fremført med komponisten ved orgelet. Det var sekretær Georg Reiss fra Oslo som var til stede under åpningen i Neiden og ledet sangen fra kapellets harmonium.¹¹⁵ Åpningen av kapellet fikk bred dekning fra lokale og riksdekkende aviser. Aftenposten hadde med en tegning av kapellet og gjenga kantaten. Avisen beskrev kantaten som stemningsfull og fremført særdeles høytidlig og gripende:

¹¹¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: St. prp. nr. 2, 1900-1901, 12.

¹¹² Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Kondisjoner for oppførelse av kapellet i Neiden.

¹¹³ Sør-Varanger museums arkiv: Brev fra Olav Austvik til Fylkeskonservatoren i Finnmark, av 15.1.1986. Austvik ga der nye opplysninger om byggingen av Neiden kapell.

¹¹⁴ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Branntakstprotokoll av 23.10.1901 og skriv fra den almindelige brandforsikringsindretning for bygninger datert 5. februar 1902.

¹¹⁵ Aftenposten 13. juli 1902.

Land! Land! Land!
Hør Herrens Ord!
Jerm. 22. 29.

(Barytonsolo med kor.)
Land, Land, Land! Hør Herrens Ord!
Hører hvo der kan her i høie nord!
Herrens ord i paktens tale
Toner gjennom Norges dale,
Suser over stand og fjord.
Land, Land, Land! Hør Herrens Ord!

Land, Land, Land! Hør Herrens Ord!
Fra fjell til stand under tempelkor
Ordets røst fra himmelsale!
Våkner, våkner op på hjemmets jord!
I, som bor på hjemmets jord!
Land, Land, Land! Hør Herrens Ord!¹¹⁶

3.2 Beslutningsprosess

3.2.1 Lokalt *initiativ* fra familiefedre i Neiden

Det var ikke første gang ønsket om en egen kirke for de vestlige distrikter i Sør-Varanger hadde kommet opp. Bugøynes som lå ti mil fra Kirkenes var foreslått, og i 1888 mente daværende sogneprest at Bugøyfjord var et egnet sted. Ingen gikk videre med forslagene, men så hadde det heller ikke lyktes å komme til enighet om stedvalget.¹¹⁷ Det var ikke unaturlig at saken hadde vært tatt opp før. Kirkeloven av 1851 bestemte at menighetskirken skulle romme 3/10 av menigheten. Etter befolkningstilveksten i 1870-årene dekket ikke de to andre kirkene dette kravet. Selv om det var lite aktuelt å oppsøke kirkene i Kirkenes og Grense Jakobselv var det likefullt formelle krav en ny kirke også burde dekke. Det var imidlertid ikke dette de lokale initiativtakerne vektla i sitt brev.

Brevet kom fra 26 familiefedre i Neiden, Munkefjord og Kjøfjord. Det var datert 12. april 1898.¹¹⁸ De anmodet om at det for offentlige midler måtte reises en kapellkirke og kirkegård i Neiden. I brevet trakk mennene frem de vanskelige naturforholdene og lange avstander som gjorde det nærmest umulig å søke til kirke i Kirkenes. Dette var forhold som særlig skapte problemer i forbindelse med begravelser. Videre påpekte de at distriktet hadde mye kontakt

¹¹⁶ Aftenposten 13. og 14. juli 1902.

¹¹⁷ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: J.no. 43/1898, 15.3.1899. Brev fra Emil Lund, sogneprest i Sør-Varanger, der han argumenterer for Neiden som kirkested fremfor Bugøyfjord.

¹¹⁸ Ibid, Brev fra familiefedre i Neiden til Kirke- og utdanningsdepartementet.

med Finland, og at det fantes et ”gresk-ortodoks kapell” som ble betjent av den russiske presten i Boris-Gleb. Brevet inneholdt ingen ønsker om hvordan kapellet skulle se ut, eller tilbud om noen form for egeninnsats. Det er nødvendig å spørre hvem familiefedrene var, og hvem som tok initiativ til underskriftskampanjen.

For det første ble brevet skrevet en måned etter biskop Bøckmann hadde vært på visitas i Sør-Varanger. Det året tok visitasberetningen spesielt opp forholdene for de vestre distriktene av kommunen, noe som drøftes nærmere nedenfor. Både sogneprest Emil Lund og lærer i bygda Johannes Haaheim var derfor kjent med biskopens syn. De har begge blitt tillagt en rolle i kapellbyggingen, men særlig Haaheim har blitt trukket frem som en pådriver i saken.¹¹⁹

Johannes Haaheim virket som lærer i Neiden fra 1891 til han gikk av med alderspensjon i 1927. Han kom til Sør-Varanger i 1884 som ung nyutdannet lærer fra Seminaret i Tromsø. Opprinnelig var han bondesønn fra Hardanger, men fikk friplass på seminaret mot at han studerte finsk. Til gjengjeld måtte han avtjene pliktår i et språkblandet distrikt. Der fikk han elever med finsk som morsmål, men også samiske barn. Ingen lett oppgave ventet, for skolekommisjonen hadde valgt nettopp han fordi han *ikke* kunne samisk.¹²⁰ Samtidig er han ganske representativ for denne gruppen lærere. Det var mange ungdommer fra Vestlandet som på denne måten skaffet seg utdanning. De ble et viktig ledd i fornorskningen, som direkte formidlere av norsk kultur og identitet. Haaheim var ingen målmann, men han tilhørte Venstre og deltok aktivt i det politiske, i perioden 1901-04 var han ordfører i kommunen. Som lærer fulgte han opp instruksene for fornorskning, og var konsekvent med å bruke norsk i undervisning og samfunnsliv. Haaheim var svært sentral i fornorskingsarbeidet til helt innpå 1920-tallet. Da ble han og noen andre statsansatte i grenseområdet gitt i oppdrag å rapportere om unasjonal virksomhet.¹²¹ I en rapport fra 1918 skrev Haaheim dette:

... Kvænen er og blir kvæn, saa man maa aldrig tænke at nogen kvæn, selv om han er norsk statsborger vilde gjøre store ofre for sit nye hjemland Norge. ... Tar man så i betragtning den fælles læstadianske religiøse bevægelse paa begge sider av grænsen er det ikke vanskelig at sende agitatorer i læstadiank faareklær ind paa os.¹²²

¹¹⁹ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 65; Sørensen, ”Neiden får eget kapell”, 13; Wikan, *Grensebygda Neiden*, 274.

¹²⁰ ... Jeg har nu vært lærer i 3 uger blant lapper, som ikke forstaa et norsk ord. ... ikke forstaa jeg lappisk og ikke børnene norsk. Men sager er den, børnene skal absolutt lære norsk derfor har skolekommisjonen besluttet at tage en som ikke kunde lappisk. Private brev fra Johannes Haaheim til en venn, datert Steinkjærnes 20.9.1884. Samlet av Reidun Haaheim og bearbejdet av Berit Korsbrekke, i privat eie.

¹²¹ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 66.

¹²² Sitert fra Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 137-138.

På den annen side har han blitt trukket frem *som en far* for bygda, som hjalp til med brevskrivning og oversettelser. Det er også sagt at han var en flink lærer for elever som viste interesse og flid i skolearbeidet, og klarte å fornorske barna uten å bruke tvang.¹²³

I tillegg til Haaheim var det fem andre som selv skrev under brevet, blant dem var det overvekt av finske navn. Resten skrev under med påholden penn, som ikke var uvanlig med mange som ikke kunne lese og skrive. Det kan derfor stilles spørsmål ved om alle var kjent med hele innholdet i brevet. Ellers var både finske og samiske fedre med uten noen påfallende over- eller underrepresentasjon. Blant befolkningen kan det ikke ha vært uenighet i at reisen på 40 til 80 km til kirken var besværlig, og stort sett skjedde det i forbindelse med kirkelige forretninger. I Neiden og omegn var det mange læstadianere, de var derfor nært knyttet til kirken gjennom nattverd og skriftemål. Dette rimer dårlig med at Sør-Varanger hadde den laveste kirkesøkningen i hele bispedømmet. I nabokommunen Nesseby var det derimot langt bedre kirkesøkning. De var også flerspråklige, og hadde lik næringstilknytning så forholdene skulle være ganske like. Også der hadde mange lang vei til kirken, uten at det førte til messefall.

Det er vanskelig å gi noe klart svar på hvorfor Sør-Varanger skiller seg ut lavt kirkebesøk, men Vadsø og Vardø fulgte den samme tendensen. De store konfliktene mellom kirken og læstadianerne som fant sted noen tiår før var stort sett løst med særaltergang for læstadianerne. Videre var tolking til samisk og finsk gjeninnført under noen av gudstjenestene. På den annen side fikk læstadianerne gjennom sine egne samlinger både forkynnelse og sjelesorg på sitt eget morsmål. Kirken må ha vært overflødig i slik henseende, og sognepresten påpekte også problemene som manglende kunnskaper i finsk skapte for han i arbeidet. Kunnskap i begge språkene mente han var en forutsetning for å kunne ha noen innflytelse i det læstadianske miljøet.¹²⁴ Som sogneprest uttalte Emil Lund seg om stedsvalget, og ga støtte til brevet. Ble Neiden valgt vil det dekke et langt større område enn både Bugøyfjord og Bugøynes, der sistnevnte forøvrig kunne søke kirke i Vadsø. En egen kirke på stedet og *offentlige gudstjenester* ville endre det lave oppmøtet. Han sendte saken videre til herredsstyret for uttalelse. Herredsstyret med den samme Lund som ordfører uttalte

¹²³ Steinar Wikan, *Grensebygda Neiden*, 278.

¹²⁴ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: J.no. 2955 – 25.6.1900. Brev fra sogneprest Emil Lund om forholdene ved hans avgang i 1900, krav og utfordringer for en ny sogneprest. Sendt prost Johannesen i Vadsø og videresendt til biskop Bøckmann i Tromsø.

seg positivt til stedsvalget, men kunne ikke påta seg noen økonomiske forpliktelser.¹²⁵ De viste også til at befolkningen var fattig, noe som ikke var direkte usant. Det var for så vidt riktig at livet på Finnmarkskysten var marginalt, og en dårlig sommer kunne føre til sult påfølgende vinter. Det gjaldt særlig om fisket slo feil, og i tiden før hadde nettopp det skjedd. I tillegg hadde kommunen mistet noen av sine viktigste skatteinntekter ved at to hvalfangstanlegg var lagt ned. Nedleggelsen medførte tap av skatteinntekter på 25 %.¹²⁶

Kirken var ønsket av både lokalbefolkning, sogneprest og herredsstyret, og ikke minst var det behov for en egen kirkegård. Men for skolelæreren må kirken i tillegg ha vært viktig for arbeidet i skolen. Med jevnlig gudstjenester og besøk av presten ville bygda få en naturlig norsk innflytelse, og barna forkynnelse på norsk. For læreren var det dessuten helt avgjørende å ha den rette nasjonale innstilling, og mangel på sådan kunne etter språkinstruksen føre til trekk i lønnen. For sognepresten var nok situasjonen en annen, der et kapell med beliggenhet i Neiden ga større mulighet til å virke de vestlige deler av kommunen. En rekke barrierer var med på å forsterke den geografiske avstanden til Kirkenes. Løsningen var at kirken kom til folket, når folket ikke ville komme til kirken. Men de lokale *initiativtakerne* var også et viktig redskap, og ga saken et lokalt alibi.

I proposisjonen som ble fremlagt Stortinget ble første del av brevet gjengitt ordrett. Siste del av brevet som omhandlet Finland og det russisk-ortodokse kapellet var derimot ikke tatt med. Stortinget fikk aldri fremlagt argumentene om at det fra et kirkelig og et nasjonalt standpunkt trengtes en motvekt til den fremmede innflytelse.¹²⁷ Det var flere enn lokale embetsmenn og offentlige bestillingsmenn som hadde snakket sammen.

¹²⁵ Sør-Varanger kommunes arkiv, Herredsstyreprotokoll sak nr. 70 av 27. des. 1898.

¹²⁶ Sør-Varanger kommunes arkiv, Herredsstyreprotokoll sak nr. 69 av 27. des. 1898.

¹²⁷ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: Brevet fra familiefedrene i Neiden fortsetter: ... Vi skal heller ikke undlade at paapege, at Neiden er et af de distrikter, der staar i større samkvem med Finland. Desuden har den russiske Kirke en ikke saa liden indflydelse. Der findes et græsk-katolsk kapel med tilliggende Kirkegaard, der vedligeholdes af russiske penge, og hvor den russisk prest i Boris-Kleb holder gudstjenteste en gang aarlig. At man her saavel fra et Kirkelig som nationalt standpunkt trænger en nødvægt mod den fræmmede indflydelse er vel indlysende nok, og skulde ikke en norsk kirke med norsk-lutherske gudstjeneste da saavel i Kirkelig som national henseende være af uberegnelig værd. I henhold til ovenstaaende notiver haaber vi at have godtgjort, at vort krav er berettiget, og at de bevilgende myndigheder indvilger vort anliggende.

3.2.2 Utelukkende en kirkelig sak

Brevet fra befolkningen i Neiden ble sendt videre til prosten i Varanger 8. oktober, og derfra til amtmannen som også satt i Vadsø. Amtmann Truls Graff svarte i form av et konfidensielt brev, det han innledet med å betrakte saken som et kirkelig anliggende, men skrev deretter:

Men det har ogsaa et *betydelig nasjonal-politisk moment ved sig*, som paa det bestemteste bør fremholdes. De i Neiden boende skoltefamilier er vistnok norske undersaatere, men deres religion er græsk-katolsk. ... Den kirkelige virksomhed, som udfoldes i Neiden af den russiske prest, gaar nok ogsaa delvis i russevenlig retning, medens paa den anden side skoltene ønsker om at forblive i den græsk-katolske religion ikke er meget stærk. En yngre, men oplyst af dem er allerede gaaet over til protestantismen. Den russiske prest skal dog hidtil have sørget for at holde racen vedlig ved tilførsel af frisk blod.¹²⁸

I skrevet fremgikk det at Graff tvilte på østsamenes religiøse motiv for fortsatt å tilhøre den ortodokse kirke. Selv om østsamene var tilkjent full religionsfrihet etter grenseoppgangen i 1826, tok amtmannen nå dette til inntekt for altfor stor vennlighet ovenfor Russland og betraktet det som unasjonalt ovenfor Norge. At østsamene holdt på sin ortodokse tro var ifølge Graff russevennlighet og ikke tilhørighet til troen. Dette begrunnet han med at en østsame allerede hadde gått over til protestantismen. Tradisjonen blant østsamene med giftemål mellom siidaene, ble også trukket i tvil. Graff mente presten i Boris Gleb hadde oppfordret til ekteskap over landegrensene nettopp med den hensikt å opprettholde østsamene som *rase*. Målet for amtmannen var å unngå denne kontakten og dermed også giftemål. Han mente denne virksomheten ville bli mindre når østsamene gikk over til protestantismen, og håpet var at kontakten helt skulle opphøre. Dernest trakk han frem de finske innvandrerne, som langt lettere og raskere ville bli fornorsket gjennom en enklere tilgang til norsk gudstjeneste.¹²⁹

I følge Truls Graff hadde disse forholdene fått han til å rette en henvendelse til kirkeministeren om saken, under hans besøk sommeren 1898. Graff opplyste at kirkeminister Wexelsen hadde gitt han positiv tilbakemelding, og ville følge den opp. Videre påpekte Graff at skulle kirken ha noen hensikt måtte det nasjonale aspektet holdes utenfor offentligheten. Dersom formålet ble kjent fryktet han virksomheten ble trappet opp fra russisk side. Prosten og stiftsdireksjonen ble derfor rådet til å behandle kapellsaken som utelukkende en geistelig sak. Han ville således foreslå for statsråden at de trykte dokumentene som ble forelagt

¹²⁸ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: Brev fra Amtmann Truls Graff til Prosten i Varanger, datert 17. januar 1899.

¹²⁹ *ibid.*

Stortinget, ikke burde inneholde avsnittet i brevet som omhandlet grenseforholdene i Neiden.¹³⁰

Det var ikke første gang amtmannen i Finnmark engasjerte seg i anliggender der den russiske kirke var involvert. I 1894 fikk han brev fra Indredepartementet om at russerne ønsket å bygge en kirke på Vardø for russiske fiskere og pomorer. Graff så svært alvorlig på disse planene, og skrev tilbake at han ikke torde å tenke på hvilke følger en russisk kirkekoloni på Vardø kunne få. Finnmarken Amtstidende skrev samme år at en rikmann fra Arkangelsk hadde fått laftet en tømmerkirke som sto klar til å sendes. Trolig kom det ingen offisiell henvendelse fra Russland, og saken døde hen.¹³¹ Hvorvidt det var konkrete planer fra russisk side vites ikke, men et lignende rykte gikk også om Neiden. I visitasberetningen for 1898 fortalte biskopen at han hadde hørt at det forelå planer om et nytt og større kapell. Det har ikke vært mulig å komme nærmere opphavet til disse opplysningene, men Bøckmann pekte på hvor stort og prektigt det nye kapellet i Boris Gleb var. I 1874 bygde Russland et nytt kapell rett ved siden av det gamle fra 1565, og ansatte prest som også betjente kapellet i Neiden. Trolig var det frykt for at det samme skulle skje i Neiden, og at St. Georgs kapell skulle avløses av en kirke lik den nye i Boris Gleb. (Ill. 37.)

7. – 15. mars 1898 var biskop Peter W. K. Bøckmann på visitas i Sør-Varanger. Om forholdene i kommunen konkluderte han med at det også burde reises en norsk kirke i Neiden. Han fortalte videre at amtmannen i løpet av våren var underrettet om saken, og støttet tanken. Han håpet derfor den ikke ble sluppet til det var saken altfor viktig. Men det var ikke bare det russisk ortodokse kapellet som biskopen hadde i tankene. Besøket i 1898 må sees på bakgrunn av den forrige visitasen som biskopen gjorde.

Som fortalt ga besøket i 1896 et nedslående resultat, der bare 20 hadde kommet til visitasgudstjenesten i hovedkirken. Ingen av skolebarna i de vestlige distriktene hadde møtt til overhøring.¹³² Biskopen beskrev forholdene som fortvilet og mente avstandene, men ikke minst språket var årsaken. Han fant fornorskningen direkte ødeleggende for både kristelig opplysning og kirkelig liv, særlig gjaldt dette samene. Tildels gikk det også utover de finske innvandrerne, men ifølge biskopen hadde de læstadianismen. Som sagt stilte han seg ikke udelt negativ til bevegelsen, men det lave oppmøtet og de mange messefallene i Sør-Varanger

¹³⁰ *ibid.*

¹³¹ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*: 84-85.

¹³² Herunder gikk Bugøynes, Bugøyfjord, Neiden og Korsfjorden.

må ha vakt særskilt bekymring.¹³³ To år senere var han bedre forberedt, med besøk i samtlige skolekretser når barna fra før var samlet på skolen. Under besøket i Neiden så han selv hvordan *hele* bygda sluttet seg til læstadianernes møter, og nyttet igjen anledningen til å trekke frem språksaken. Hvilken glede skulle befolkningen ha av hans forkynnelse når de ikke skjønnte hva han sa!

I visitasberetningene har vi sett hvordan biskopen engasjerte seg mot den språkpolitikk fornorskningen påla kirken å føre. Det samme gjorde han gjennom sitt engasjement i Samemisjonen, og i saker som gjaldt kristendomsundervisning i skolen. I saken om Neiden kapell derimot trakk biskopen frem ryktene om en ortodoks kirke, og påpekte hvor vag grensen mellom Norge og Finland var. I Neiden fantes ikke noe naturlig geografisk skille slik de store elvene i Tana og Pasvik dannet grense. Han mente derfor at:

... hvor ikke beboernes nationalitet danner noget bestemt skillemærke, men kvæn rækker kvæn haanden over den kunstige grænse, her burde en norsk kirke reises og kundgjøre for alle, at her er norsk grund. Der er intet, menigmann heroppe mere respekterer som landemærke, end just en kirke.”¹³⁴

Det kan se ut til at biskopen, øverste representant for Den norske kirke i nord, trakk frem grenseforholdene som viktigste argumentet for å bygge kirken i Neiden. Eller var det kanskje ikke så enkelt som det så ut som?

I Neiden som ellers i Finnmark var læstadianismen tilnærmet synonym med aktiviteten i menigheten. Menighetslivet i Neiden var de læstadianske samlingene. Samemisjonen forsøkte å komme med en motvekt, men den var ikke først og fremst rettet mot kvenene. Når menigheten i tillegg ikke møtte til gudstjeneste, mistet kirken all kontroll over forkynnelsen. Biskop Bøckmann så derfor hvordan en egen kirke på stedet kunne knytte kvenene nærmere kirken og under større innflytelse av det norske kirkesamfunnet. Tilknytningen til kirken ville dernest få ringvirkninger for tilhørigheten til resten av landet og hele samfunnet. Likevel er det nærliggende å anta at det var den kirkelige siden som opptok biskopen sterkest. År med konflikter til læstadianerne hadde skapt avstand som kirken trengte å rette opp. Det språkforholdene og fornorskningen vanskeliggjorde kunne kanskje geografisk nærhet hjelpe på.

¹³³ Se også kapittel 2.4 Misjon og menighetsliv.

¹³⁴ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetninger Tromsø stift, beretning for 1898.

Et annet spørsmål er om læstadianismen i seg selv var nok til å starte kapellsaken? Trolig var den ikke det, hverken med eller uten finsk påvirkning. Kvenproblematikken var ennå nært forbundet opp til den russiske fare, og det kan tyde på at den russiske kirke vakte mest bekymring. Det kan derfor ikke ha vært tilfeldig at biskopen også trakk frem den ene østsamen som ville konvertere til protestantismen. At det var læstadianske predikanter som hadde vist vei til omvendelsen, kan ikke bare ha vært et gode. Ovenfor myndighetene var det derimot et godt eksempel på at den østsamiske befolkningen også kunne bli innlemmet i den norske kirke, men det burde skje gjennom kirken og ikke via læstadianerne. Amtmannen så også for seg hvordan flere østsamer etter hvert ville komme inn under den norske kirke. Problemområder som ekteskap over landegrensene ville da opphøre, men med læstadianske predikanter fra Finland var problemet bare delvis løst. Bevegelsen var en maktfaktor i bygda, og amtmannen fryktet at østsamene ikke ble fornorsket men istedenfor ble forfinsket.

3.2.3 Behandling i Kirkedepartementet og Stortinget

Statsråden i kirke- og undervisningsdepartementet engasjerte seg også i kapellsaken. Han både kjente til saken og støttet den lenge før den offisielt kom til departementet. Wexelsen spilte en sentral rolle for byggingen av kapellet i Neiden, og gjør det nødvendig å se nærmere på bakgrunn og andre arbeidsfelt både i og utenfor departementet.

Vilhelm Andreas Wexelsen (1849-1909) vokste opp i Trondheim der faren arbeidet som prest. Selv var han også presteutdannet, og virket som menighetsprest i Trøndelag i over tyve år. I tillegg deltok han aktivt i lokalpolitikk, og møtte fra 1880-tallet fast på Stortinget. Han var med i Johs. Steens venstreregjeringer fra 1891-93 og 1898 – 1903, der han begge ganger var kirkeminister. I 1896 ble han ansatt som skoledirektør i Søndre Trondheim amt, og fra 1903 virket han som biskop i Trondheim. I oppveksten sto folkeopplysning og påvirkning av Grundvigs ideer sentralt, synspunkt han holdt ved og tok med inn i det politiske liv. På Stortinget var han blant annet talsmann for en ”*fuld og hel og ren kirkelig frihet*”, som kom til uttrykk i 1882 da han ville oppheve tvungen konfirmasjonsforberedelse og konfirmasjon. I forhold til sine meningsfeller gikk han langt i toleranse ovenfor avvikende teologiske oppfatninger, og forholdet til den katolske kirke skal ha bedret seg under Wexelsens ledelse. Målsaken var viktig, han var selv nynorskmann. Han så på målsaken som en del av tidens alminnelige demokratiske utvikling, og fikk i 1885 gjennomført full språklig likestilling på Stortinget. I 1892 fulgte folkeskolen etter der bokmål og nynorsk ble likestilt. Som

regjeringssjef gikk han inn for økt demokratisering og desentralisering av skolene, og arbeidet for en bedring av skoleverket. Dette gjaldt særlig i Finnmark, men ikke alene utfra ideene om frihet og folkeopplysning. På gravstenen står mottoet ”Norskdom og kristendom”, hvilket gir en pekepinn.¹³⁵

I 1898, samme år som Wexelsen ble utnevnt i sin andre regjeringsperiode reiste han på besøk til Finnmark. Det var på denne turen Amtmannen tok opp saken om kapellet i Neiden, og som nevnt ga ministeren sin tilslutning. I 1899 avviklet departementet et avgjørende møte om skolesituasjonen i Finnmark, med resultat at internatene ble vedtatt på budsjettet for 1900/01. Samme år hadde Wexelsen planer om ny Finnmarkstur, som mulig sammenfalt med Norums reise til Neiden. Ved innvielsen av kapellet var som kjent Wexelsen til stede. Med på reisen var også Thomassen som var tilbudt den nyopprettede stillingen som skoledirektør for Finnmark.

I tiden før og rundt byggingen av kapellet viet Wexelsen stor oppmerksomhet til forholdene i Øst-Finnmark. På områdene skole og kirke skjedde det en parallell satsning fra departementet. På den ene siden gikk de rett inn i folkeopplysnings- og misjonstanken, mens de på den annen side var tenkt som festningsverk og våpen i den store nasjonale samlingstanke. Wexelsen sa det selv slik: ”... *det er at bygge kirker og gode, norske skoler langs grænsen mot Rusland. Kirker og gode, norske skoler vil danne et fæstningsverk, som er uindtakelig.*”¹³⁶ I talen under innvielsen ble dette ytterligere understreket. Kirkens utsmykking og arkitektur skulle minne nordmenn i selv de mest avsidesliggende deler av landet at de dannet et hele som ble holdt sammen av den samme tro og den samme kjærlighet til fedrelandet.¹³⁷

Saken kom offisielt til departementet 15. mars 1899, der den ble behandlet og fikk tilslutning i kirkekomiteen knapt en måned senere.¹³⁸ Departementssjefen ønsket fortgang i saken, og ville ha den til behandling i Stortinget før vårseksjonen var ferdig. I slutten av april tok han saken opp i statsråd, men først ble et kostnadsoverslag innhentet fra bygningsinspektør Schirmer.¹³⁹ Han mente en slik kirke kunne koste opptil kr 20 000,-. Kort etter var tegningene fra Henrik Bull ferdige, og 12. mai sendte direktoratet de videre til Karl Norum hos Jakob

¹³⁵ Per Fuglum, *Norsk bibliografisk leksikon*, red. av Øyvind Anker og Bjarte Kaldhol, Bd 14 (Oslo, 1983), 113-130.

¹³⁶ Nils Collett Vogt, *Smaa breve fra Finmarkene*, (Kristiania: 1918), 12.

¹³⁷ Finnmarken amtstidende 18. juli 1902

¹³⁸ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: J.no. 43/1898, 15.3.1899.

¹³⁹ Riksarkivet SBED, kassett 13 korr.: A.D. J.No. 83/99, Brev fra Kirkedepartementet til Bygge- og eiendomsdirektoratet, 22.4.1899.

Digre for beregning av anbud. I følgebrevet gikk det frem at departementet ønsket at bygget skulle stå ferdig allerede året etter i 1900. Han ble anmodet om å returnere anbudet snarest og før Stortinget ble oppløst. Schirmer informerte videre om statsrådets reiseplaner til Neiden i løpet av sommeren, og spurte om Norum kunne påta seg å reise og samtidig å gjøre de nødvendige disposisjoner med grunnarbeid og lignende.¹⁴⁰ Det er ikke kjent om det andre firmaet det ble innhentet anbud hos fikk samme forespørsel. I brevet tas det forbehold om firmaet Jakob Digre skulle få anbudet.

Kapellsaken gikk ikke så raskt som Wexelsen hadde håpet på, Norum reiste først til Neiden året etter og det endelige vedtaket i Stortinget kom ikke før i februar 1901. For å hindre forsinkelser i saken ble den lagt frem for Stortinget til behandling i mai 1899. I Stortingsproposisjonen nr. 94 ba regjeringen om å få bevilget kr 10.000,- til en begynnelse da det ikke var utarbeidet noen planer og fullstendige kostnader til kapellet ikke forelå. Selv om både departementet og direktoratet jobbet med kapellsaken ble den forsinket med et år.

I sakspapirene som gikk til Stortinget sto hverken forholdet til Russland og den ortodokse kirke nevnt. Heller ikke Finland og læstadianismen var nevnt. Derimot skrev departementet at ”... *samlige autoriteter anbefaler saken og uttaler seg om, hvor sterkt den er påkrevet*”.¹⁴¹ Herredsstyret og amtmannen ble referert ved å vise til kommunens dårlige økonomi, mens sognepresten og stiftsdireksjonens argumenter for Neiden utfra folkemengde og det naturlige senter i vest ble gjengitt. Brevet fra Neiden var gjengitt tilnærmet ordrett og støttet opp om argumentasjon. Bare avsnittet som omhandlet grenseforholdene var tatt bort.

I proposisjonen forutsettes det at utgifter til reiser for sogneprest og kirkesanger samt vedlikehold ikke dekkes av disse bevilgningene, men av det nordlandske skole og kirkefond. Sognepresten og klokkeren hadde i et eget skriv påtatt seg å betjene kapellet dersom det ble bygget.

Ingen av de involverte hadde så langt gitt noen offentlige uttalelser om hvilken utforming kapellet burde få. Heller ikke proposisjonen som gikk til Stortinget antydte noe om valg av arkitektonisk utforming. I den neste proposisjonen som ble fremlagt Stortinget, St. prp. nr. 2 var formuleringen en annen. Rapporten som Norum skrev etter befaringen til Neiden er

¹⁴⁰ Riksarkivet SBED, kassett 13 korr.: 12.5.1899, kopibok 13, Kopi av følgebrev med tegninger fra Henrik Bull sendt Karl Norum fra bygningsinspektør Schirmer, 79.

¹⁴¹ Riksarkivet SBED, kassett 15 korr.: Sth. Prp. No. 94, 1898 – 1899.

gjengitt i saksfremlegget. Han redegjorde der for valget av det han betegnet som en ”*nogen moderert stavkirkestil*” og skrev videre:

Jeg har troet det særlig heldigt i en grænsebygd som Neiden at benytte nationale motiver i bygningen, baade fordi folk, som kommer til at søge kirken, omtrent udelukkende er udgaaet fra en fremmed nationalitet, og fordi vore russiske naboer i disse egne gjennem sit nye gudshus i Boris Gleb paa en ganske iøynefallende maade har markeret sin nationalitet.¹⁴²

Arkitekten synes her å være svært inneforstått med kapellets andre oppgave, å markere norsk land og stå som en grensefestning mot Russland. Arkitektens rolle må ligge foreløpig, men kan hende var det mer akseptabelt å la en *utenforstående* i saken komme med en slik uttalelse. Det er ihvertfall klart at kapellet både ble fremskyndet av Wexelsen, og at han personlig fulgte opp fremdriften. Blant annet ble orgelet skaffet etter direkte initiativ fra ministeren selv.

3.2.4 Innvielse med kirkeministeren tilstede

Kapellet i Neiden har vært brukt som eksempel på hvordan kirken ble utnyttet av verdslige institusjoner i letingen etter nasjonale symboler.¹⁴³ Innvielsen kan ha tjent som en symbolladet nasjonal begivenhet. Pressedekningen fra byggingen av kapellet og innvielsen tyder på at det nasjonale aspektet ble vektlagt. I flere avisartikler blir kapellet sammen med *Selskapet til fremme af Finmarkens jordbruk* trukket frem som positive tiltak for å stoppe den tiltakende russifisering, der det nye kapellet i Neiden var tenkt som senter. Tiltakene ble beskrevet som fredens festningsverk, og kirkestatsråden gis æren for dette. Ifølge avisene klarte Norge å komme Russland i forkjøpet og reise sin kirke før de gjorde det.¹⁴⁴

Også den lokale pressen trakk frem det nasjonale og Finmarken Amtstidende beskrev kapellet slik: ”*I Neiden, (...), ligger som en kirkens grænsevagt og som et vitnesbyrd om norsk national kultur i bygningskunst, udsmykning og farvesammensætning et lidet gudshus, der er skjænket Neiden menighed af den norske stat.*”¹⁴⁵ Videre vies kirkeminister Wexelsens tale større spalteplassen enn biskop Bøckmanns innvielse. I talen sa Wexelsen at kapellet i sitt ytre i utsmykning og arkitektur fremsto som typisk norsk. Det var gjort nettopp for å betone

¹⁴² Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: St. prp. nr 2. Oplysningsvæsenets fonds særbudbet, 11.

¹⁴³ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 65.

¹⁴⁴ Artikler i Morgenbladet 10. mai 1902; Finmarken Amtstidende 22. aug. 1902, hentet fra Trondheims adresseavis.

¹⁴⁵ Finmarkens Amtstidende 18. juli 1902

kapellets betydning som et ytterpunkt for den norske kirke og den norske nasjonale kultur. I følge avisen gjorde talen og Wexelsens edle fedrelandskjærlighet et dypt inntrykk på de fremmøtte, og opplyste at det hadde møtt *menger* av folk fra hele Sør-Varanger. I tillegg kom de spesielt innbudte gjestene som hadde kommet fra Vadsø med dampskipet ”kong Halvdan”. For å få fraktet lokalbefolkningen til Neiden var ”Varanger” et annet dampskip tatt ut av vanlig rutetrafikk. Avisen takker tilslutt Amtmann Graff for at arrangementet forløp så bra, og berømte hans omfattende disposisjoner og energiske ledelse.

Avisen Finnmarken derimot ga et annet bilde av begivenheten. I en liten notis har avisen merket seg at Verdens Gangs referent ble nektet å følge med, og Aftenpostens reporter fikk beskjed at det var overflødig å referere for referat ville det ”*høie amt*” selv sørge for. Finnmarken hadde selv mottatt et slikt offisielt referat fra Amtmannen, men gjenga det naturlig nok ikke. Avisen Finnmarken konkluderte med at det sto dårlig til med friheten for de som ønsket å tjene Finnmarkens høye herre.¹⁴⁶

Noen uker før hadde samme avis en kritisk bemerkning til dampskipsrederen for ”Varanger”. Innsenderen mente rederen hadde latt seg kjøpe av amtmannen til å ta lokalbåten utav vanlig rutetrafikk i Vadsø. Dette var ifølge avisen for å holde folk utenbygds borte fra begivenheten, en høytidlig anledning som ifølge innlegget dreide som om et kapell som er oppsatt som en grensepæl for hele det norske folks kirke. Det skulle være et symbol på norsk religion, og beviset var at kirkeministeren selv skulle forta innvielsen. Innlegget avsluttet med å be amtet om å omgjøre stengningen slik at flere kunne komme til Neiden.¹⁴⁷ Et annet leserinnlegg rettet en takk fra alle ”*nationalinteresserede nordmænd*” til statsråd Wexelsen fordi han realiserte ønsket fra Øst-Finnmark om et grensekapell i Neiden. Kapellets ytre og utstyr var ifølge innlegget fullt verdig en norsk kirke og norsk kultur.¹⁴⁸

Avisene stilte seg i stor grad positive til selve kapellet, og formålet som en markering av Norges grense kom klart frem. Det som kom av kritiske bemerkninger, gikk ikke på hvorvidt det var riktig eller galt for den norske kirke å fremstå som et nasjonalt symbol. Den offentlige debatt dreide seg om hvem som skulle få være med på festen. Hva lokalbefolkningen i Neiden mente om kapellet kom ihvertfall ikke frem i avisspaltene. Det som uten tvil fremgikk var at

¹⁴⁶ Finnmarken 19. juli 1902

¹⁴⁷ Finnmarken 28. juni 1902

¹⁴⁸ *ibid.*

kapellet ble sett på som et symbol, nettopp fordi den så ut som den gjorde og det var noe som både Finnmarks og hovedstadens avislesende befolkning kjente til.

3.2.5 Sammendrag

Var reisningen av kapellet i Neiden en utnyttelse av kirken, eller forsøkte kirken å utnytte de verdslige myndigheters frykt for Russland? Det er vanskelig å svare på hvem som eventuelt utnyttet hvem. Den norske kirke var for det første ingen enhetlig masse, og dens representanter hadde svært ulike syn på hvordan den samiske og finske befolkningen skulle møtes. Øverste representant for kirken, statsråd Wexelsen var selv en kirkens mann. At daværende biskop Bøckmann og forhenværende Skaar hadde et annet syn i selve språkspørsmålet, innvirket ikke nødvendigvis på kapellsaken. Bøckmann brukte selv aktiviteten i den russisk-ortodokse kirke som skremsel for å få kapellet til Neiden. Ikke engang Samemisjonen hadde østsamene som sitt satsningsområde.

At amtmannen i Finnmark spilte en avgjørende rolle sammen med statsråden nærer ingen tvil. De så nok klarere enn mange hvilken begivenhet dette kunne gjøres til, men for begge var kapellet kun ett av flere tiltak som parallelt ble arbeidet frem. Graff var en av initiativtakerne til *Selskabet for fremme af Finmarkens jordbruk*, og hadde støtte fra Stortingsrepresentanter fra Finnmark.¹⁴⁹ Wexelsens planer om skoleinternat er kjent. Men amtmannen foretok seg også mindre og mer symbolladete ting, som å markere 25 års jubileet for kong Oskar II's reise til Finnmark. Han fikk reist en marmorvarde på fjellet, og fortok en høytidelig avduking på 17. mai i 1898.¹⁵⁰ Portrett av kongen med familie ble delt ut til kvenske familier som amtmannen mente hadde potensialet i seg til å bli gode nordmenn. Det er i dette perspektivet utforming, bygging og selve innvielsen av kapellet i Neiden må sees. Hvilken rolle hadde arkitekt Karl Norum i dette? Det er av interesse å se nærmere på hans bakgrunn og tidligere arkitektoppdrag.

¹⁴⁹ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 45.

¹⁵⁰ Einar Niemi: "Oskarsvarde", avisartikkel i *Finnmarken* 23.12.1978.

3.3 Arkitekt og byggefirma

3.3.1 Karl Norum

Karl Norum var født i 1852, og vokste opp i Levanger der foreldrene var gårdbrukere. Sin arkitektutdannelse fikk han som hospitant ved Trondheim tekniske læreanstalt fra 1872 – 73. Fra 1875 – 1880 arbeidet han Nordenfjeldske landmålningskontor. Deretter ble han ansatt hos Jacob Digre som tegner. Etter å ha arbeidet hos Digre i fire år, begynte han som assistent ved stadsingeniørkontoret i Trondheim. I 1886 var han igjen tilbake hos Digre, og ble nå tatt inn i firmaets ledelse. Der arbeidet han frem til sin død i 1911.¹⁵¹

Norum fikk en rekke verv og var engasjert innenfor et bredt spekter i samfunnslivet. Han satt i Bystyret og var medlem av Formannskapet i Trondheim. I diskusjonen om Norges tekniske høyskole, tok han sterkt til ordet for plassering i Trondheim. Først og fremst var det viktig, mente han, å gi fremtidige arkitekter en utdannelse i Norge.¹⁵² Han var videre med og stiftet Nordenfjeldske arkitektforening i 1902, der han i en periode satt som nestleder og senere leder. Interessen for det nasjonale gjorde at han i 1892 var medstifter av Trondhjems Theaterforening. Formålet var å fremme norsk nasjonal scenekunst, en motvekt til svensk og dansk som ble vist publikum.¹⁵³

Den samme interessen for nasjonale uttrykk kom frem i hans arbeider som arkitekt. Norum tegnet blant annet flere bolighus, fritidsboliger, rådhus, sykehus, forretningslokaler, skoler og kirker. Han deltok på utstillinger både i Norge og i utlandet, og tegnet ferdighus der spesialiteten i katalogen fremheves under betegnelsen ”*Trævillaer i oldnorsk stil*”.¹⁵⁴ De fleste av byggene Norum tegnet, og prosjekterte var utført i den siste perioden han arbeidet for ferdighusfirmaet Jacob Digre. Det vil si at mesteparten av hans arbeid som arkitekt fant sted i tiden 1886 til 1910. Han var opptatt av å utvikle norske byggetradisjoner, og i Teknisk ukeblad i 1890 utdypet han dette nærmere. Han ga der svar på negativ kritikk som hadde kommet etter at hans deltakelse på Parisutstillingen i 1889.¹⁵⁵

¹⁵¹ Østby, *Norsk kunstnerleksikon*, 110-112.

¹⁵² Karl Norum, ”Den tekniske høyskole” i *Teknisk ukeblad*, 140-144, (1899), 141.

¹⁵³ Rolf Danielsen, *Trondheim bys historie: Det nye bysamfunn 1880-1914*, bd 4. (Trondheim, 1958) 333.

¹⁵⁴ Sørbø, *Klar ferdig hus*, 20.

¹⁵⁵ Karl Norum, ”Stabursstil”, *Teknisk ukeblad* 2/1890, 5-6.

Firmaet ved Norum hadde deltatt med en modell og en bygningsdel, som artikkelforfatteren karakteriserte som ”*stabursstil*”. Norum fremholdt at det ikke nødvendigvis fantes noen kunsthistorisk dekning for å kalle dette en norsk stil, da også vår byggemåte hadde romansk-, gotisk- eller renessanseelementer i seg. Det viktigste var derimot å se på helheten, og da mente han det fantes en ”*norsk bygningsmåte*”. Dels hadde denne bygningsmåte fremkommet av klimatiske forhold og dels materialtilgangen, derfor bygget man i Norge hovedsakelig i tre. I følge Norum fantes det noe som kunne betraktes som særegent norsk i kirker og noen profanbygninger som var bevart fra middelalderen. Å kalle dette *stabursstil* ble etter hans mening derimot for snevert. Han fremholdt videre at byggefirmaet hadde forsøkt å bruke bygningenes karakteristiske preg, for å utvikle en norsk hustype som ivaretok dette uttrykket og samtidig svarte til datidens komfort og behov.¹⁵⁶ Senere utdypet Norum dette i en artikkel fra 1895, som blir behandlet senere i oppgaven.

3.3.2 Jakob Digre - byggevarefirma og entreprenør

Arkivet etter Digre har etter all sannsynlighet gått tapt, og av ferdighuskatalogene finnes bare et eksemplar igjen.¹⁵⁷ Firmaets hadde en stor produksjon. Mange bygg står ennå godt bevart. Jakob Digre var selv byggmester og etablerte firmaet i Trondheim i 1838. I utgangspunktet drev han en trelastforretning, men denne ekspanderte raskt til et omfattende byggefirma. I 1878 startet snekkerfabrikken med industrialisert ferdighusproduksjon. Dette hadde trolig sammenheng med at bedriften ble modernisert etter en brann i 1876. Firmaet hadde dessuten i 1869 skaffet seg en skogeiendom, og i 1892 ble ytterligere en eiendom kjøpt inn. Sønnene hadde nå overtatt driften som omfattet ”... *Trælastforretning i Forbindelse med Dampsag og høvleri, Snekkerfabrikk og Tegnekontor for Udførelse af Byggeprosjektet og Omkostningsberegninger.*”¹⁵⁸ I tillegg til nybygg drev de også med restaurering og ombygging av eldre trebygninger. En rekke forretningsbygg i Trondheim var blitt modernisert av firmaet.

Selv om Digre en tid satset på eksport av ferdighusene, var det på Vestlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge de hadde hatt flest byggeoppdrag. Etter brannen i Hammerfest i 1891 leverte de flere bolighus dit. Rådhuset ble også levert av Digre, dette etter tegninger av Norum. Firmaet var i tillegg entreprenører for den nye amtmannsgården i Vadsø som sto ferdig i 1895. Etter

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Kun en katalog og noen tilfeldige papirer er å finne i familiens eie. Sørbo, *Klar ferdig hus*, 174, note 33.

dette annonserte de jevnlig i Finnmarksavisene. Når det gjelder kirkebygg, antas det at Johan Petter Digre som var utdannet arkitekt, har tegnet trekirkene i Holtålen, Singsås, Sykkylven, Ålen, Mosvik, Edøy og Sandvollan. De er alle prefabrikkert av firmaet i 1880-årene, og flere har gotiske elementer i eksteriøret. Det foreligger i dag ingen kjennskap til bolighus tegnet av Johan P. Digre tegnet, men firmaet deltok på utstilling allerede i 1878 og 1883. Johan Petter Digre døde i 1886, etter dette overtok Norum som arkitekt og begynte i firmaets ledelse. Karl Norum arbeidet i et firma med både tradisjon og kunnskap for prefabrikasjon. Firmaet Digre hadde i tillegg tegnet og bygget flere kirkebygg.

3.3.3 Fra sveitserhus til jugendarkitekt

Et av de tidligste kjente bygg utført av Norum, er Villa Schüren ved Trondheim. Den ble bygget i 1880 og brukt av Norum som illustrasjon i Jubileumsskriftet for Trondheim Tekniske Lærestanstalt i 1895, der han skrev om *Norsk træbygningstil*.¹⁵⁹ Villaen var til forveksling lik et Sveitserhus. I branntaksten var denne betegnelsen derimot strøket over, og rettet til *gammel norsk stil*.¹⁶⁰ Bygningen har H-formet grunnplan og høye tak med mønekam og gavlspar. Gavlene har svevegavlkonstruksjon lik de som er kjent fra samtidens franske og tyske trearkitektur. Tradisjonen kan føres tilbake til Frankrike i senmiddelalderen, og var spesielt kjent Normandie. Stilen ble kalt gammel norsk fordi den opprinnelig skulle vært brakt til landet med vikingene.¹⁶¹

I 1888 deltok Norum på den Nordiske industri-, landbruks-, og kunstutstilling i København, med et ”*Norsk Træhus*” prefabrikkert hos Digre.¹⁶² Norum beskrev bygningen som ”*et slags moderniseret gjengivelse af vor gamle norske bygningstil, væsentlig som den repræsenteres i de gamle stabure*.”¹⁶³ Huset var upanelt og av laftet plank, annen etasje var utkraget og hadde

¹⁵⁸ I Richter, *Det gamle og det nye Trondhjem*, (Kristiania, 1905) 122.

¹⁵⁹ Karl Norum, ”Norsk træbygningstil”, i *Kantate ved Trondhjems tekniske lærestanstalt 25 aars jubilæum*. (Trondheim, 1895), 145-153.

¹⁶⁰ Eldal, *Historisme i tre*, 212.

¹⁶¹ *ibid.* 212-213. I 1863 ble det publisert to artikler som forfektet vikingenes påvirkning på trearkitekturen i Frankrike etter erobringen av Normandie. Viollet-le-Duc hevdet at gavl og møneutsmykking kom med vikingene, og hadde illustrasjon som blant annet viste rekonstruksjoner av dragehoder på mønekammene. Gottfrid Semper mente også at vikingene hadde brakt med seg byggetradisjoner, men han tilskrev de til stavkirkekonstruksjonene. Han mente det fikk (...)”stor betydning for utviklingen av den typiske bjelkebuen ytterst i gavlen i nord-fransk bindingsverksarkitektur.” Selv om dette ikke medførte historiske riktighet fikk særlig det siste synet gjennomslag i Norge, og kan gi forklaring på hvorfor enkelte betraktet en allmeneuropeisk stilutvikling som særlig norsk.

¹⁶² Norum, ”Norsk Træbygningstil”, 149.

¹⁶³ Eldal, *Historisme i tre*, 210.

et stort ruvende tak med midtark. På taket var det utskåret mønekam som avsluttet med dragehoder i gavlene. På samme måte hadde vindskiene både kam og dragehoder. De samme uttrykk og detaljer finnes på villaene i *Katalog over Norske Træ-Villaer* fra Jakob Digre i 1890 og 1891. Av de ni villaene som ble presentert var seks i dragestilens formspråk slik som huset på utstillingen. De største av villaene var i tillegg utstyrt med tårn i form av takryttere eller spir. Alle var tegnet av Norum, også tre med forbilde i samtidig amerikanske luksusvillaer.¹⁶⁴ En av flere villaer i dragestil som firmaet leverte i Sogn var villaen for Hans Dahl "Balholm". Den finnes også i katalogen. Takrytteren er tilnærmet identisk med den midterste delen av tårnet på kapellet i Neiden. Jaktvillaen på Bergensutstillingen i 1898 viser hvordan Norum tok i bruk masker også på bolighus. (Ill. 38.) En vindusdetalj der konsollene er formet som masker finnes også på vinduene i kapellet. Villa Kvernbakken i Trondheim fra 1902 er et annet eksempel på figurdetaljer som ble gjenbrukt.¹⁶⁵

Når det gjelder kirkebygg tegnet Norum to kirker i årene før Neiden. Det var Stangvik kirke og Frei kirke, begge lå på Nordmøre og ble innviet i 1897. Eksteriøret i Frei kirke må knyttes opp til dragestilen, men sees som en mer forsiktig utgave. Den har takrytter over inngangen i to etasjer og en smal tårnhette. Arkene på takrytteren har små dragehoder, og samtlige tak har utskåret mønekam. Før Norum tegnet kirkene på Nordmøre, tegnet han om Henry Buchers forslag til Hammerfest kirke. Ved anbudsrunderen ble forslaget fra arkitekten for kostbart. Hammerfest kommune foretok da bokstavelig talt de nødvendige nedskjæringer, og ved hjelp av Norums tegninger ble vegghøyden og tårnet senket. Han sløyfet også noen ytre arkitektoniske forsiringer. Norum var selv til stede på innvielsen i 1893, og som representant for byggefirmaet ble Norum berømmet for sin innsats som byggeleder.¹⁶⁶

Etter at kapellet i Neiden var ferdig, tegnet Norum tre nye tømmerkirker i såkalt dragestil. Buksnes kirke i Lofoten ble bygget i 1905, etter at den forrige kirken gikk tapt i brann. Den har mange likhetstrekk med Neiden kapell, men den er en større kirke med plass til 800 mennesker. Hovedfargen er også rød som i Neiden, med markerte listeverk på hjørner og vinduer. Tårnet har horisontale bånd og rundbuestaffasje, og drager på gavler og takrytter. I interiøret er det masker på strekkfisker og søyler, mens søylekapitelene har bånd med stiliserte akantusranker. (Ill. 39.) Buksnes kirke er gjennomført som Neiden, og rik på detaljer

¹⁶⁴ Sørbo, *Klar ferdig hus*, 23.

¹⁶⁵ Tovanger, *Tradisjon og fornyelse*, 378-380.

¹⁶⁶ Finnmarksposten 3. oktober 1893.

i utformingen. Likevel er symbolbruken fra middelalderens kirker noe mindre fremtredende.¹⁶⁷ Flatene på prekestolen har kors omkranset av flammer, og konsollene har bladmotiv. (Ill. 40.) Også i Holm kirke fra 1907 har Norum fjernet ornamenten og masken fra prekestolen.¹⁶⁸ Sammen med Veøy kirke utgjør Holm de to siste kirkene innenfor samme gruppe som Neiden. Begge ligger Romsdalen, og er svært lik Neiden både i eksteriør og størrelse.¹⁶⁹

I årene 1904-07 ble det oppført åtte bygninger i Ålesund etter tegninger av Norum. Også i jugendarkitekturen tok han i bruk masken, her som fasadedekor på sluttsten over vinduene.¹⁷⁰ Drager som gavlforsirring gikk også igjen, som på utstillingsbygningen til sportsutstillingen i 1908 under Den skandinaviske fiskeriutstillingen i Trondheim.¹⁷¹

Før Karl Norum tegnet utkastet til Neiden kapell var han kjent for arbeidet med en egen norsk trehusstil. Det var særlig den norske varianten av historisme, dragestilen som Norum mente kunne gi en ny norsk stil med røtter i nasjonens historie. Han hadde også erfaring med kirkebygg, men der hadde han holdt seg innenfor mer tradisjonelle trekirker påvirket av nygotikk og nyromansk stil. Men det var ikke som arkitekt Norum ble kontaktet av statens bygningsinspektør Schirmer. Schirmer hadde tatt kontakt med *byggefirmaet* Jacob Digre i Trondheim for å innhente tilbud. Det kan reises spørsmål om bygningsinspektøren var kjent med firmaets virksomhet ettersom Digre noen år tidligere hadde hatt oppdraget med å bygge den nye amtmannsgården i Vadsø.¹⁷² Firmaet Jakob Digres hadde uansett erfaring med å bygge kirkebygging fra 1880 og 1890-årene, samt at de hadde vært engasjert i gjenoppbyggingen av Hammerfest kirke.¹⁷³

¹⁶⁷ Veggene i Buksnes kirke ble etter den var ferdig panelt innvendig i forbindelse med isolering. Veggene er nå trehvite, og det tas forbehold for at også opprinnelig malte dekordetaljer i ettertid er overmalt. Likevel rokker ikke dette ved mitt syn at Buksnes har en mer dempet bruk av masken og ornamenten enn Neiden. Rapport fra Vest. Ing a.s, Lofoten i 1989, Riksantikvarens arkiv.

¹⁶⁸ Riksantikvarens arkiv: Mappesett for Holm kirke.

¹⁶⁹ Alf Henry Rasmussen, *Våre kirker. Norsk kirkeleksikon*, (Oslo: Vanebo forlag, 1993) 288, 313.

¹⁷⁰ Helga Stave Tvinnereim, *Arkitektur i Ålesund 1904-07*, Magisteravhandling i kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1980, 96.

¹⁷¹ Teknisk ukeblad 1908, s. 34.

¹⁷² Einar Niemi, "Amtmannsgården i Vadsø" i *Vadsø blir fylkeshovedstad: Flytting av amtmannssetet i 1888*, (Vadsø: Vadsø museum, 1988) 20

¹⁷³ Jørgen Sivertsen, *Hammerfest 1789 – 1914*, (Bergen, 1973), 257.

3.4 Valg av arkitekt

3.4.1 Henrik Bulls utkast

Bygningsinspektør Schirmer hadde tatt kontakt med arkitekt Henrik Bull for å komme med en planskisse for kapell i Neiden. Arkitekt Bull var fra før engasjert i flere statlige byggeprosjekt, der Historisk museum og Regjeringsbygningen var de største. I begge byggene forener Bull detaljer fra østerriksk art nouveau og den nasjonale dragestilen.¹⁷⁴ Av kirkebygg tegnet han allerede i 1889 Paulus kirke på Grünerløkka, en korskirke i nygotisk stil. Kirken ble bevist innpasset i den eksisterende akse og plassanlegget som utgjorde området rundt kirken.¹⁷⁵ Uvdal kirke sto ferdig i 1893 et år etter Paulus kirke, og her tok Bull i bruk stavkirkens uttrykk. En nærliggende løsning da Uvdal kirke ble nærmeste nabo til den gamle stavkirken på stedet.

Henrik Bull leverte til sammen to ferdige utkast for Neiden kapell, begge ble formål for kostnadsoverslag. Det siste utkastet var også ute på anbud, der Digre i Trondheim som allerede nevnt kom rimeligst ut. I alt inneholdt forslagene elleve lyskopier med grunnriss, fasader og snitt. Det har ikke vært mulig å finne de to bearbejdede kapellforslagene som Bull leverte til departementet. Det eneste det har latt seg gjøre å finne er en perspektivtegning, som trolig må ha tilhørt det første forslaget Bull utarbeidet.¹⁷⁶ Kapellet ble ansett som en hastesak, og det tok bare to uker fra han fikk forespørselen til det første forslaget forelå. Fra departementet var det ønskelig med en langkirke med et skip, og som eksempel forslo Wexelsen å sende tegninger fra Kong Oskar IIs kapell i Grense Jakobselv.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Thomas Thiis-Evensen, *Henrik Bull: arkitekt og formgiver*, (Oslo, Norsk Arkitekturmuseum, 1975), 21.

¹⁷⁵ *Ibid*, 9.

¹⁷⁶ Verken saksmappe i kirke departementet eller bygge- og eiendomsdirektoratets arkiv inneholder noen av forslagene som Henrik Bull utarbeidet over Neiden kapell. Et brev fra Henrik Bull datert 23.11.1899 lå det vedlagt tegninger over begge utkastene, omkostningsoverslag og følgeskriv fra Norum, samt anbud fra firmaene Digre og Eriksen. Samtlige av vedleggene er fjernet fra følgeskrivet. Tegningene fra det andre utkastet fra Bull, ble imidlertid senere sendt Norum for omarbeiding. Norum returnerte de til Bull 2.7.1900, som videresendte de til Schirmer 21.9. s.å. De ble brukt som dokumentasjon ovenfor departementet for utbetaling av arkitekthonorar til Bull. Heller ikke her ligger tegningene vedlagt følgeskrivet i arkivet, og har ikke kunnet oppspores i tilsvarende mapper. Videre er det gjort søk i Riksarkivets billedavdeling, uten at tegningene er funnet.

I det første utkastet han leverte var den en perspektivtegning, som han også omtaler i brevet. Jeg har funnet en perspektivtegning i Henrik Bulls private arkiv på Arkitekturmuseet i Oslo. Ut fra sammenligning med andre beskrivelser både av Bull selv, og senere Norum anser jeg det for svært sannsynlig at det her er snakk om samme tegning.

¹⁷⁷ Riksarkivet, KUD A, Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Neiden kapell: Brev fra Kirkeminister Wexelsen til Bygningsinspektør Schirmer.

Kapellskissen viser en langkirke med saltak, og et høyt tårn som var tenkt plassert i øst over koret (ill 41). Sakristiet ble lagt som et tverrskip ut fra koret. Over inngangspartiet i vest var det tegnet inn en mindre takrytter med kors, flankert av to små dragehoder. Vinduene skulle ha småruter i øvre ramme, og er sammen med overstykket karakteristiske i sin tilhørighet til Jugendstilen. Bull tenkte kirken utført i enten laft eller reisverk, med panel både utvendig og innvendig. Innvendig var det planlagt et orgelgalleri med trapp opp fra forhallen. Videre var det tenkt et innvendig loft med tilgang til kirkeklokkene i takrytteren over koret. Kirkerommet skulle varmes opp av et luftvarmeanlegg fra et kjellerrom under koret.

Det er ikke mulig å gjøre noen fullstendig vurdering av forslaget på grunnlag av perspektivtegningen og de sparsomme opplysningene Bull ga i brevet til Schirmer. Likevel kan det synes som Bull ville gi kapellet en streben oppover. En streben som ble understreket med et høyt slankt spir over takrytteren på de tverrstilte arkene. Den liggende panelen, sammen med horisontale bånd og et stort takutstikk forankrer bygget. Med formgivningen av takrenner og åser kan det bringe frem assosiasjoner til et langhus fra vikingtiden. Sett i forhold til ønsket om et kapell i *en nasjonal stil* burde Bulls forslag oppfylle kravet. Er det mulig at det ikke var godt nok gjennomarbeidet, eller grundig nok? Det kan se ut til at det var flere forhold som gjorde at Bull mistet oppdraget.

3.4.2 Nytt forslag fra Norum

Fra første stund ble det fremhevet at det var riktig å være forsiktig med tanke på byggekostnadene, av hensyn til de vanskelige byggeforholdene i Sør-Varanger, da de ville medføre store omkostninger. Jacob Digre fikk derfor oppdraget med kostnadsberegninger, fordi firmaet hadde særlige kunnskaper om forholdene i Finnmark. Dette var en av grunnene til at Norum ble forespurt om å reise nordover allerede sommeren 1899, for å ”... *træffe de fornödne Disposisjoner med Grundmurarbeider og lignende.*”¹⁷⁸ Den andre grunnen var departementets ønske om fortgang i saken, og at endelig behandling i Stortinget var avhengig av en fullstendig oversikt over utgiftene.

Det første forslaget fra Bull må ha overskredet det stipulerte overslaget på 20.000,-. I det andre utkastet han utarbeidet ble størrelsen på kapellet redusert. Også det forslaget overskred betraktelig beløpet Regjeringen og Stortinget hadde blitt forespeilet at et slikt kapell skulle

koste. Selv om det forelå både tegninger og kostnadsberegninger, var dessuten tomteforholdet og beliggenheten i Neiden fortsatt ikke klarlagt. 3. mai 1900 fikk Norum på ny en skriftlig forespørsel om å reise til Neiden for å ta ut tomt. I motsetning til året før innbefattet det nå også å utarbeide planer for selve kapellet. Schirmer oversendte Henrik Bulls tegninger, denne gang for en ny omarbeidelse av Karl Norum.

Noen dager før Norum reiste til Finnmark skrev han til Schirmer og redegjorde for de endringer han hadde tenkt å gjøre.¹⁷⁹ Han mente husets størrelse kunne gjøres mindre, særlig midtgangen burde være smalere. Det samme kunne gjøres med sakristiet. Dessuten ville han redusere høyden på takrytteren. Dernest henviste han til retningslinjene han hadde fått om at kapellet ikke skulle være treskipet, og forklarte hvorfor han likevel prosjekterte det slik. Han mente et hovedskip med sideskip passet best til stilvalget, samtidig ga det bygget stabilitet. En stabilitet som både var reell, og i tillegg understreket bygget ytterligere. Hele anlegget ble i tillegg mer konsentrert ifølge Norum, og fikk en heldigere og mer virkningsfull fasade med de endringer som var gjort.

De endelige planene for kapellet var ikke ferdig før etter at reisen var fortatt. Etter turen til Neiden forelå tegningene med et fullstendig overslag, som til og med innbefattet kjøp av eiendom for veianlegg til kapellet. Selve kapelltomten var fra før av statsgrunn. Reisen til Neiden og arkitektoppdraget ble holdt utenom jobben Norum innehadde hos Digre. På lik linje med Bull ble det utbetalt arkitekthonorar for kapellplanene og reisen. I kraft av sin stilling som både entreprenør og arkitekt hadde Norum mulighet til å tilpasse kapellplanen etter forholdene på byggeplassen. Dette må ha løst flere problemer for Staten som byggherre, som nå ble sikret et pålitelig kostnadsoverslag. Det synes som kravet om fortgang, og det å holde et lavest mulig kostnadsnivå veide svært tungt i saken. Ved å gi Norum vide fullmakter til å ordne med eiendomstransaksjoner og anlegg av vei, i tillegg til å se ut tomten, ble saken håndtert raskt og rimeligst mulig. Karl Norum på sin side kunne utarbeide et forslag som lå innenfor akseptable økonomiske rammer.

¹⁷⁸ Riksarkivet, SBED, kassett 15 korr.: Kopibok 13, 79.

¹⁷⁹ Riksarkivet, SBED, kassett 15 korr.: Brev fra arkitekt Karl Norum til Bygningsinspektør Adolf Schirmer, Trondheim 27. juni 1900.

Det har vært skrevet at man ville gjøre noe ekstra utav Neiden kapell, og at kapellet skiller seg ut fra andre kirkebygg i samme periode.¹⁸⁰ Dette stemmer ikke med ovenstående opplysninger, som viser at Neiden lik mange andre kirker var et resultat av økonomisk tilpasning. Det er umulig å si om Henrik Bulls forslag hadde blitt valgt under andre omstendigheter, men det er et faktum at Norums evne til handling må ha vært kjærkomment. Det ligner ikke så lite på byggingen av Hammerfest kirke noen å før.

Det kan derfor være interessant å spørre hvem som til sist avgjorde valget av arkitekt?

Formelt lå ansvaret under Statens bygge- og eiendomsdirektorat ved arkitekt Adolf Schirmer. Statsråd i Kirke- og undervisningsdepartementet Wexelsen gjorde først en henvendelse dit for å utarbeide forslag, og det var til direktoratet Bull sendte inn sine tegninger og anbud. Når Norum sendte sitt forslag inn gikk det direkte til Wexelsen, som så innhentet en uttalelse fra Schirmer. I tiden før Norum fikk oppdraget sendte Wexelsen flere purringer til Schirmer, og det kan se ut som saken nærmest stoppet opp i halvåret før Norum ble tilbudt å tegne kapellet.

Både Wexelsen og Norum var fra Trondheim, der begge var politisk aktive. Flere sammenfallende sakfelt må ha gjort at de kjente til hverandre. Norum var som Wexelsen engasjert i å gjenoppta og utvikle norsk kultur på flere områder, dette var vel kjent i samtiden. Forbindelsen mellom de to må likevel ha vært nærmere, for gaven som Wexelsen overrakte på vegne av kongen hadde Norum direkte tilknytning til.

Av utstyret til kirken kan man nevne alterkarene som var en gave fra kong Oskar II, og som var forsynt med ornamenter av Trondheims domkirke. Videre fikk man av samme giveren et døpefat og en kanne av kopper, utstyret med de samme ornamentene og laget hos ciselør M. Møller, Trondheim. Gjenstandene var tegnet av arkitekt Karl Norum.¹⁸¹

Møller var en kjent gullsmed i Trondheim, og en av de som holdt lengst på dragestilen. Om Norum tegnet flere ting for Møller vites ikke, men gullsmeden lot seg inspirere av domkirken og stavkirkene, samt brukte motiv fra norrøne gude- og heltesagn.¹⁸² Kirkesølvvet i Neiden var utstyrt med rankeskurd og flettebånd og det var Norum som ordnet forsendelsen nordover. (Ill. 42.) I et brev til departementet orienterte han om kostnader og forsikring ved transporten, der lå også ved en fullstendig liste over alt det han har skaffet til veie. Foruten kirkesølv

¹⁸⁰ Sørensen, "Neiden får eget kapell", 15.

¹⁸¹ Lunde, *Sør-Varangers historie*, 262; Borgen, *Kirke og geistelighet*, 53.

¹⁸² Vidar Halèn, *Drager Gullsmedkunsten og drømmen om det nasjonale*, (Oslo: Kunstindustrimuseet, 1992), 25.

hadde han kjøpt inn messeskjorte, messehagel, alterklede, alterduk, duk til døpefont og servietter.¹⁸³

Da fremdriften med kapellet nærmest stoppet opp må det ha vært nærliggende for Wexelsen å gi hele kapellsaken til Norum slik at den kunne bli ferdig uten nevneverdige forsinkelser. Og som det fremgikk av Norums brev til Schirmer var nok ikke Bull helt inneforstått med hvilken vending saken hadde tatt. Han ba å få tegningene tilbakeleverert for som han skrev ”*da de selvfølgelig ikke kan være Dem til nogensomhelst nytte under udarbeidelse af Deres forslag.*”¹⁸⁴

3.4.3 Det endelige resultatet

Stavkirkeformen som inspirasjon for eksteriør ble brukt allerede på 1850-tallet av arkitekt Chr. Christie. Christies utkast til trekirke i 1861 og Borgund kirke fra 1865 viser hvordan han benyttet former som høyere midtparti, takrytter og sideskip i form av svalgang.¹⁸⁵ Henrik Bull videreførte dette i Uvdal kirke fra 1893, men nå forstørres vindusstørrelsen i midtpartiet betraktelig. Samtidig ble takrytteren dekorert med dragehoder.¹⁸⁶ I forslaget til kapell i Neiden hadde Bull nedtonet stavkirkeformen. Vinduene hadde Jugendstilens linjeføring og brede vertikale sprosser. I 1898 ser vi at også Karl Norum brukte former fra Jugendstil. I tegningen til Jaktvillaen på Bergensutstillingen i 1898 er vinduene fremstilt i jugendstil.¹⁸⁷ Lik Neiden kapell ble vinduskonsoller dekorert med masker og utskjæringer. Karl Norums bruk av norrøn ornamentikk har ikke unaturlig vært satt i sammenheng med stavkirker og utgravningen av vikingskip på slutten av 1800-tallet.¹⁸⁸ Dette stemmer dels med hva Norum selv skriver om hvilke mulighet han så i fortidens byggetradisjoner;

I Kirkebygningerne synes derimot en noget høiere Kultus at have fundet Udtrykk, og de gamle norske Trækirker kan i mange Henseender betegne Tilløb til en egen Stil. Dette gjælder fornemmelig den ornamentale Udsmykning. De gamle Kirkeportaler, hvis Detaljformer i Almindelighed er temmelig raa og plumpe, er overdraget med et Snitværk, som baade i Motivernes Opfindsomhed og den tekniske Udførelse røber ikke liden kunstnerisk Intelligens og Udvikling.¹⁸⁹

¹⁸³ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: Brev fra Kirkedepartementet til Finmarken amt, vedlagt kopi av brev fra Karl Norum datert 16.06.1902.

¹⁸⁴ Riksarkivet, SBED, kassett 15 korr.: Brev fra Norum til Schirmer, datert 2. juli 1900.

¹⁸⁵ Eldal, *Historisme i tre*, 195-195, fig. 516, 518.

¹⁸⁶ Eldal, *Historisme i tre*, 220, fig. 587.

¹⁸⁷ Tovanger, *Tradisjon og fornyelse*, 379.

¹⁸⁸ Sørensen, *Neiden kapell 1902 -2002*, 9; Petterson, *Hus i Finnmark*, 23. Petterson viser til funnet og utgravning av Osebergskipet. Det må være utgravningen av Gokstadskipet i 1880 han sikter til. Osebergskipet ble funnet i 1903 og utgravd i 1904.

¹⁸⁹ Norum, ”Norsk træbygningstil” 148-149.

Det fremgår tydelig at Norum betraktet middelalderkirkene som de viktigste bidragsyterne i utviklingen av en ny norsk byggeskikk i tre. I denne sammenheng må det nevnes at selv om Norum ønsket å bruke motiv fra stabbur og stavkirker, så mente han de trengte omfattende bearbeidelse og utvikling før de kunne bli et harmonisk og karateristisk ledd i en nasjonal stil.¹⁹⁰

I forholdet Karl Norum og en eventuell påvirkning fra vikingskipfunnene, kan det være interessant å peke på et annet restaureringsprosjekt som også frembrakte nye funn fra middelalderen; nemlig Nidarosdomen. Det er allerede nevnt at gullsmed Henrik B. Møller som leverte kirkesølvet hentet inspirasjon fra domkirken. I 1888, under restaureringen av Trondheim Domkirke kom det frem et til da ukjent materiale med tidligromanske steinskulpturer. Materialet var fragmentert og hadde vært brukt som fyllmasse til hovedtårnet.¹⁹¹ Motivene som går igjen er dyremotiv, kategorisert i hjemlige dyr, eksotiske dyr og fabeldyr.¹⁹² I funnet var det også baser og kapitel til pilarer. Utsmykningen er stilisert og enklere enn mange av treskjæringene i kirkene fra samme tid. Samtidig er en rekke av middelalderens steinkirker i Trøndelag inntakt. Av disse kan særlig Værnes kirke nevnes. Kirken er svært godt bevart, det er påvist at tømmeret i taket til skipet er hugget i 1141.¹⁹³ I denne sammenheng er særlig stikkbjelkene under sperrene av interesse, de er alle utskåret i form av masker. Andre skulpturer finnes også som et relieff av en løve som sluker et menneske.

Det er av interesse å spørre om ikke dette kan ha vært en større inspirasjonskilde for Karl Norum enn for eksempel vikingsskipene? Kan det dessuten hende at steinskulpturenes enkle og stilistiske form passet bedre til den nye maskinelle produksjon av trehus?

Svein Sørensen skriver i det første Jubileumsheftet følgende; *Når man sammenligner Neiden kapell med andre kirkebygg fra samme tidsrom, er det klart at man her har villet gjøre noe ekstra. Bygget er meget forseggjort, og man kan merke arkitektens intensjoner ned til den minste detalj.*¹⁹⁴ Neiden kapell kan ikke sies å ha vært mer detaljrik enn samtidige kirker, snarere tvert imot. Karl Norums stiliserte masker og ranker stemmer imidlertid overens med tankene om å utvikle en ny stil, basert på fortidens byggeskikk i Norge. Dette kan også passe

¹⁹⁰ Ibid, 149.

¹⁹¹ Agnete Berentsen Harket, *Romanske dekorfragmenter fra Nidaros domkirkes steinsamling*. (Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders forlag, 1998), 3.

¹⁹² Ibid, 16.

¹⁹³ Øystein Ekroll, *Med kleber og kalk: Norsk steinbygging i mellomalderen 1050 – 1550*, (Oslo, Det norske samlaget, 1997), 284-285.

¹⁹⁴ Sørensen, *Neiden kapell 1902 – 1977*, 9.

inn i at utskjæringene i Neiden er utført maskinelt, med svært enkle motiver som gjentas. Dette stemmer i tillegg med opplysningene om moderniseringen av verkstedet til firmaet Digre. Også dragene på taket har klare forenklinger sett i forhold til forbildet i Stavkirkene. Kanskje var dette bevist fra Norums side, å ta detaljer og omskape det til sin egen tid. Kan det være dette han betraktet som funksjonelt og etter dagens behov. Like mye kan det ha vært en praktisk løsning, der han fulgte datidens økonomiske krav, der kostnadene kunne reduseres om dekordetaljer også ble produsert maskinelt. Ferdighusproduksjon ble da heller ikke sett på som noe negativ, men et redskap for å heve den allmenne estetikk.¹⁹⁵

I Neiden kapell gjenspeiles videre samtidens fargebruk i eksteriør og interiør. Antikvar Nicolay Nicolaisen, som også skrev om samtidsarkitektur, fremhevet den rette rødfargen som en god farge utendørs. Han advarte derimot mot hvite detaljer, da de ble for kontrastfylte.¹⁹⁶ Andreas Aubert, kunstkritiker og kunsthistoriker pekte i *Farge og Norsk Folkekunst* på hvordan drageslyngene i stavkirkene hadde hatt rødt som hovedfarge med hvitt og svart som kontrastfarger.¹⁹⁷ Fargebruk i interiøret samsvarer med jugendstil, der veggflatenes gule og lysbrune farge skulle gjenspeile tresortene furu og gran. Likeledes kommer jugendstilen frem i bruken av fargekontrastene; rødt og grønt. Særlig er dette tydelig på maskene som blir fremhevet ved fargesettingen.¹⁹⁸

Som vist ovenfor fulgte kapellet i Neiden den rådende byggeskikk for perioden. Norum understreket imidlertid at han så det som svært heldig å benytte nasjonale motiver på grunn av kapellets beliggenhet i Neiden. Han utdyper dette videre på denne måte; ”*Hertil kommer, at man har fast grund at bygge paa, naar det gjælder rekonstruksjon af en specifik bygningsmaade, tillempet efter de krav, som vore dagers kristelige kultur fordrer.*”¹⁹⁹ Det synes noe uklart til hva han sikter til, men trolig mente han at forhold som planløsning, belysning og oppvarming var tilpasset den kirkelige bruken i samtiden. På den annen side, en sammenligning mellom Neiden kapell og Buksnes kirke viser at bruken av masker og ornamentikk fra middelalderen var lagt mer fremtredende i kapellet i Neiden enn i Buksnes. Eksempel på dette er prekestolen i Buksnes som er dekorert med flammer og hjerter.

¹⁹⁵ Sørby, *Klar ferdig hus*,

¹⁹⁶ Jens Christian Eldal, *Årbok 2006*, 88-89

¹⁹⁷ Andreas Aubert, *Farge og Norsk folke-kunst*, (Oslo: Norigs ungdomslag og Student-maallaget, 1906), 15.

¹⁹⁸ Jens Christian Eldal, ””Træstil” og farger” i *Årbok 2006 Fortidsminneforeningen* red. av John Arne Balto, 83-90, (Oslo: Fortidsminneforeningen, 2006), 89; Tore Drange, Hans Olaf Aanensen og Jon Brønne, *Gamle Trehus: Historikk, Reparasjon, Vedlikehold*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1996) 388.

¹⁹⁹ Statsarkivet i Tromsø, HS, kat. 76, mappe 502 Neiden kapell: St.prp. nr. 2. Opplysningsvæsenets fonds særbudget.

Prekestolen i Neiden kapell har derimot en drage som slynger seg og haukelignende fugler plassert under bokstøtten for tekstlesingen. På hvilken måte passet *dette* arkitektoniske uttrykket i Neiden kapell til Karl Norums tanker om å utvikle en ny norsk byggestil? Utsmykningen av Neiden kapell kan ut fra dette vanskelig sies å bygge på tradisjonene innen kirker, men synes å skille seg ut fra Norums egne kirker både før og etter Neiden kapell ble bygget. Det kan derfor være av interesse å avslutte med et sitat av Karl Norum, der han redegjør for sine ideer rundt en gryende stedstilpassning, som vel og merke ikke fant sted ved byggingen av Neiden kapell:

Skal en Stil, i dette Tilfælde en Bygningsstil, blive, hvad de historiske Stilarter er for sin Tid: et Udtrykk for Folkets kunstneriske Idéliv, formet under praktiske Hensyn, klimatiske Forholde, Hensyntagen til de lettest tilgjengelige Byggematerialer og endelig ogsaa den religiøse Kultus – kortsagt et tro Billede af et folks aandelige Udviklingstrin, saa siger det sig selv, at den kun kan formes gennem et længere Tidsrum og unde Indflydelse fra de forskjelligste Hold paa Aandslivets Omraade.²⁰⁰

3.5 Sammendrag

Byggingen av Neiden kapell må sees i sammenheng med fornorskning av samer og kvener, og skulle fungere som nasjonalt symbol i et grenseområde. Både verdslige institusjoner og Den norske kirke på alle nivåer, ønsket kapellet velkommen og påskyndet prosessen. Kapellet ble planlagt og bygget på kort tid. Det ble lagt mye prestisje innvielsen, som fikk fyldig pressedekning og der Statsråden for Kirke- og Undervisningsdepartementet var tilstede. Neiden kapell må videre sees i sammenheng med frykten for at den russisk-ortodokse kirke skulle utvide sin kirkelige virksomhet rundt St. Georgs kapell i Neiden, og ønske om tettere bånd og derved mer kontroll over den læstadianske bevegelsen i området.

Valg av arkitekt handlet i stor grad om å påskynde prosessen, der Karl Norum gjennom byggevarer- og trelastfirmaet Jakob Digre kunne ta ut tomt og beregne kostnader, i tillegg til å levere tegninger og prefabrikkere kapellet. Selv om oppdragsgiver hadde ønske om at kirken skulle ha et nasjonalt innhold, var det i tillegg avgjørende å holde utgiftene på lavest mulig nivå. Neiden kapell var derfor også et resultat av økonomisk tilpassning.

Arkitektonisk følger kapellet i Neiden kapell opp intensjonen om å være et byggverk til uttrykk for norsk kultur og styrking av den norske nasjonalfølelse. Den nasjonalromantiske dragestilen ble følgelig valgt, men med klare trekk fra jugendstil. Motivvalg for utsmykking

²⁰⁰ Norum, "Norsk træbygningstil", 147.

og ornamentikk fulgte norrøn tradisjon og romansk kirkeutsmykking. Det kan tyde på at arkitekt Karl Norum har vært kjent med masker og dyremotiv fra romanske kirker i Trøndelag, og har brukt dette i en forenklet og stilisert form i Neiden kapell. Dette må sees i en videre sammenheng, der Karl Norum engasjerte seg i utviklingen av en norsk byggestil basert på gamle norske byggetradisjonen. Neiden kapell fremstår derfor med en helhetlig og gjennomført arkitektur, som i alle dens bygningsledd skulle uttrykke norsk byggeskikk i tre, og mulig peke frem mot en ny norsk trebyggestil.

4 Svanvik kapell

4.1 Norsk-kirkelig stil i Pasvikdalen

4.1.1 Beliggenhet

Byggingen av kapellet på Svanvik må sees i sammenheng med ny kolonisering og bureising i Pasvikdalen på 1930-tallet. Etter at initiativet fra *Selskabet til fremme af Finmarkens jordbruk*, hadde mislykkes med å få gårdbrukere til Pasvik, satte Landbruksdepartementet gjennom Statens bureising i gang en storstilt jordbruksutbygging.²⁰¹ I løpet av en tiårs periode frem til 1939, ble det utparsellert 96 gårdsbruk i Pasvikdalen. I 1940 hadde 44 bureisere etablert seg i dalen, med tettstedet Svanvik som senter i den nye jordbruksbygda.²⁰² Svanvik ligger ved Svanvannet, omkring 40 kilometer fra Kirkenes, og danner en naturlig innsjø i Pasvikelva. På finsk side av elven lå tettstedet Salmijärvi, som på norsk betyr Sundvannet. Etter at området ble finsk i 1920 startet Finland med utvinning av nikkell, og stedet ble planmessig utbygd under det nye Petsamo län, eller Petsjenga som kommunen heter på russisk. For Norge betydde denne utbyggingen et nytt veinett, som også fikk betydning for befolkningen i Sør-Varanger, da det knyttet Salmijärvi sammen med resten av Finland.²⁰³

Finland ønsket en mellomriksvei mellom Norge og Finland, med bru over Pasvikelva. Norge motarbeidet som nevnt veiprojektet i hele mellomkrigstiden. I 1929 startet likevel en privateid bilferge fra Svanvik til Salmijärvi.²⁰⁴ Fra før var det Tollstasjon på stedet, og en militærforlegning som var blitt etablert som følge av første verdenskrig. I 1928 ble veien fra

²⁰¹ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 49.

²⁰² Ibid, 116.

²⁰³ Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 205.

²⁰⁴ Ibid.

Kirkenes til Svanvik åpnet for vanlig trafikk, og Svanvik utmerket seg som en grensebygd med turisttrafikk og grensehandel. Beliggenheten i forhold til Salmijärvi gjorde at stedet ble en port til og fra Sør-Varanger og Norge.

I 1931 ble det utarbeidet reguleringsplan for Svanvik, etter anmodning fra Fylkesmannen i Finnmark. Det var Sverre Mosling, forsøksleder for Statens bureising som utarbeidet reguleringsplanen.²⁰⁵ I planen fremsto Svanvik som et moderne sentrum i en jordbruksbygd. Kirken skulle ligge sentralt plassert på det nye tettstedet. På fergeleie ble en møtt med Tollstasjonen, så kom Turiststasjonen og dernest etter noen hundre meter kom kapellet til syne. I området rundt kapellet var det planlagt et servisesenter med kjøpmann, postkontor, sykehus og telegraf. Sykehuset ble aldri realisert, og de andre fasilitetene ble senere lagt til andre plasser i bygda.²⁰⁶ Folkehøyskolen eller Ungdomskole som det da het, ble derimot bygget etter planen og lå i nærheten av kirka.²⁰⁷ Statens forsøks- og demonstrasjonsgård, selve symbolet og drivkraften i nybrottsarbeidet, var den neste institusjonen langs hovedveien. Helt til slutt kom 96-høyda, et utkikkstårn for turisme. Tårnet lå på et høydedrag litt utenfor selve bygdesentret og ga utsyn over Pasvikvassdraget. Svanvik kapell ble lagt midt i det nye bygdesentret, og var en del av en større statlig utbygging i Pasvikdalen.

Når ble den endelige plasseringen av selve kapellet avgjort, og hvem tok avgjørelsen? I et brev fra arkitekt Harald Sund til Stiftsdireksjon i Hålogaland bispedømme 22. august 1931 redegjorde Sund for valg av kapelltomt.²⁰⁸ Sund hadde fått i oppdrag å utarbeide et forslag på kapell allerede i november året før, men hadde blitt anmodet om å vente med å tegne utkast til kapellet.²⁰⁹ Det var Biskop Eivind Berggrav som gav han meldingen om å vente med tegningene til han hadde sett tomten. Biskopen ville selv komme til stedet og sette seg inn i forholdene. Harald Sund reiste derfor til Svanvik 10. juni 1931 i følge med Biskopen i Hålogaland og Fylkesmannen i Finnmark.

I løpet av dette besøket ble kapellets beliggenhet avklart. Kapellet ble planlagt bygd der veiene til Kirkenes, Furumo og Turiststasjonen møttes, og like i nærheten av den planlagte

²⁰⁵ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*, 182.

²⁰⁶ Ibid. 188-191.

²⁰⁷ Ibid. 185-186.

²⁰⁸ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat. 76, 503 Svanvik kapell, H.St 2515/1931: Brev fra Harald Sund til Stiftsdireksjonen i Tromsø. Sund oversendte dette som følgebrev med utkast til Svanvik kapell på til sammen 5 tegninger og en kortfattet arbeidsbeskrivelse.

Ungdomsskolen. Sund utarbeidet en situasjonsplan som viste plasseringen av kapellet i terrenget og beliggenhet i forhold til veinett. (Ill. 43.) Under befaringen fikk Sund et kart over området, som ble brukt som grunnlag for plasseringen. Kartet var utarbeidet av militære myndigheter, og Sund fikk det overlevert under besøk på Grensekompaniets stasjon på Svanvik.²¹⁰

Kapellet ble bygd tilnærmet identisk med situasjonsplanen. Små endringer var en ny innkjørsel, og en justering etter himmelretning. Grunnen var at kartet hadde vært misvisende i forhold til terrengforholdene. I stedet for å få lengderetning med inngang rett i vest og alteret tilsvarende i øst, ble kapellet dreid 12 ° mot nord.²¹¹

Ved bygging av Neiden kapell 30 år tidligere hadde behovet for kirkegård i tilknytning til kapellet vært et viktig moment. Under planleggingen av Svanvik kapell ble det ikke påpekt noe behov for kirkegård. Befolkningen i Pasvik hadde kirkegård ved Stand internatskole ved skolekapellet fra 1905. Dette ble ansett som tilstrekkelig.²¹²

4.1.2 Plan og eksteriør

Nedenfor følger beskrivelse av plan og eksteriør, samt interiør av Svanvik kapell.

Kildematerialet til beskrivelsen er hentet fra byggetegninger, arbeidsbeskrivelser og masseberegninger utarbeidet av arkitekt Harald Sund i perioden 1931 til 1933. (Ill. 44 og ill. 45.) I tillegg har Svanvik kapell stått tilnærmet uforandret siden det ble bygget, kapellet er som det fremstår i dag en viktig kilde. I redegjørelse for byggeprosess og materialvalg er brev og dokumenter fra Stiftsdireksjon i Hålogaland og Kirkedepartementet også viktig kildemateriale. Jeg har videre valgt å peke på stilepoker og påvirkning, samt løfte frem noen viktige innspill som kom i løpet av byggeprosessen. Dette er gjort for å tydeliggjøre problemstillingen som er reist i innledningen om valg av arkitekt og arkitekturuttrykk, og som vil bli diskutert i kapittel 4.3.

²⁰⁹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat. 76, 503 Svanvik kapell: H.St. 3595 1930 Brev fra Harald Sund dat 12/11-1930. Takket for oppdraget med tegninger, og stiller seg til rådighet for å reise og ta ut tomt.

²¹⁰ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat. 76, 503 Svanvik kapell: H.St. 2443/1931 og 2545/1931. I brev til Harald Sund fra Stiftsdireksjonen ble det opplyst at kartet han hadde fått utlevert viste grenseområder og var derfor å betrakte som konfidensielt. Sund svarte noen dager senere og bekreftet hva han var gjort oppmerksom på og han lovte følgende: "... vil jeg sørge for at det aldri blir seet av uvedkommende eller kommer utenfor kontoret." I tillegg til kirketomt viste kartet også planer for ungdomskolen.

²¹¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell, H.St. 762/1933. Utskrift fra Byggekomiteens forhandlingsprotokoll fra møte den 15.12.1932.

²¹² Ved byggingen av Stand skoleinternat i 1905 ble i anlagt kirkegård i tilknytning til skolekapellet. Se nedenfor under 4.2 Fra skolekapell til kapellkirke.

I den forbindelse er det interessant løfte frem et par bemerkninger Biskop Eivind Berggrav gav rett etter viglingen av Svanvik kapell 5. september 1934. Bemerkningene ble fremsatt i et brev fra Biskopen i Hålogaland til Stiftsdireksjon i Hålogaland, og omhandlet eksteriør, interiør og bygningsmessige forhold. Stiftsdireksjonen var oppdragsgiver med ansvar for bygging og vedlikehold av kirkene i bispedømmet. I brevet fremholdt Biskop Eivind Berggrav at han ved innvielsen av kapellet, som medlem av stiftsdireksjonen, også hadde sett på selve byggverket. Biskopens uttrykte dette om kapellets eksteriør:

A. Kirkens eksteriør er en storartet skapelse i norsk-kirkelig stil. Det er efter mitt skjønn helt fullkomment, samtidig som det er noe sjeldent i våre dage. Det var moro å høre at menighetsrådets kritikk (over tegningen) nå er helt forsvunnet og avløst av et strålende lykkelig smil. (Mindre heldig er loddpipene som dominerende i silouetten når kirken ses fra Svanvik-veien).²¹³

Biskopen var ikke like positiv til alt ved kapellet, og om de bygningsmessige forhold hadde han fem punkter, som han mente burde bli utbedret. Stiftsdireksjonen i Hålogaland tok anbefalingen fra Biskopen til følge, og videresendte punktene hans om utbedring til Byggekomiteen for Svanvik kapell. Biskopens syn ble tatt på alvor og etterfulgt.

Arkitekt Harald Sund hadde fått i oppdrag å tegne utkast til en kirke med minst 200 sitteplasser. I planene som var vedlagt brev av 22.8.1931 var det 224 plasser; 156 sitteplasser på gulvet og 68 på galleriet.²¹⁴ (Ill. 46.) Sammenlignet med antall sitteplasser i det første kapellutkastet fra 1928 var antallet sitteplasser nå det dobbelte.²¹⁵ Sund utarbeidet året etter detaljtegninger, denne gang i målestokk 1:50.²¹⁶ Grunnplanen viste en langkirke som målte 14,70 x 11,80 m. I tillegg var det tegnet inn et inngangsparti (2,90 x 6 m) med våpenhus, og trapper på sidene som førte opp til orgelgalleriet. I selve kirkerommet hadde Sund tegnet inn åtte ganger to benkerader. Radene strakte seg fra hovedskip og inn i sideskipene.

²¹³ ibid. Brev fra Berggrav

²¹⁴ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: Brev fra Harald Sund til Stiftsdireksjon.

²¹⁵ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: H.st. 2560/1930, Brev fra Chr. Knudtzon til Fylkesmannen i Finnmark datert 3.juni 1930. Knudtzon sa der: "Dette henger forunderlig sammen med at jeg for et par aar siden blev anmodet av Fylkesmand Lund om at utarbeide et utkast til saadant for ca 100 mennesker, samt at indhente anbud." Mer inngående behandlet nedenfor under avsnitt 4.3 Valg av arkitekt og arkitektur.

²¹⁶ Sør-Varanger kommunes arkiv, Kirkevergen, detaljtegninger T No 16 – 21. Utarbeidet av arkitekt Sund i perioden 1932 til 1933.

Også planløsning og utforming av koret ble kommentert i brevet fra Biskopen til Stiftsdireksjon. Interiørdelen inneholdt ni punkter, og her var han ikke like positiv som for eksteriøret. Han bemerket følgende om kor og prekestol:

B. Kirkens interiør er jeg ikke fullt så glad for.

1. Kor-partiet er skutt så langt ned i skipet at dette – med menighetens plasser – virker klemt.
2. Kor-gitter er en omdiskutert ting som imidlertid jeg for min part ikke har noe imot i eldre kirker og heller ikke vilde avvise i enhver ny kirke, men jeg synes nok at gitteret i Svanvik er blitt svært dominerende (skjønt vakkert og enkelt i sig selv).
3. Prekestolens form er uheldig, den er rett og slett en (umalt og uprydet) tønne. Jeg blev da også straks på innvielsen døpt Mannen i tønne.²¹⁷

Både grunnplan og galleriplan viser at Berggravs vurdering av kortet kunne ha noe for seg. Koret var laget som en forhøyning på ca ½ meter, og langs denne gikk korgitteret. Fra midtgangen var det åpning og trapp opp til alteret. Ellers var korsranken stengt for gjennomgang til skipet. Prekestolen var plassert i hjørnet mot nord. Bak korveggen i øst var det tegnet inn vindfang til sakristiinngang. På begge sider av vindfanget var det ganger til henholdsvis prestens sakristi og rom for dåpsbarn. Koret dannet sammen med dette gangpartiet et kvadrat på 6x6 meter. To like store kvadrat utgjorde det hevede midtrommet, og inngangspartiet med galleridelen. Kapellets grunnplan besto slik av tre kvadrat, flankert av fem mindre kvadrat (3x3 m), som dannet sideskip og sakristi. I grunnplanet hadde Sund tegnet inn fire søyler i rundtømmer (ca 8" x 5,60 m høyde) som førte trykket fra klokketårnet ned i fundamentet.²¹⁸ Samtidig avgrenset søylene kor og galleri fra hovedskipets midte. Plan over galleridelen viser at skipets bygningskropp også dannet et kvadrat.

Arbeidsbeskrivelse, masseberegning og betingelser til anbydere, var ferdig utarbeidet fra arkitekten 2/6-1933. (Ill. 47.) Dette kildematerialet er det viktigste grunnlag for videre beskrivelse av kapellet slik det sto ferdig året etter.²¹⁹ Grunnmuren ble utført som tørrmur, med gråstein hentet fra området. Alle veggene i kapellet er laftet, bortsett fra innervegger til kor og trapperom. Lafteverket er tilhugget, og gjort som knubbelaft. (Ill. 48 og ill. 49.) Av regnskapet fra byggekomiteen fremkommer det at kirken ble innsmurt med tjærebeis utvendig.²²⁰ I fasadene mot syd og nord, på langveggene ble det satt inn to par strekkfisker. Midtstilt mellom strekkfiskene var det tegnet inn et vindu som målte 2,50 x 1,70 meter.

²¹⁷ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: Skriv fra Hålogaland Biskop til Hålogaland stiftsdireksjon av 27.9-1934.

²¹⁸ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 508 Svanvik kapell: Brev fra Harald Sund adressert til Biskop Eivind Berggrav. Dater 26/9-1931 og videresendt Hålogaland Stiftsdireksjon 30/9-31. Vedlagt masseberegninger og første serie med tegninger.

²¹⁹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: Ht.St. 2460/1933

Vinduet hadde en inndeling i fire rammer med 2 x 5 ruter i hver. Samtlige vinduer var holdt i samme stil, men varierte i størrelse. I sakristiene var mindre toramsvinduer, med hver 2 x 3 rutenett. Vinduene i de øvre etasjene i kor og orgelgalleri ga overlys til alter og altertavle, samt trapperommet og nedre del av skipet.

Hovedinngangen har overbygd tak, der både veggene og vangene er laftet. Trappetrinnene består av kløvde tømmerstokker, mens nederste trinn er i naturstein. Hoveddøren har dobbelt dørblad, som er panelt i *fiskebensmønster* og malt i grønt og lysegrønt. (Ill. 50.) Dørkarmen derimot er rødmalt, og har samme rødfarge som går igjen i listverk og sprosser på vinduene, på gelendre, strekkfisker, gesims, vannbord og vindskier. Utforming av eksteriør, samt fargevalg på vinduer og dører kan peke mot påvirkning fra både kirker og væreierbygninger fra 1700 og 1800-tallet i Nordland, og den norske panel- og tømmerstil som de første tiår av 1900-tallet var preget av.²²¹ (Ill. 51.)

Takene og tårnet er tekket med rektangulære skiferplater, mens kobber er i alt av beslag, pipehatt, takrenner og nedløpsrør. Over skipet er taket valmet. Inngangspartiene med våpenhus og sakristi har saltak. Til byggingen av selve tårnet var gitt en detaljert beskrivelse i masseberegningen, blant annet med direkte henvisning til den nummererte tegningen som skulle brukes.²²² For tårnoppbygningen ble det bygget frittstående kranser der strekkbjelker leder trykket til lafteveggene og delvis til søylene i skipet. Innvendig har kransen fått utforming som halvsirkelformet hvelv.²²³ I det laftede klokketårnet ble det satt inn rødmalte lydsjalusier i tre. Tårnhjelmen er spiss og gir sammen med det korsformede spiret ekstra høyde til kapellet. Til sammen måler kirketårnet nesten 20 meter. At kapellet var godt synlig i terrenget, ble senere poengtert av biskop Eivind Berggrav i boken hans; *I Spennings land, Visitasglimt fra Nord-Norge*:

... og til Svanviks norske laftekirke med det djerve, slanke spiret som går høyt over furumoen og lyser med korset over landegrensen.

”over fjell og sjø og mo
bærer jeg bud om kristen tro”
står det på den ene av malmklokkene i Svanvik.²²⁴

²²⁰ ibid, Ht.St. 2855/1934

²²¹ Arne Gunnarsjaa: *Arkitekturleksikon*, (Oslo: Abstrakt forlag, 1999), 557. Om norsk panel og tømmerstil. Se forøvrig kapittel 4.3.3 Kuppet en stilhistorisk vurdering.

²²² Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: Ht.St. 2460/1933, s. 3.

²²³ Se mer om hvelvet under 4.1.3 Interiør og utsmykking.

²²⁴ Eivind Berggrav: *Spennings Land: Visitasglimt fra Nord-Norge*, 1. utg. 1937, (Oslo, 1957), 115.

Også arkitekt Harald Sund gjorde et poeng av at kapellet skulle vises og høres utover Norges grenser, og skrev følgende om valg av kirkeklokker:

- Siden kirken ligger nær grænsen mot Finland vil det vel være ønskelig at klokkene kunne høres ind i det tilgrænsende distriktet i dette land og derved fortælle om kirkens existens. Personlig tror jeg at klokker i Rotsund vil være et passende og saavidt jeg vet er man godt fornøiet der.²²⁵

4.1.3 Interiør og utsmykking

I tillegg til kapellets interiør har også inventar og utsmykking stått uforandret siden kapellet sto ferdig i 1934.²²⁶ I 1978 ble det utført en større fargerestauring av Svanvik kapell. Det var malermester Th. Sletbakk som utførte arbeidet, og intervju med daværende kirkeverge kan tyde på at det ble utført antikvarisk riktig.²²⁷

Veggflatene innvendig er upanelt slik at lafteverket synes. Laftetømmeret er beiset, det samme er galleribrystningen for orgelgalleriet, og sete og rygg på kirkebenkene. Vanger og håndlister på benkene er malt i grønt, med samme grønnfarger som ytterdørene. (Ill. 52.) På galleribrystningen utgjør de malte bærebjelkene og håndlisten i blått og rødt hele dekoren. Bjelkene og strekkfiskene til galleriet er holdt i samme rødfarge som de fire søylene i midtskipet. Søylene er grovt tilhugde furustammer, og skulle ha en diameter på 18 tommer ved roten, og 12 tommer i toppen. Bueknærne, som understøtter hvelvingen har den samme grovt hugde tilvirking.²²⁸ (Ill. 53.)

Allerede tidlig i planleggingen av kapellet var det fra arkitektens side tenkt at hvelvet skulle dekoreres, forutsetningen var at det fantes midler til det.²²⁹ Utsmykkingen ble betalt av gruveselskapet A/S Sydvaranger, og var ferdig til innvielsen.²³⁰ Selv utsmykkingsarbeidet ble utført av designer, keramiker og billedhugger Arthur Gustavson. Han hadde tidligere arbeidet med restaurering av dekorasjoner og utstyr til eldre kirker i Norge, og hadde derfor erfaring, slik også Harald Sund hadde innenfor sitt felt; oppmåling og planlegging.²³¹

²²⁵ Riksarkivet i Oslo, Kirke og Undervisningsdept A, Prestegjeldsserie Sør-Varanger II 1869 – 1957, Svanvik kapell (klg. res av 23. september 1932) Arkitekt Harald Sund 1925-1941: Brev fra Harald Sund til Hålogalands stiftsdireksjon, datert Oslo 23/2-34, oversendt Kirkedep. fra Tromsø den 4/3-34. Angående kirkeklokker.

²²⁶ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Ht.St. 2460/1933.

²²⁷ Sør-Varanger kommunes arkiv, Kirkevergen, 236 Svanvik kapell: Brev datert 28.8.1969 fra Oskar Bodøgaard. Brev i tiden 1976-78 fra Th. Sletbakk. Viser at fargene var opprinnelige frem til 1969 og at fargebehandlingen etter dette er utført som restaurering av de opprinnelige fargene. Intervju med Tore Hov, kirkeverge i Sør-Varanger kommune i 1978.

²²⁸ Se note 31, som peker på arkitektens påvirkning og periode.

²²⁹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Ht.St. 2515/1931

²³⁰ Røsten, 31.8.1934

²³¹ Østby, *Norsk kunstnerleksikon*, 843-845

Hvelvet i kapellet er utført i panelbord som resten av himlingen. Det er malt rett på panelet. Motivet er fire engler som holder en medaljong med Guds lam. Lammet er plassert i et fjellandskap, og bærer en fane med Kristi kors i rødt. Rundt englene er det blå himmel og hvite skyer. Fargene ellers er dempet; engelsk rødt, mosegrønt og bruntoner ble brukt for å markere draperiene i englenes lyse drakter. Streken er bred, fargene nærmest transparente. Nederst langs kanten er det malt en tekst hentet fra Salme 150 vers 1 og 2: ”*Lov Gud i hans helligdom, Lov Ham i hans mektige hvelving, Lov Ham efter hans storhets fylde, Lov Ham for hans veldige gjerninger.*” Mellom bokstavene og i hjørnefeltene er det inntegnet border og korssymbol. Utformingen av englenes vingspenn og hjørnedekorasjon, forsterker inntrykket av at dette er en kuppel. Kuppelformen symboliserer den kristne himmel.²³² Dette blir understreket ved kuppelens plassering rett over menigheten, samt motivene med engler og Guds lam på himmelhvelvingen. (Ill. 54)

Som beskrevet ovenfor var korpartiet viet relativt stor plass i kirkerommet. Inngangspartiet til koret hadde pilaster, og korgitter med dreide balustre i vegghøyde. Over inngangen var et kors i tre påmalt den korsfestede Kristus. Baldakinen over alteret holdes oppe av slanke pilastre, baldakin er rektangulær og har kasettetak med åtte kassetter, i hver kassett er det innmalt en gullstjerne på mellomblå bakgrunn. Altertavlen er kvadratisk, rutenettet gjentas og danner ramme rundt hovedmotivet med Kristus på korset. I bakgrunnen sees himmelen og bylandskapet Jerusalem. På sidene, utformet som et alterskap, vises apostlene Paulus og Peter. Rundt dette står det apostler, og danner rammen rundt, med hver av sine attributter. Bakgrunnen til samtlige er gullmalt og har navnene påmalt. Altertavlen og korset over korportalen kan gi assosiasjonen til kirkelige motiv fra 1200 - 1300 tallet, eller til den ortodokse kirkes ikoner.²³³ På samme måte som hvelvets billedfremstilling synes de likevel å være utført grovere enn mulige inspirasjonskilder. Dette samsvarer imidlertid med hvordan tidsperioden 1905 - 1930 *Det nye Norge* beskrives i boken *Gamle Trehus*: ”*Snekkerdetaljer og dekoren var ofte grovere i utførselen enn forbildene*”²³⁴ (Ill. 55 og ill. 56.)

Videre betegnes fargebruken i andre del av perioden som særlig påvirket av barokke uttrykk, med bruk av tunge og mørke farger: ”*Mye brukt var mørk gråblå, brunt i mange valører, brunlig rød og grønt i alle varianter. Laseringsteknikker og ådring ble flittig brukt i interiører*

²³² Gunnarsjaa, *Arkitekturleksikon*, 442. Kuppelen er et arkitektursymbol for himmelen

²³³ Se nedenfor i kapitlet under 4.3.3.

²³⁴ Drange, Aanensen, og Brønne, *Gamle Trehus*, 290.

der nybarokkens farger var framherskende."²³⁵ Interiør og utsmykking i Svanvik kapell er preget av dette. Som nevnt under eksteriøret peker påvirkningen slik også direkte mot barokken, blant annet sees dette i bruken av kontrastfarger.²³⁶ Dørene mellom skip og våpenhus har en mellomblå ramme, mørkerød dørblad med hvitt listverk. Det samme gjentas i dørene til orgelgalleri. Dørene til gangen bak alteret har derimot marmorerte dørblad nederst, og balustre. Også her veksler fargebruken i mellomblått, gråblå, mørkerødt med markeringer i hvit og gull.²³⁷ Fargene er slik avstemt mot korgitter, baldakin, søyler, bjelkverk, samt vinduer. Den mørke rødfargen gjentas videre i alterring og alter, samt på listverket til prekestol og døpefont. Her er kontrastfargene hovedsakelig holdt i svart og gull. Over prekestolen er det satt en himling. Undersiden har en påmalt himmelhvelving med en due, mens det på oversiden står en modell av Svanvik kapell.

Da kapellet sto ferdig, var det uten elektrisitet og hadde to ovner for oppvarming med ved eller kull. Arkitekten Harald Sund rettet imidlertid tidlig i prosessen en henvendelse om oppvarmingsforholdene.²³⁸ Han pekte på planene for den nye Ungdomsskolen, som han også arbeidet med, og foreslo at et sentralvarmeanlegg ble tilknyttet derfra og til kapellet. I 1931 tok menighetsrådet og Aandstad, som var sogneprest, opp lysforholdene. Menighetsrådet fikk forelagt plantegningene for kapellet, og svarte Hålogaland Stiftsdireksjon med en uttalelse.²³⁹ Det første som ble påpekt var at menighetsrådet syntes kapellet virket fremmedartet og ukjent for lokalbefolkningen. Sognepresten mente at grunnen til dette var et ønske om at spesialinnredningen skulle inneholde en lysanordning. Menigheten var bekymret for at kapellet ikke skulle kunne benyttes i mørketiden. Sogneprest Aandstad viste blant annet til muntlige innspill på menighetsrådsmøtet om at kapellet burde hvitmales innvendig for å bedre lysforholdene.²⁴⁰ Det kan se ut som menigheten først og fremst ønsket elektrisk lys i kapellet, men dersom det ikke lot seg gjøre av økonomiske årsaker, var det et alternativ å lysne kapellet med å male det hvitt innvendig.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid, 280.

²³⁷ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Den øverste del av dørbladene besto opprinnelig kun av balustre. Etter innvielsen ble dette endret på etter et skriv fra Biskop Berggrav. Det ble etter dette satt opp svarte plater for å hindre innsyn til stigen opp til kirkeklokkene.

²³⁸ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell, H.St. 2515/1931.

²³⁹ Riksarkivet, KUD A Prestegjeldserie, 342 Sør-Varanger II, Svanvik kapell, J.No 5081, 25.11.1931

²⁴⁰ Ibid.

4.1.4 Byggeprosess og materialbruk

Under behandling av Kirkedepartementets budsjett den 17. mars 1930 vedtok Stortinget å bevilge 10.000 kr for budsjettåret 1. juli 1930 – 1. juni 1931. Hålogaland stiftsdireksjon ble formelt informert om dette fra Kirke og undervisningsdepartementet i brev av 30. mai s.å. I brevet kom det også frem at midlene til kapellet var bevilget over Opplysningsvesenets fond, og at det skulle rettes en henvendelse til arkitekt Harald Sund for å få utarbeidet en plan for kapellet. Byggeplan og kirketomt skulle deretter bli godkjent av Kongen før oppføringen kunne starte.²⁴¹ I Stortingsproposisjon som fulgte med saken var kostnadene oppgitt til 22 000 kr, med mulighet for reduksjon. Beregningen baserte seg på en tidligere plan for kapell i Svanvik utarbeidet av ingeniør Chr. Knutzon i Tromsø, og materialkostnader fra Hauan Materialhandel i Hammerfest.²⁴² Knutzon hadde i 1928 laget planen og innhentet kostnader på oppdrag fra Fylkesmannen i Finnmark. I løpet av de to årene ble det imidlertid besluttet en langt mer omfattende utbygging, og Fylkesmannen foreslo nå en samordning av byggeprosessene. Dette ble støttet av Biskopen i Hålogaland og begrunnet med følgende: ”Skulde de forskjellige statsinstitusjoner bygge hver for sig på Svanvik, dette vordende nasjonal brohode, da vilde vi kunne komme til å skjemme Norge ut.”²⁴³ Biskop Berggrav hadde forslag på tre arkitekter de kunne spørre. Deriblant Harald Sund, som ble valgt til arkitekt for samtlige bygg til den offentlige utbyggingen av Svanvik.²⁴⁴

Til Stortingets budsjettbehandling for 3. termin 1932 la Kirkedepartementet frem en ny redegjørelse. Som vist ovenfor, var befaring og uttak av tomt foretatt, dessuten forelå første utkast til tegninger og masseberegning fra Harald Sund. Stiftsdireksjon hadde innhentet pristilbud, og kapellens kostnad ble satt til 37 000 kr. Resterende 15 000 kr ble foreslått bevilget av overskuddet fra Opplysningsvesenets fond i påfølgende to terminer.²⁴⁵ Samme vår ble det opprettet en byggekomité, med mandat utarbeidet av Stiftsdireksjonen.

Byggekomiteen bestod av sogneprest A. Aandstad, skogforvalter T. Meidell og Joh. Hølvold. Den hadde ansvar for å følge opp arbeidet på stedet, innhente anbud og innstille, mens den

²⁴¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st. 1809/1930 Fra KUD Til Stiftsdir dat Oslo 30.5.1930

²⁴² Ibid. Vedlegg: Redegjørelse til Stortinget. 1ste termin til opørelse av et kapell på Svanvik ved den finske grense i Sør-Varanger prestegjeld.

²⁴³ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st. 1233/1930, datert Tromsø 12.4.1930.

²⁴⁴ Drøftes under kapittel 4.3 Valg av arkitekt og arkitektur

²⁴⁵ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 2038/1932, brev fra KUD datert 16.6.1932 til Hålogaland stiftsdireksjon. Orientering om budsjettvedtak i Stortinget 15.april. Vedlegg: *Redegjørelse til Storinget. 3dje termin til opførelse av et kapell på Svanvik ved den finske grense i Sør-Varanger prestegjeld.*

endelige avgjørelsen skulle Stiftsdriftsdireksjonen ta.²⁴⁶ Ifølge referat fra møte i byggekomiteen 6. februar 1933 ble det foreslått at tømmeret til kapellet skulle hentes i Statens skog, som drev hogst i Pasvik.²⁴⁷ Dette var imidlertid allerede lagt inn i betingelsene for anbyderne. Det var arkitekt Sund som hadde oppdraget med å utarbeide anbuds-betingelser for byggingen av kapellet. Entreprenøren skulle levere anbud på selve utførelsen og innvendig materiale. Laftetømmer og bjelker ble kjøpt inn av byggherren og levert gratis på byggeplassen.²⁴⁸ Alt av tømmer ble innkjøpt fra Statens skogvesen som også eide Elvenes Sagbruk og Høvleri. I betingelsene for anbudene het det videre i punkt 5:

Byggekomiteen ser helst at anbyderne kjøper de øvrige trematerialene hos Statens Sagbruk paa Elvenes og ønsker at alle innhenter priser der – men ifald mer fordelaktige leveringer kan erholdes annetsteds bedes dette meddelt og vil bli tatt hensyn til.²⁴⁹

Elvenes Sagbruk og Høvleri hadde henvendt seg til Stiftsdriftsdireksjon, der hadde de fremsatte klare forventninger om at de skulle levere material til kapellet. I brevet viste de til leveranser til flere skole- og internatbygg i Finnmark, samt Samemisjonens barnehjem på Elvenes.²⁵⁰ Henvendelsen ble videreformidlet til Sund, som opplevde det som et vanskelig spørsmål, og la saken frem for byråsjef Hvosleff i departementet. Hvosleff besluttet at de skulle tildeles oppdraget, fordi sagbruket var eid av Statens skogvesen. Forutsetning var at de holdt seg til markedspris.²⁵¹ Under anbudsrunderen kom det inn reaksjoner på dette, og flere andre forhold. Blant annet hadde byggekomiteen bedt anbyderne om å forplikte seg til å bruke flest mulig folk fra Sør-Varanger. Stiftsdriftsdireksjonen vurderte saken, men besluttet å ikke foreta seg noe for å unngå forsinkelser. Departementet ba imidlertid i et telegram stiftsdriftsdireksjon opplyse byggekomiteen at deres rolle kun var å innstille på anbudene, mens det tillå departementet å godkjenne og avgjøre hvem som fikk anbudet. Til sammen kom det inn fem anbud, der den lokale bygmester R. Thomassen kom med lavest anbudssum og ble foretrukket. Grunnarbeid og malerarbeid var holdt utenom hovedentreprisen, til dette ble det innhentet egne anbud. Arbeidet med å hente ut stein til mur startet på sen vinteren i 1933.²⁵² Året etter når arbeidet var i gang, uttrykte Harald Sund ønske ovenfor Stiftsdriftsdireksjon om å følge det opp personlig;

²⁴⁶ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Mandat for byggekomite datert Tromsø 25. april 1932

²⁴⁷ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St 7621/1933

²⁴⁸ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 2460/1933

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 595/32 datert Tromsø 18.2.1932

²⁵¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 811/1932 datert Oslo 27.2.1932

²⁵² Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Telegram mellom Byggekomiteen og Kirke departementet.

Da jeg den 24de april skal være i Svolvær i anledning kirkeinnvielsen der, har jeg tenkt at burde fortsette turen til Finmarken, da jeg finner det meget paakrevet at tilse arbeidet med Svanvik Kirke, som er under opførelse. Det vil være noksaa nyttelöst at tilse senere på sommeren, arbeidet vilde da være for fremskredet. Jeg har talt med Statens bygningsinspektör om saken, og vi vil antagelig ordne saken saadan, at jeg kan dele reiseutgifterne paa 2 à 3 bygg. Mig bekjent er det ikke ansatt nogen specielt tilsyn ved byggearbeidet og dette gjør at det er særlig paakrevet, at jeg faar tilse arbeidet.²⁵³

Stiftsdireksjon avslo dette, og viste til at skogforvalter og medlem i byggekomiteen Meidel sto for det statlige tilsynet. Dersom Sund fortsatt mente en reise var påkrevd, måtte utgiftene dekkes av departementet.²⁵⁴ I april reiste likevel Sund til Svanvik. Regnskapet viste blant annet uenighet mellom Stiftsdireksjon og departementet på utbetaling av honorar.

Departementet slo fast at Sund hadde fulgt reglene til Norske Arkitekters Landsforbund, og ba at han fikk utbetalt det han rettmessig hadde tilgode.

Kirkedepartementet ba imidlertid Stiftsdireksjonen gjøre byggekomiteen oppmerksom på at det ikke ville bli gitt samtykke til ytterligere arbeid. De viste til overskridelse av budsjettet, og avslo bygging av stall og uthus, samt installasjon av elektrisk lys. Saken hadde også vært behandlet i Kirke- og skolekomiteen, som hadde anmodet om å undersøke nødvendigheten før en eventuell ny bevilgning. Samlet kom byggingen av Svanvik kapell på kr 46 464,31.²⁵⁵

4.1.5 Sammendrag

Da Svanvik kapell var ferdig i 1934, lå den sentralt plassert i det som skulle bli en ny og moderne jordbruksbygd. Eksteriør var holdt i den norske panel- og tømmerstil, med påvirkning fra barokken. Det samme kan sies om interiøret, der særlig fargevalget peker i den retning. Takmaleri og altertavlen kan derimot peke i retning av eldre påvirkning; gotikken eller ortodoks kirkekunst. Dette samsvarer imidlertid også med perioden 1900 - 1930-tallet. Det kan synes som det er den norske tømmerstilen biskop Eivind Berggrav, i sitatet innledningsvis, uttrykte som en storartet skapelse i norsk-kirkelig stil og helt fullkommet etter hans syn.

I byggeprosessen ser det ut til å ha oppstått uenighet mellom Kirkedepartementet og Stiftsdireksjon i Hålogaland om oppfølgingen av kapellbyggingen. Det er vanskelig å avgjøre om uenigheten dreide seg om økonomiske forhold, som dekking av Harald Sunds reise, eller om det var andre forhold som lå bak. Det er i hvert fall klart Kirkedepartementet mente det var behov for å påpeke ovenfor Stiftsdireksjon at det var de som fattet beslutninger, og ikke

²⁵³ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 1454/1932 Brev fra Sund datert Oslo 5.4.1932.

²⁵⁴ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Telegram fra Stiftsdireksjon datert Troms 13.4.1932.

²⁵⁵ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 4327/1934, 1513/1935, 2273/1940.

Byggekomiteen på stedet. Beskrivelsen av byggeprosessen viser videre at vedtaket i Stortinget om å utvide kapellplanene, utløste et større engasjement. Kapellet inngikk nå i planene om en større statlig utbygging på Svanvik. Dette opptok både lokale og statlige aktører og flere instanser ble involvert. Pålegget om å bruke Statens sagbruk er et annet eksempel dette og fikk betydning for entreprenører og anbydere.

Etter å ha beskrevet Svanvik kapell, og berørt byggeprosessen, er det av interesse å følge beslutningsprosessen som lå til grunn for byggingen av Svanvik kapell. Vi beveger oss derfor bakover i tid, og starter med det som var den første henvendelsen om en kirke i Pasvikdalen.

4.2 Fra skolekapell til kapellkirke

4.2.1 Avslag i departementet

Oppsittere i Pasvik gjorde omkring 1901 en henvendelse til Kirkedepartementet om støtte til eget kapell på Svanvik. I 1902 vedtok Herredsstyret i Sør-Varanger med 7 mot 5 stemmer å støtte bygging av et kombinert skolehus og kapell, det som i 1905 ble Strand internatskole. Bygdefolkets engasjement har i likhet med brevet fra familiefedrene i Neiden blitt vektlagt. I Svanviks tilfelle har det blitt fremhevet som tidligere planer for en kirke, og at byggingen i 1930-årene var en realisering av dette.²⁵⁶ Mer nærliggende er det kanskje å se henvendelsen i sammenheng med nye koloniseringstiltak som oppstart av virksomheten til *Selskabet til fremme af Finnmarkenes jordbruk*, der Truls Graff, amtmann i Finnmark og Stortingsrepresentanter for fylket var initiativtakere og pådrivere.²⁵⁷ Andre hendelser var Stortingets budsjettvedtak for 1900/01 om opprettelse av internatskoler i språkblandede distrikter²⁵⁸, og byggingen av Neiden kapell. Ny og økt fokus på fornorskningstiltak i grenseområdene kan ha gitt grobunn for håp om egen kirke, slik vedtaket fra Herredsstyret påpekte:

Herredstyret skal, idet man anbefaler andragendet, ikke undlate at uttale sig for, at i national henseende vilde en kirke ved Svanvandet være overmaade ønskeligt, men i kirkelig henseende vil en kombinasjon af skolehus og kapell paa Stranden med tillagt kirkegaard tilfredstille de nuværende krav.²⁵⁹

²⁵⁶ Sør-Varanger museums arkiv: Borgen, *Kirke og geistelighet*, 64; Lunde, *Sør-Varangers historie*, 594; Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 238; Sørensen, *Svanvik kapell*, 3.

²⁵⁷ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pavikdalen*, 47.

²⁵⁸ Meløy, *Internatliv i Finnmark*, 30.

²⁵⁹ Sør-Varanger kommunes arkiv, Herredsstyreforhandlinger 1902-1909: 2.1.1902 sak 7.

I 1925 kom kapellsaken på nytt opp i Sør-Varanger. Nå var det Biskop Johan N. Støren som tok saken opp i forbindelse med bispevisitas i juni s.å.²⁶⁰ Som en del av visitasen var det lagt inn en tur til Petsamo i Finland, der biskopen med følge besøkte både den lutherske og den ortodokse menigheten. To år tidligere hadde den finske biskopen fra Kuopio og presten fra Petsamo vært på minnemarkering for 50 års jubileet for navnegivning av kapellet for Kong Oskar den II i Grense Jakobselv. Kong Osker den II hadde avsluttet signingsferden fra Nidarosdomen i Grense Jakobselv. 1919 var det egentlige jubileumsår for vigslingen av kapellet 50 år tidligere, men markeringen var trolig utsatt på grunn av urolighetene etter verdenskrigen med borgerkrig i Russland og uklarhet rundt grenseforholdene. I stedet ble jubileet knyttet til kapellets navnegivning, som fant sted i 1873. Til minnefesten ble det holdt en lengre festtale av reindriftsinspektør Kristian Nissen.²⁶¹ Talen ga en grundig gjennomgang av kristning og kirkebygging i Finnmark, både for den katolske kirke, den lutherske kirke og den russisk ortodokse kirke. I talen ble det vist til historikere som stadfestet at Olav den Helliges saga regnet Norges rike helt til ytterst på Kolahalvøya i øst. Samtidig ble det påpekt at Finnmark hadde stått og fortsatt sto i en særstilling.²⁶² Kong Oskars den II's signingsferd var den første kongereise i området etter Kristian den IV's reise til Kola i 1599. Den norske stat og kirkens myndighet og tilstedeværelse ble derved stadfestet. Samtidig ble det innbudt til samarbeid og samfølelse og vist til det forståelsesfulle samarbeid som alltid hadde rådet mellom de to søsterkirkene i Norge og Finland. Tilstedeværelsen av representantene fra de finske kirkene kan ha bekreftet dette, slik gjenvisitten i 1925 til kirkene i Petsamo gjorde det. Den norske biskopen talte ved gudstjenesten i Petsamo sognekirke, den lutheranske kirken som var innviet i 1921. Kirken holdt til i en av de ortodokse klosterkirkene fra 1800-tallet, ombygget og tilpasset et protestantisk kirkerom.²⁶³ Kort tid etter visitasen kom kapellet i Svanvik på sakskartet.

15. mars 1926 ble dokumentene vedrørende oppføring av en grensekirke på Svanvik oversendt fra Hålogaland Stiftsdireksjon til Kirke- og Undervisningsdepartementet. I brevet

²⁶⁰ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetning 441 1923-34: Visetasprotokoll fra Sør-Varanger prestegjeld, menighetsmøte 21. juni 1925. På samme møte leste sognepresten opp en henvendelse om kapell i Bjørnevatn, undertegnet 150 av innbyggerne. I denne saken ba Biskop Støren befolkningen i Bjørnevatn å starte planleggingen selv.

²⁶¹ Riksarkivet, KUD A Prestegjeldserie, Sør-Varanger 1845-1939: Festtale til 50 års jubileum for Kong Oskar den IIs kapell.

²⁶² Ibid. henvisningen til *vore kyndiske historiekere* gjaldt trolig avhandlingen *Finnmarkenes politiske historie* av historikeren Oskar Albert Johnsen, et bestillingsverk fra Utenriksdepartementet, som ble utgitt i 1922.

²⁶³ Carolus Lindberg, *Finlands kyrkor*. (Helsingfors: Förlag Bildkunst, 1935), 214; Museiverket i Finland, Bygningshistoriska avbildnings arkiv og bibliotek.

var det vedlagt et skriv underskrevet 25 menn og kvinner under betegnelsen ”*fastboende norske innbyggere i Pasvik og Langfjordalen*”, samt Sognepresten i Sør-Varanger, Sør-Varanger menighetsråd, Prosten i Varanger og Sør-Varanger Herredsstyre.²⁶⁴ Brevene og påtegnelsene innholdt noe forskjellig argumentasjon. Fra befolkningen var behovet for et større kirkerom vektlagt, videre at dagens skolekapell også ble brukt som klasserom. Alle underskriverne pekte på at Pasvikelven var en trafikkert grenseelv med nær kontakten med nabolandet, en vakker kirke vil øke tiltrekningen til stedet, og skape trivsel og vekst. Videre ble det pekt på at historien hadde vist at kirkene i grensetraktene har hatt stor nasjonal betydning, i tillegg ville den også få religiøs og kulturell betydning. I brevet fra Sognepresten ble det også tatt opp at Finland hadde planer om å bygge en kirke i Salmijärvi. Uten en egen kirke på Svanvik, ville en stor del av befolkningen miste den åndelige forbindelsen til Norge. Som grensekirke ble betydningen av en monumental, smakfull og verdig kirke påpekt. Stiftsdireksjon viste til at nytt kapell på Svanvik allerede var foreslått på budsjettet for Det nordlanske Kirke- og skolefond, og at samtlige instanser sto samlet om ønske om en vakker kirke på Svanvik.

Kort tid etter ble søknaden avslått i Kirkedepartementet. De viste til vanlig praksis med at menigheten eller kommunen selv sto for oppføringen av kirker, og ba derfor at saken ble sendt tilbake til Sør-Varanger.²⁶⁵ Sør-Varanger menighet sendte få måneder senere saken på ny til Stiftsdireksjon, som igjen videresendte den for behandling i departementet. Nå fulgte en uttalelse fra Hagbart Lund, Fylkesmann i Finnmark med saken. Selv med utdypning av situasjon og nye argumenter fikk de igjen avslag.²⁶⁶ I en tredje søknad gjorde fylkesmannen et siste forsøk, der Finlands rolle var ytterligere tydeliggjort:

Imidlertid utfoller som påvist i vedl. Dokumenter – merk min skrivelse av 13/11.1926 til biskopen – den finske administrasjon på den annen side av grensen en næsten feberaktig virksomhet i å hevde sig på alle områder conta de norske! Det bygges bred bilvei, som til neste år er ferdig sammenhengene til Petsamo, der nedsettes kolonister og bygges langs grensen. Utmerkede losjihuser fins langs den finske

²⁶⁴ Riksarkivet, KUD A Prestegjeldserie, Sør-Varanger 1845-1939: J.No 0890, 24.3.1926.

²⁶⁵ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: H.st.1399/1926, ”Hvis der ønskes oppført en kirke på Svanvik får Sørvaranger kommune overta opførelsen og tilveiebringe den nødvendige tomt dertil samt overta bygningens fremtidige vedlikehold. Dept vil være villig til å anbefale at det offentlige efter Stortingets bestemmelse – yder et passende bidrag til dekkelse av utgiftene, når der er tilveiebragt plan for bygningen og tomt er anskaffet.”

²⁶⁶ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: H.st. 2560/1926; H.st. 180/27 og KUD 12.8.1927 j.nr 503 A-1927: I anledning av den med stiftsdireksjonens skrivelse av 8. februar sistleden mottatte sak angående opførelse av en grensekirke på Svanvik i Sørvaranger prestegjeld skal man- under henvisning forøvrig til departementets skrivelse til stiftsdireksjon av 11. juni f.å. meddele til etterretning og videre kunngjørelse, at det iallfall i de nærmeste år fremover ikke vil kunne bli spørsmål om å yde noe bidrag av offentlige midler til den omhandlede kirke.

side av Pasvik, likesom gode velinnredede skoler med internat er anlagt av Finnene (kvænene). Under min opsynsreise i forrige måned i Pavik, blev der mig meddelt, at kvenerne skulle bygge kirke i Salmijærvi, muligens på selve Harjonesset, som ligger kun 3 km. fra den norske grense ved Svanvik. Hvad vil følgen derav bli? Hele den norske befolkningen på norsk side vil søke til denne kirke som mer end noe annet vil bidra til å forkvenske den norske grensebefolkning, som allerede for manges vedkommende er på god vei til å få sin nasjonalitet utvisket. Dette må ikke skje.²⁶⁷

Fylkesmannens bekymring var den samme som sognepresten hadde pekt på. Et kirkebygg skulle sikre at befolkningen på norsk side langs Pasvikelva søkte forkynnelse i Norge, og ikke i Finland. Kirken skulle slik fungere som avskjerming for kontakt og kulturell påvirkning.²⁶⁸

Brevet fra Lund ble skrevet rett før han forlot stillingen som fylkesmann og flyttet fra Finnmark, i brevet ba og tryglet han om at kirken måtte bygges. Som nevnt ovenfor hadde han denne gang fått utarbeidet byggeplaner og innhentet kostnader til en mindre kapellkirke.²⁶⁹ Det som gjenstod var finansiering.

4.2.2 Samordning hos biskop og fylkesmann – vedtak i Stortinget

Om lag ett og etthelvt år etter fylkesmannens siste henvendelse kunne Ole Steinholt, Stortingsrepresentant for Finnmark, stå på talerstolen i Stortinget og uttrykke glede over at kirkedepartementet hadde funnet plass til å bygge to kapell, et på Svanvik i Sør-Varanger og et på Valjokholm i Karasjok. Han viste til at han tidligere hadde pekt på nødvendigheten av å befeste grensen i nordøst med slike fredelige befestninger, og at de måtte følges opp med flere bygninger.²⁷⁰ Hva hadde skjedd? Hvorfor hadde kirkedepartementet endret innstilling og nå anbefalt å fullfinansiere kapellet? Redegjørelsen til Stortinget viste at det ikke forelå nye momenter i saken.²⁷¹ I forhold til saken om Neiden kapell, var det i tillegg åpenhet om motivene bak vedtaket. Denne gang ble sagt rett ut at det handlet om å beskytte norsk kultur og åndsliv, og at byggingen var et norsk kulturvern mot Finlands pågående virksomhet. Var det likevel noe som ble holdt tilbake for offentligheten? I så fall, hva var det?

Våren 1929 sendte Hans Gabrielsen, den nye fylkesmannen et forslag med fem punkter, som mottiltak for finsk agitasjon, deriblant kapellet. Notatet var oppfølging fra møter han hadde hatt med Utenriksdepartementet og Statsminister Mowinckel. Blant annet trakk han frem

²⁶⁷ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 503 Svanvik kapell: H.st 2471/1928, Fylkesmannens brev var datert 28.9.1928.

²⁶⁸ *En avskjermingspolitikk ovenfor Finland* ble sett som et nødvendig mottrekk mot denne trussel. I større grad enn tidligere ble det således forsøkt å begrense kontakten mellom Finland og det norske nordområdet. Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 187.

²⁶⁹ Se kapittel 4.1.4.

²⁷⁰ Stortinget bibliotek, "Stortingsforhandlinger 1930" i *Stortingstidend*, VII, Centraltrykkeriet, Oslo 1930, 430.

utgivelsen av reiseskildringer fra den finske journalisten Ilmari Turjo, om finskspråkliges dårlige kår i Norge.²⁷² Samme år kom også den nye biskopen, Eivind Berggrav²⁷³ med et lignende skriv, også dette rettet direkte til Utenriksministeren. Skrivet hadde tittelen *ad Vårt psykologiske forhold til Finland*. Det var på ti sider og ble skrevet på bakgrunn av en oppfordring fra Kongen.²⁷⁴ To konkrete saker ble viet god plass; den finske kirkes utdeling av bibler til kvener i Norge, og læstadianernes ønske om å få vigslet bedehuset i Skibotn. Den siste saken handlet om befolkningen i Skibotn, Nord-Troms og deres behov for vislede lokaler. Særlig gjaldt dette i forhold til barnedåp, som hadde avgjørende betydning i den læstadianske trosretning. Da prestene i den norske kirke kun utførte hjemmedåp som nøddåp, måtte barna i mangel av en kirke på stedet, døpes av trossamfunnets egne predikanter. Departementet hadde avslått søknaden om vigling fordi bedehuset ikke fulgte byggetekniske krav. Berggrav brukte hendelsen som eksempel på hvordan bagateller kunne opprøre samer og kvener, og han skrev: *”De gikk rent i baklås, blev tverre og opposisjonelle. Husk at vi har med primitivt reagerende folketyper, hvor det vi andre lettvindt hever oss over, kan bli en ren casus belli”*.²⁷⁵ At et av tre sakramenter innen den lutherske kirke, dåpen, ble beskrevet som en bagatell av biskopen i Hålogaland bispedømme, skal få ligge. Det er ikke det viktigste i denne sammenheng.

Viktigere er karakteristikken Biskop Eivind Berggrav gav av befolkningen som primitiv, og uberegnelige i forhold til reaksjonsmønster. Denne uberegneligheten må han igjen ha ment krevde særskilte tiltak. I et eget avsnitt redegjorde Berggrav for hvilke forholdsregler han anbefalte, der han listet opp tre områder som det burde satses på. Han betegnet det som de tre K-er; kirker, kunnskap og kommunikasjon. Det var ikke tilfeldig at kirker var oppført først, for som Berggrav skrev videre:

Fra et direkte kirke-kjølignende hold som arbeiderpartiets justisminister fra Nord-Norge har jeg fått bekreftet at av disse tre områdene er det religiøse moment avgjort nr. 1. Dette passer ikke inn i europeisk sydnorsk tankegang, men forklaringen er såre enkel og innlysende: lappene især, men kvenene også, er primitive naturfolk, stemningslivet er ikke makadamisert til fortausflathet, som hos byfolk, hele urlivets styrke er deres følelse, og denne er både av anlegg og av tradisjon knyttet til det mystiske-religiøse som til et hjertepunkt. Den som skal treffe lappen sentralt, må treffe dem i

²⁷¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st.1809/1930.

²⁷² Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: KUD A Jnr 1800/13.5.1929, datert Vadsø 3.4.1929.

²⁷³ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetning 441 1923-34: 1928: Eivind Berggrav ble utnevnt til biskop 6.1.1929. Johan Nicolai Støren gikk av 29.5.1928 etter 10 års tjeneste i bispedømmet.

²⁷⁴ Riksarkivet, KUD A, 233 Kvener og lapper: Brev fra Biskop Berggrav datert Tromsø 30.11.1929.

²⁷⁵ Ibid, 2.

religionen og hva dermed henger sammen. ”I dette stykke har vår (kommunistiske) agitasjon prelet av som vann på gåsen i hele landet nord for Ofoten”, sa Conr. Holmboe til mig.²⁷⁶

Berggrav hadde en høy stilling som embetsmann i Den norske kirke. Han hevdet synspunkter som var raseteoretiske. Dette var synspunkter som ikke skilte seg nevneverdig ut fra uttalelser av andre embetsmenn,²⁷⁷ forskjellen var at nå kom de også fra kirkelig hold.²⁷⁸ Mottiltakene som ble satt i gang og fulgt opp under biskopens ledelse, kan si noe om hvor alvorlig biskopen selv må ha ment situasjonen var.²⁷⁹ Samtidig forteller tiltakene at biskopens signal ble tatt på alvor, brevet ble videreformidlet til Statsministeren, og deretter til samtlige medlemmer av regjeringen. Det var kun på ett punkt Berggrav ikke fikk gjennomslag; det omhandlet behovet for en mer pedagogisk fornorskningsspolitikk i skolen. Skolesituasjon, spesielt det at samiske barn ikke lærte ordentlig norsk, var for Berggrav et eksempel på hvor dette tenkte psykologiske dramaet kunne oppstå, og derved kunne gi næring til finsk agitasjon. Som nevnt fortsatte skolene uforandret med samme metodikk. Helt i slutt i brevet kom han med forslag om å innføre en felles politikk for saker som omhandlet grensen i Nord-Norge. Slik ble det da også etter opprettelsen av Finnmarksnevnden i 1931.

4.2.3 Sammendrag

Initiativet som bygdefolket tok rundt århundreskiftet, om å få en egen kirke i Pasvikdalen, sammenfalt med kolonisering og klare signaler fra statlige myndigheter om nasjonsbygging og fornorskning. Sett i forhold til beliggenheten, med grense til både Russland og Finland, var det ikke unaturlig at befolkningen ønsket å benytte sjansen, og be om både ny skole og kirke til bygda.

Engasjementet for å få egen kirke i Pavikdalen kom kun fem år etter at Norge hadde gjort fremstøt for å utvide grensen mot øst. Finland på sin side var midt i oppbyggingsfasen av Petsamo sogn, og hadde en rekke planer for utvikling av området. Lokale myndigheter,

²⁷⁶ Ibid, 7 – 8.

²⁷⁷ Lund avsluttet sin dokumentasjon med kjente sosialdarwinistiske synspunkter: ”Jeg tar ikke munnen for full, naar jeg med mit årelange kjennskap til finnene her nord betegner dem som stridbare pågående folk, der til dels savner kulturmenneskets respekt for lov og ret.” Sitert Hagbart Lund som var Fylkesmann i Finnmark. Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 199.

²⁷⁸ Riksarkivet, KUD A, 233 Kvener og lapper: Jnr 2058 30.4.1928 og Jnr 2272 16.5.1928. I saken om utdeling av oppbyggelig litteratur og bibler fra den finske kirke, til finsttalende i Norge, kom dette til uttrykk. Biskop Støren forsvarte gaven med behov blant eldre som ikke leste norsk, i tillegg satte han ikke noe etnisk skille for tilhørighet til Norge: ”Og jo bedre vi i Norge materielt og kulturelt og religiøst kan sørge for vore folk, desto fastere vil de bindes til Norge, hvadenten de er av norsk, samisk eller finsk avstamning.”

²⁷⁹ Se kapittel 2.3 Nasjonal hensyn og fornorskning.

bispedømmet og fylkesmannen ønsket en tilsvarende satsing fra Norge. Fra fylkesmannsembetet ble det begrunnet i ønsket om å hindre eller minimere kontakten mellom befolkningen i nabolandene ut fra sikkerhetspolitiske hensyn. Fra bispedømmet må ønske om en mer direkte religiøs påvirkning ha veid tyngst. I praksis ville det si å komme med et kirkelig alternativ til den læstadianske bevegelsen. Samtidig markerte også kirken selv sin berettigelse ved å knytte statspolitiske hendelser sammen med kirkens ekspansjon. Viktige symboler som henvisningen til at Olav den hellige hadde gjort krav på Kolahalvøya, høymiddelalderens kirkebygging ved Håkon Håkonson i Norges storhetstid og Kristian IVs reise. Danskekongens reise til Kola kunne også peke nedgangen som klostret i Petsjenga opplevde etter plyndringen ti år før, i 1589. Gjennom 1600 og 1700-tallet hadde kirken i tillegg vært synlig i kystområdene, selv om kirker i fjordene hadde kommet senere og kristnet av Svenskekongen. De lange linjer i tilstedeværelsen ble understreket; knyttet til grensedragingene i 1826 og med kirkebygget som Kong Oskar II's kapell i Grense Jakobselv.

Det var først da kirken selv, representert ved biskop Berggrav som fullt vektla frykten for forfinsking og lokalbefolkningens disposisjon for illojale karaktertrekk, at det ble mulig å virkeliggjøre byggingen av Svanvik kapell. I hvilken grad hans teorier om kveners og samers psykologiske forhold til Finland var taktikk eller hans reelle syn, er kanskje ikke det viktigste i denne sammenheng. Berggravs virke som biskop førte på den ene siden til at en rekke kapeller ble bygget og gratis ukeblader til befolkningen. På den annen side bidro han til overvåking, sosial kontroll og intensivering av fornorskningen i skolen. Under Berggravs ledelse representerte ikke Den norske kirke lenger noen motvekt for å fjerne samisk og kvensk som språk og kultur i bispedømmet.

4.3 Valg av arkitekt og arkitektur

4.3.1 Planleggingsstadiet

I hvilken grad fikk de politiske forholdene prege valg av arkitekt og arkitektonisk uttrykk?

De nye planene for koloniseringen i Pasvik innebar en drastisk økning i bureisere og slik antatt befolkningsvekst. I sin innstilling til Stortinget, viste Kirke departementet til et telegram fra Hålogaland stiftsdireksjon, der de uttrykte behov for en utvidelse av kapellplanene.²⁸⁰ Like viktig var nok initiativet fra Fylkesmann Gabrielsen og Biskop Berggrav om å få en samlet

plan og en felles arkitekt for de statlige byggene; kapellet og ungdomskolen.²⁸¹ Initiativet kom rett etter det første budsjettvedtaket om Svanvik kapell, og allerede på dette tidspunktet forelå det plantegninger til Ungdomskolen. Fylkesmannen og biskopen mente at disse tegningene ikke tilfredstilte praktiske og arkitektoniske krav, og ba derfor om et helhetlig preg på de statlige byggene. Biskop Berggrav tok saken opp i et eget brev adressert til Stiftsdireksjonen, som de videresendte til Kirkedepartementet. Der nevnte han hvilke arkitekter som var blitt brukt; Harald Sund og August Nielsen til kirkelige bygninger, og Henrik Nissen som han selv hadde erfaring med. I brevet viste Berggrav også til hva Finland hadde utrettet, som eksempel brukte han Utsjok ved Tanaelva. Et sogn med 600 innbyggere hadde fått arkitekttegnet lensmannsgård, tre internatbygninger, postbygg og sykehjem. Alle disse bygningene var utført i en enhetlig landlig stil.²⁸²

I Kirkedepartementets første redegjørelse til Stortinget om oppføring av et kapell på Svanvik, ble det vist til plantegningene og beskrivelsen som ingeniør Christian Knudtzon utarbeidet for Svanvik kapell. Det var denne planen som ble lagt til grunn for bevilgningen i Stortinget.

Hva skjedde deretter med forslaget fra Christian Knudtzon, og hvordan så det ut? Hva var det som gjorde at det ble valgt en ny arkitekt og at Harald Sund fikk oppdraget?

Etter at vedtaket om bevilgning til bygging av Svanvik kapell var kjent, hadde Knudtzon hatt muntlig kontakt med Biskopen i Hålogaland og etterlyste nå planene hos Fylkesmannen i Finnmark. Knudtzon skrev i brevet at biskop Berggrav hadde rådet han til å sende tegninger og beskrivelse til Fylkesmannen, og at Berggrav hadde vist til at det var Fylkesmannen som hadde saken nå.²⁸³ Knudtzon sendte derfor nye kopier av plantegningene til Fylkesmannen i Finnmark, og uttrykte interesse for fortsatt samarbeid. Utkastet ble deretter videresendt Landbruksdepartementet, som var ansvarlig for statlig samordning av utbyggingen i Pasvik.²⁸⁴

Christian Knudtzon var ingeniør og drev entreprenør og konsulentvirksomhet i Tromsø.²⁸⁵

Hvorfor Fylkesmann Lund kontaktet Knudtzon, og ikke en arkitekt, finnes det ingen dokumentasjon på. Utgangspunktet for planene i 1928 må ha vært en liten kirke, til lavest

²⁸⁰ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st. 2038/1932, Redegjørelse til Stortinget til 3. termin, 1932-33.

²⁸¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st. 1233/1930, datert Tromsø 12.4.1930.

²⁸² Ibid.

²⁸³ Se note 215

²⁸⁴ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: Jnr 3838/1930 H.G. Datert Vadsø 18.7.1930. Utkastet fra Knudtzon, videresendt Landbruksdepartementet 21.6.1930 for å forelegges Statens bygningsinspektør. Gabrielsen foreslår at henvendelse avventes til de har fått en uttalelse derfra.

²⁸⁵ N. A. Ytreberg, *Tromsø bys historie*, bd 3, (Tromsø: A/S Petter Norbye, 1971), 187.

mulig kostnader. Samtidig kan det ha vært avgjørende for Fylkesmannen å vise til et konkret forslag, som både var akseptabelt som kapellbygg og var kostnadsmessig gjennomførbart. Forslaget fra Knutdzon var en enskipet langkirke med plass til 100 mennesker. (Ill. 57.) Klokketårn var plassert over våpenhuset, der det også var trapperom til et orgelgalleri. Korparti og sakristi var trukket inn og utgjorde atskilte bygningskropper. Kapellet skulle være i laftet rundtømmer, oljebeiset utvendig og malt innvendig.²⁸⁶ Under punktet om malerarbeid forelå det ikke noe fargevalg, men kun tekniske beskrivelser var tatt med. Det er derfor ikke mulig å sammenligne fargesammensetning i kapellene, bortsett fra at i Knutdzons forslag skulle alt av interiør males. Sett i forhold til menighetens kritikk av Sunds kapellforslag, kan dette ha blitt oppfattet som både mer kjent og ikke minst praktisk. Særlig må det ha vært gyldig for den mørke årstiden, som er helt uten sol i to måneder. Valg av flere og relativt store vinduer, kan også sies å ha vært mer tilpasset lange perioder med lite dagslys. Til skipet var det tegnet inn tre vinduer på hver side, hver med rutenett på 3 x 5, med et trekantfelt øverst. Som dekor over vinduene var tympanonfelt, og på vindskienes endestykker var små sirkler. Koret hadde to lignede vinduer på hver av sidene, og et mindre rosevidu over alteret. Kapellet skulle ha skifertekket saltak og tårnkappe, som alle var tenkt utkraget.

Da det ikke har lyktes å finne korrespondanse som direkte omhandler oppdraget til Knutdzon, vet vi ikke om det var lagt noen arkitektoniske føringer på byggeoppdraget. Knutdzons kapellforslag må likevel kunne sies å inngå i en norsk tømmerstil, med bygningsdetaljer som peker i retning av senhistorismen.²⁸⁷ Taket var gitt en konveks form, og dekoren over vinduene kan gi assosiasjon til barokk påvirkning. Det samme kan trekantfeltet over hoveddøren og fiskebensmønsteret på ytterdørene. Upanelt tømmer kan peke på krav til ekthet, slik som murbygninger ble utført i råstein. Formmessig må det likevel sies at slik den laftede tømmerbygningen fremkommer i tegningene, kan den oppleves som lite heldig og med mindre gode proporsjoner. Særlig gjelder dette det høye taket, kombinert med en noe lav bygningskropp og et lavt klokketårn.

Dette kom også til uttrykk i et internt notat som ble utvekslet mellom Stiftsdireksjon og Biskopen, så sent som 17. september 1930. I notatet kom det frem at Stiftsdireksjon ved kontorets leder Kristian Nissen ikke ønsket Knutdzons forslag til kapell. Han påpekte at

²⁸⁶ Se note 215. Vedlegg: 1 skisseblad over Kapell i Sør-Varanger og 6 siders bygningsbeskrivelse.

²⁸⁷ Henrik von Acher, *Senhistorismens arkitektur 1900-1930: Arkitekturen i Bergen mellom byggekrakk og funksjonalisme*, Dr. avh. i kunsthistorie, Bergen, 1986, 118-119.

tårnkonstruksjonen ikke tiltalte han. Nissen skrev samtidig at dette var en sak han fullt og helt overlot til Berggrav å avgjøre.²⁸⁸

Det mest interessante er likevel å spørre hvorfor kapellforslaget fra Knudtzon i det hele tatt var gjenstand for drøftelse. Allerede 30. mai hadde Kirkedepartementet underrettet om Stortingets bevilgning til kapellet i Svanvik, og gitt sitt samtykke til å rette en forespørsel til Harald Sund om å komme med forslag til kapell.²⁸⁹ Likevel uttalte Berggrav så sent som i september at arkitektvalg var utsatt i påvente av samordning med Ungdomskolen. Dette var ifølge Berggrav en vurdering gjort av fylkesmannen og han selv. I det interne notatet mellom Biskopen og Stiftsdireksjonen pekte Berggrav på en mulig årsak til at han ønsket å få valget av arkitekt skjøvet frem i tid, og om mulig få en annen arkitekt enn Harald Sund:

*”Jeg anser ikke Sund for særlig nasjonal. Og disse løkene han har til tårn kunde jo gi folk inntrykk av at de var kommet til Rusland! 17/9 B.”*²⁹⁰

Dette synet kan han ikke ha fått støtte for. Likevel, først 7. november fikk Harald Sund anmodningen fra Stiftsdireksjon om å utarbeide et utkast til Svanvik kapell. I Brevet kom formålet med kapellet tydelig frem: *”Dets karakter bør være noget at et ”Norges visitkort”. Da det på grunn av sin beliggenhet vil ha karakteren av et kulturelt nasjonalt brohode.”*²⁹¹ Denne uttalelsen ble støttet av Finnmarksnevnden som vektla at kapellet skulle være stort og rommelig, og kunne sees i vid omkrets. Hensikten var ifølge Eriksen og Niemi: *”... å overgå tilsvarende finske kirkebygg i grenseområdet og dermed svekke finsk påvirkningskraft. Svanvik skulle være et prangende norsk kultursentrum i et utsatt grensedistrikt.”*²⁹² Oppdraget til Sund var å bygge et norsk kapell som var representativt. Det er av interesse å spørre hva som kunne ligge bak Berggravs skepsis til Sund. Dette særlig siden biskopen selv hadde nevnt Sund, og ikke minst fordi Berggrav i ettertid hadde berømmet eksteriøret som et svært vellykket Nord-norsk kirkebygg.

²⁸⁸ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: 2650/1930. Internt notat utvekslet mellom K. Nissen og Berggrav, datert 17.9.1930. Nissen skriver: ”Berggrav! Jeg har villet overlate behandlingen av denne sak til deg peronlig.”

²⁸⁹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.st. 1809/1930 Fra KUD til Stiftsdireksjon, datert Oslo 30.5.1930, informasjon om bevilgning i Stortinget den 17. mars 1930 kr 10 000. Bevilget over Opplysningsvesenets Fond. Videre står: ”(...), at departementet smtykker i, at det for det offentliges regning rettes en henvendelse til arkitekt Harald Sund for å få utarbeidet en plan for kapellets opførelse.”

²⁹⁰ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: 2650/1930. Internt notat fra K. Nissen til Berggrav, datert 17.9.1930. Her kan det se ut som Sørensen har tolket innholdet noe annerledes, i det han antar det var Knudtzons forslag som ble avvist fordi det ikke var ønskelig med løkkupler til tårn. Sørensen, *Svanvik kapell*, 8.

²⁹¹ Kopi; Jnr. 2649/30, Tromsø 7. november 1930, til Harald Sund fra Stiftsdireksjon.

²⁹² Eriksen og Niemi, *Den finske fare*, 238.

Hvilke bygg hadde Sund arbeidet med før Svanvik, og hvorfor var biskopens bekymret for løkkupler som kirketårn?

4.3.2 Harald Sund – Nord-Norges arkitekt

Harald Sund var født i 1876 i Gildeskål som ligger i Nordland fylke, der han vokste opp på lensmannsgården på Sund. Etter gymnaset avla han arkitektseksamen i 1897 ved Trondheim Tekniske læreanstalt. Samme år begynte han på City and Guild of London Art School. Etter endt utdanning etablerte Sund seg i England. Der arbeidet han som illustratør og utførte flere oppdrag for andre arkitekter med perspektivtegninger og akvareller. Han illustrerte også to reiseskildringer, i 1911 åpnet han eget arkitektkontor. I 1914 flyttet han til Oslo, der han en lengre periode arbeidet sammen med arkitekt August Nielsen. Harald Sund arbeidet innenfor et bredt spekter og tegnet blant annet skoler, sykehus, kirker, bibliotek, hotell og bankbygg. I Narvik tegnet han skole, torghall, hotell og handelsbank. Av kirker tegnet han sammen med August Nielsen, Majorstuen kirke. Den kirken, Solvær kirke og Svanvik kapell er betegnet blant Sunds viktigste kirkebygg.²⁹³

Harald Sund deltok også i flere arkitektkonkurranser. I 1916 var Harald Sund medarbeider på August Niensens utkast til Kristiania Rådhus. Konkurranseutkastet gikk videre, to år etter ble skissene presentert i Arkitektur og Dekorativ kunst, denne gang var de samarbeidspartnere.²⁹⁴ Rådhusutkastet og arkitektskissen til Fredrikstad folkebibliotek vil bli behandlet nærmere nedenfor. Harald Sund var også aktiv i Fortidsminneforeningen og medlem av styret i mange år. Han ledet Oslo avdelingen da han døde i 1940. Sund hadde særlig interesse for eldre kirkebygg og kirkearkeologi. Viktig i denne sammenheng er at han også interesserte seg for kirker fra mellomalderen, og i kirker fra sitt eget hjemfylke. Det har blitt sagt at han så kirken som en historisk enhet, og at han derfor arbeidet både med restaurering og nybygg.²⁹⁵ Han var videre opptatt av kirkens lange historiske linjer, både med hensyn til form og religiøst innhold, han utformet både kirkebygg for Statskirken og for Den katolske kirke i Norge. I tillegg utførte han en rekke oppmålinger og restaureringer for Riksantikvaren.²⁹⁶ For å få et inntrykk hvilke arkitekturuttrykk han arbeidet innefor og hva han ble påvirket av, vil jeg

²⁹³ Østby, *Norsk kunsterleksikon*, 112; Carl Berner, "Peronalia: 60 år", *Byggekunst*, (Oslo, 1936), 7; Carl Berner, "Arkitekt Harald Sund: 6. februar 1876 – 9. april 1940", *Byggekunst*, (Oslo, 1940), 25.

²⁹⁴ Arkitektur og dekorativ kunst: 1916 og 1918

²⁹⁵ Carl Berner, "Arkitekt Harald Sund", 25.

²⁹⁶ Hos Riksantikvaren finnes 21 mapper med oppmålinger eller restaureringer på kirker gjort av Sund, fem ble utført før Svanvik kapell ble tegnet.

trekke frem noen eksempler. Utvalget begrenses til noen få restaurerte kirker og nye kirkebygg av betydning for Svanvik kapell. Men først noen arkitektkonkurranser.

I det første utkastet til rådhus i Oslo, stod August Nielsen oppført som arkitekt, og Harald Sund som medarbeider. Nielsen hadde kun to år tidligere, vært en av flere arkitekter som hadde bidratt til Jubileumsutstillingen i 1914, med en storstilt utstillingspaviljong for norsk næringsliv og kultur. Sammen med R. E. Jacobsen hadde han oppdraget med utformingen av restaurantene, landbruks- og skogbruksbygningene. Han refererte til norsk byggeskikk.²⁹⁷ I idéutkastet til rådhuset var mottoet *Raadhustaarn*, også det preget av nasjonalromantiske arkitekturuttrykk.²⁹⁸ Forslaget fikk positiv omtale for plandisposisjon og for tårnkonstruksjonens høyde. Videre fikk fasaden mot sjøen positiv omtale for balustradens ro og den majestetiske virkning.²⁹⁹ Tårnet hadde kuppel med lanterne, mens et mindre tårn hadde løkkuppel, også det med lanterne. I det neste, og siste forslaget fra Nielsen og Sunds, ble tårnkonstruksjon ytterligere fremhevet. Mottet for det forslaget var *Byens taarn*. Der var klokketårnet med kuppelen gjort høyere, med innslag av løkkupler og spir. Forslaget hadde også innslag fra nyklassisismen med elementer fra renesansen; volutter i gavlene, tympanonfelt over vinduene og attika med karyatider.³⁰⁰

I et konkurranseforslag fra 1919 for bibliotek til Skien, sees noe av det samme. Fasaden var tegnet symmetrisk med pilaster i kolossalorden og fremhevet midtparti. Mellom første og andre etasje var det en mesanin, som også anga navnet til utkastet; *Mezzanin*. Interiøret kan peke mot påvirkning fra jugendstil, med lave buer og en helhetig formgivning.³⁰¹

Fredrikstad folkebibliotek var tegnet i 1921 og sto ferdig i 1926.³⁰² Der viste Nielsen og Sund en noe annen tilnærming. Bygningen var asymmetrisk og besto av flere bygningskropper, sammensatt i ulike vinkler. Samlet dannet bygningsdelene et gårdsrom, som førte frem til inngangspartiet i form av en loggia, også det med romanske buer. Mest iøynefallende var kanskje det store kvadratiske tårnet, med en lav tårnhette og høyt spir. Tårnet var tegnet i fem etasjer. Over hovedetasjen var boklageret plassert i fire etasjer. Vinduene der var små, enten kvadratisk eller som romanske buer. Vinduene i bygget forøvrig var langt større, men med

²⁹⁷ Christian Norberg-Schulz: *Mellomkrigstid: Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme*, Norsk kunsthistorie, bd 6. (Oslo: Gyldendal, 1983), 11, 13, 16.

²⁹⁸ Ibid, 31.

²⁹⁹ Arkitektur og dekorativ kunst: 1916, 93.

³⁰⁰ Arkitektur og dekorativ kunst, 1916, 148-150.

³⁰¹ Arkitektur og dekorativ kunst, 1919, 81-88.

småruter. I omtalen fra juryen ble gitt positiv omtale for at boklageret både var bibliotekfaglig praktisk, og viste godt arkitektonisk grep. Helt til slutt konkluderte juryen med at fasadenes enkle og sympatiske karakter ville passe godt inn i bybildet.³⁰³ Samtlige av eksemplene som her er valgt må sies å inngå i et senhistoristisk formspråk tilpasset byregionene. Det kommer til uttrykk i materialvalget mur eller naturstein.³⁰⁴ I mer landlige regioner ble derimot tremateriale tatt i bruk, som for eksempel i forslag til distriktslegeboliger for hele landet, eller i Bispegården i Tromsø.³⁰⁵ Begge kan sies å tilhøre det Arne Gunnarsjaa har betegnet som norsk panel- og tømmerstil, der storgårdene på Østlandet kunne stå som forbilde og inspirasjon.³⁰⁶ For Bispegården i Tromsø trekkes imidlertid en annen linje; til Nordland og barokken fra presten og dikteren Petter Dass levetid.³⁰⁷ Dette samsvarer med periodens fokus på en autentisk og regional arkitektur, som blant annet skulle ta opp i seg lokale materialer, eller forhold som norsk lynne, stedets karakter og værforhold.³⁰⁸

Om slike hensyn lå lagt bak materialvalg for kirkene Harald Sund tegnet, kan det vanskelig gis et samlet svar på. Likevel, en rekke av kirkebyggene var utført i trepanel. De fulgte på mange måter kriteriene til senhistorismen, som å forene norsk tradisjon og påvirkning utenfra i et eget selvstendig uttrykk.³⁰⁹ I dette lå også en reduksjon av dekor, gjerne med rene usmykkede flater, og i retning av mer kubiske former.³¹⁰ Svolvær kirke, tegnet av Harald Sund, sto ferdig samme år som Svanvik kapell, og kan sies å være et eksempel på dette. Kirken er hvitmalt, og ble oppført i betong, den har høye smale vindu, med romanske buer. Tårnet er lagt over alteret som avsluttes med en apsis. Tårnkappen er pyramideformet, tilnærmet uten utsikk, som resten av taket. Sund deltok i 1928 med forslag til en lignende kirke på Storetveit ved Fana i Bergen.³¹¹ Ved å foreta mindre endringer i planløsning og tårnhette fikk Svolvær kirke et nytt og annet uttrykk enn det som ble vist i planene til Storetveit kirke. Svolvær kirke kan plassere Sund et skritt i retning av et mer funksjonalistisk formspråk.

³⁰² Fredrikstad kommune. *Fredrikstad Bibliotek*, <http://www.fredrikstad.kommune.no/biblioteket/-default.asp?ArtID=1002>, (oppsøkt 03.02.2007).

³⁰³ Byggekunst: 1921 s. 8 og 9.

³⁰⁴ Acher, *Senhistorismens arkitektur 1900-1930*, 5.

³⁰⁵ Arkitektur og dekorativ kunst, 191, 120-123; Ytreberg, *Tromsø bys historie*, 401-402.

³⁰⁶ Gunnarsjaa, *Arkitekturleksikon*, 557.

³⁰⁷ Ytreberg, *Tromsø bys historie*, 401-402.

³⁰⁸ Acher, *Senhistorismens arkitektur 1900-1930*, 6.

³⁰⁹ Norberg-Schulz, "Mellomkrigstid", 16.

³¹⁰ Acher, *Senhistorismens arkitektur 1900-1930*, 6.

³¹¹ Byggekunst: 1928, 25.

Går vi tilbake til trekirkene og materialvalg, må også forhold som økonomi ha spilt en avgjørende rolle i flere av tilfellene. Mange av kirkene var mindre kirkebygg og kapeller som ble oppført på små plasser med menigheten som byggherre. Bygging av Rotsund kapell i Nordreisa kommune i 1932 var et eksempel på det, der Harald Sund også var arkitekt. Kapellet ble finansiert av kommunen, privat innsamling og et mindre statlig bidrag.³¹² Kirkebygget ble oppført i bindingsverk med stående panel utvendig og innvendig. Planløsningen var en langkirke med ett skip, og med klokketårn over orgelgalleri og våpenhus. Skipet hadde et enkelt saltak og tårnet hadde pyramidetak. Innvendig var det tønnehvelv, som ble malt i én lys farge med en mørkere kontrast på listverket. Det samme ble gjentatt på altertavle, alterring, døpefont, prekestol og benker. Slik hadde kapellet mange likheter med interiøret i Svanvik. Blant annet ble det her benyttet dreide baluster med marmorering. Det som skiller, er de mer klassisistiske søylene; fire doriskinspirerte søyler understøtter orgelgalleriet. Videre at koret er uten korgitter og slik fremstår i en mer klassisk tradisjon.³¹³ Valjok kapell i Karasjok som sto ferdig samme året, også det med Harald Sund som arkitekt, har samme planløsning og eksteriør som Rotsund kapell. Det er derimot en langt mindre kirke; i Valjok er det 60 sitteplasser, mens Rotsund har plass til 279.³¹⁴

Sigerfjord kirke i Vesterålen var ferdig i 1933 og avvek arkitektonisk fra Rotsund og Valjok på noen få punkt. Til inngangen var det lagt til et vindfang, samt et høyreist kirkespir lik det på Svanvik kapell. Et lignende spir hadde også Kroen kirke ved Ås, som var den første kirken Sund tegnet. Av trekapellene som Sund tegnet før Svanvik kapell var ingen laftet eller beistet utvendig, de hadde isteden malt panel. Videre var også Svanvik alene om å ha et sentralorientert klokketårn og innvendig kuppel. I 1936 og 1939 sto henholdsvis Melbu kirke og Værøy kirke ferdig – begge tegnet av Harald Sund. Kirkene ble oppført i mur, med klare linjer til Svolvær kirke og konkurranseforslaget til Storetveit kirke.³¹⁵

Harald Sund hadde i en rekke år tegnet og vært ansvarlig for bygging av kirker, også før han ble engasjert som arkitekt for Svanvik kapell. Han kunne vise til en omfattende produksjon, og hadde flere arkitektoppdrag for kirkebygg i tiden etter oppdraget med Svanvik kapellet.

³¹² Nord-Troms museums arkiv: Reinrosa 4H, Rotsund kapell, et historisk tilbakeblikk.

³¹³ Nord-Troms museums arkiv: billedsamlingen; Riksantikvaren: A443 Rotsund kapell

³¹⁴ Riksantikvaren: A443 Rotsund kapell og A451 Valjok kapell; Alf Henry Rasmussen, red. *Våre kirker: Norsk kirkeleksikon* (Kirkenær: Vanebo, 1993), 92, 118.

³¹⁵ Riksantikvaren: A426 Melbu kirke og A425 Værøy kirke. Rasmussen, Alf Henry: *Våre kirker*, Oslo. 1993. s. 154 og s. 202.

Som allerede nevnt engasjerte Harald Sund seg i oppmåling og restaurering av eldre kirker. I 1925 var han og riksantikvar Anders Bugge på reise i Nordland. Der befarte de blant annet Hassel kirke, samt gjorde oppmålinger i Gildeskår og Alstahaug kirke.³¹⁶ For Gildeskårs vedkommende hastet det, kirken hadde stått ubrukt i 40 år og var begynt å forfalle. I rapporten fra Sund tok han opp både byggetekniske detaljer og kulturhistorisk sammenheng. Han viste blant annet til dyrehoder på gaveltoppene, og mente dragermotivene var fra middelalderen. Videre viste han til fargene i interiøret som han senere periodiserte til tre epoker. Epoken med barokkmaleren Ezekiel ble valgt fordi albertavlen og en hoveddel av interiøret var malt av han. Eksteriøret knyttet han til vestlandet, da vest- og sydveggen var panelt med smale bord, utført som vestlandspanel.³¹⁷ Treverket tjente til beskyttelse for vær og vind, og han bandt det sammen med kjøpmennene som dro på årlige seilas til Bergen med fisk og tran. Også i forhold til Alstahaug var Sund opptatt av kirkenes kulturhistoriske betydning, og pekte på Petter Dass betydning både som dikter, prest, fiskebåtreder og fiskehandler; ”*Pietismen får ikke tak på ham – han er menneskelig og gavmild. Han hviler i Nordlandets jord, hvorfra han var sprungen, hans grav er under koret i kirken på Alstahaug.*”³¹⁸

4.3.3 Kapellet – vurdering av stilvalg

I lokalhistorisk litteratur har arkitekturen til Svanvik kapell, særlig i forhold til arkitektens utforming av interiøret, vært forklart med at Sund var katolikk.³¹⁹ Etter å ha drøftet og behandlet en rekke av kapellene Sund tegnet, kan det godt stemme at han var opptatt av kirkeinteriøret. Det er likevel viktig å påpeke at dette ikke nødvendigvis trengte å henge sammen med arkitektens religiøse bakgrunn. Det må ha handlet mer om at arkitekturen i perioden var preget av en helhetlig tenkemåte, der eksteriør, interiør og dekor hang sammen og dannet et hele. Dette hadde blant annet bakgrunn i Arts and Craft bevegelsen i England, og en økende interesse for interiørdesign. Sund hadde selv gått på en skole i London som underviste i interiørdesign og utsmykking av arkitektur. Dette sees også i andre bygg, som i Fredrikstad bibliotek der det ytre og indre samspillet kom tydelig frem, både i selve utformingen og i materialvalget.

³¹⁶ Riksantikvaren: A426 Hadsel kirke, A407 Gildeskår kirke, A402 Alstahaug kirke.

³¹⁷ Her må det antas at Harald Sund har ment liggende panelbord.

³¹⁸ Harald Sund, ”Petter Dass’ kirke: Et minnesmerke som bør restaureres”, *Årbok for Foreningen til norske minnesmerkes bevaring 1928*, (Oslo: 1928) 30.

³¹⁹ Lunde, *Sør-Varangers historie*, 594; Sørensen, *Svanvik kapell*, 12.

På den annen side, så skilte Svanvik kapell seg fra de andre kirkebyggene, både de som var bygget før og de som kom etter Svanvik. Vi har sett at det var klare forventninger til hvilke oppgaver kapellet skulle fylle. I tillegg til å være en menighetskirke, og hindre avskalling til Finland, skulle den være godt synlig og ha funksjon som et visuelt grensemerke for Norge og norsk kultur. Oppgaven som ble gitt Sund, må ha derfor ha fortont seg noe annerledes enn for de andre kirkebyggene. Dette til tross for at både Valjok og Rotsund også lå i samiske og kvenske områder.

Det meste av tømmeret til kapellet på Svanvik ble hentet fra skogen i Pasvik, det samme ble naturstein til grunnmuren. Det må ha vært viktig å kunne hente byggematerialer lokalt, og må ha bidratt til å holde transportkostnadene lave. Eksteriøret oppfylte i stor grad senhistorismens krav til ekthet og autenticitet i materialbruk, samt at laft var en byggeteknikk med tradisjon i norsk byggeskikk. Men det var det også i samisk og kvensk byggeskikk i området.

Kapellets utforming og fargevalg kunne imidlertid peke i en annen retning. Inngangspartiet ga inntrykk av en høyreist to etasjes bygning av rundtømmer med et høyt slankt spir, kronet øverst med et kors. Bygget kan gi assosiasjoner til innlandet og rike jordbruksbruksområder, mer enn til tundra og permafrost. Og kanskje var det nettopp slik Svanvik kapell skulle sees. Harald Sund hadde på sin side derimot nettopp betont at Vestlandspanel var å betrakte som trygt forankret i lokalt byggeskikk i Nordland, og det gjennom århundrer. Men kan kyst- og handelskulturen ha vært for lite nasjonal for en grensekirke? Ønsket kanskje oppdragsgiveren å betone det de egentlige tenkte skulle representere nasjonen; bondekulturen. Og videre, var det ønsket en byggeskikk som representerte de ”riktige” områdene i landet; der den norske kulturen hadde sitt egentlige opphav, på de store gårdene på Østlandet og i dalførene?³²⁰ Var det slik at eksteriøret hadde falt så godt i smak fordi kapellet avvek fra andre kirker i Nord-Norge, og faktisk også fra arkitektens egne kirkebygg? I så fall kan det være interessant å spørre om kanskje Sund hadde fått forelagt kapelltegnningene til ingeniør Knudtzon. Dette finnes det på ingen måte noen belegg for å hevde, men det fremsettes som en mulig hypotese. Berggravs utsagn om at kapellet var en storartet skapelse i norsk-kirkelig stil, både fullkomment og et sjeldent valg av arkitektur på 1930-tallet, kan kanskje ha hatt noe for seg.

Valg av sentralplan for kirken avvek også fra de andre kirkene Harald Sund hadde tegnet. Det samme gjorde betoningen av det hevede midtrommet. Søylene i skipet, var grovt tilhugde

³²⁰ Eli Høydalsnes, *Møte mellom tid og sted: Bilder av Nord-Norge*. (Oslo: Bonytt, 2003) 34. Høydalsnes drøfter et sammenlignbart forhold innenfor malerkunsten i samme tidsepoke.

tømmerstokker som var understøttet av bueknæker, i samme kraftige dimensjon, og kan peke i retning av stavkirkepåvirkning. I tråd med perioden, kan de betraktes mer som en lek med uttrykk og former, i dette tilfellet hentet fra stavkirkekonstruksjonen. Tømmerstokkene må videre også sies å stå for et brudd i forhold til å bruk av lokalt materiale. Mens resten av trevirket ble hentet fra skogen i Pasvik, skulle søylene ha så stor dimensjon at de måtte bestilles utenfra fylket; fra Statlandsbruket³²¹. Et annet trekk ved grunnplanen som pekte i retning av eldre kirker var fremhevingen av korpartiet. Valg av et korgitter som tilnærmet stengte presten inne gjorde også sitt til at kortet ruvet ekstra. Samtidig pekte plassen koret tok, i retning av en tid der presteskapet nettopp var flere og derfor hadde behov for større plass. Det kan vanskelig avgjøres om dette var en bevist visuell vektlegging av prestens rolle og plass fra arkitektens side. Likevel passet dette til oppgaven kapellet i Svanvik skulle løse. Den skulle bringe lekmannsbevegelsen, læstadianerne i området nærmere kirken, og hva var vel bedre enn at kirkens og prestens tilstedeværelse ble fysisk fremhevet gjennom kirkerommet.

I innledningen til kapittelet om Svanvik kapell ble det referert til noen av Biskop Berggravs bemerkninger etter åpningen av kapellet. Berggrav uttalte der følgende om altertavlen:

Altertavlen består av et "alterskap" i midten med krusifiks, og så 12 hver for sig innrammede malerier av apostlene rundt om, så at det hele danner et veldig rektangel, en hel vegg. Det minner litt om gresk-katolske ikoner, men er av monumental virkning. Det hele er en gave fra direktør Knutzon ve A/S Sydvaranger.³²²

Valg av altertavle og utforming av den, forelå allerede i det første kapellutkastet fra Sund. Både altertavlen og takmaleriet må derfor kunne sies å være arkitektens valg. Motivkrets og utforming går også igjen i andre av Sunds kirker. Guds lam med seiersfanen i takmaleriet var et motiv som også ble brukt i Kroer kirke. Takdekoren kan også sies å være godt innpasset i forhold til søylene, og således ytterlige fremheve elementene fra middelalderkirker. I Svanvik ble det visualisert med engler påmalt gotiske draperinger, i lyse og avblekede farger. Dette samsvarer med datidens oppfatning av hvordan fargebruken i middelalderens kirker hadde vært. Når det gjelder selve altertavlen, trenger likevel hverken de andre kirkene til Sund, eller eldre kirkekunst å føre oss noe nærmere utforming eller inspirasjon. Den kan ha ligget langt nærmere både i tid og rom.

³²¹ Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St. 2855/1934

³²² Statsarkivet i Tromsø, HS, Kat 76, 502 Svanvik kapell: H.St 3650/1934, datert 27.9.1934.

Som nevnt tidligere, reiste Harald Sund sammen med Biskopen i Hålogaland og Fylkesmannen i Finnmark, for å befare og ta ut kapelltomt. For Biskop Berggrav var reisen også bispevisitas med skolebesøk, menighetsmøter og gudstjenester. Etter arbeidet på Svanvik var avsluttet reiste Berggrav og Gabrielsen på visitt til Petsamo i Finland.³²³ Det er uklart om Sund fulgte med på denne reisen. Det er imidlertid rimelig å anta at Harald Sund som ansvarlig arkitekt for den store planlagte statlige utbyggingen, med selvsyn skulle se byggeaktiviteten på finsk side av Pasvikelven. I likhet med tidligere besøk av biskoper i Den norske kirke, omfattet besøket en tur til det russiskortodokse klosteranlegget i Yläluostori, som på norsk betyr Øvre kloster, og til den finsklutherske prest i Petsamo kirkeby. Kirken var som sagt den gamle Alaluostori, eller Nedre kloster og hadde opprinnelig tilhørt klosteranlegget som ble gjenreiste i 1890-årene. Kirken var bygget i årene 1906-1908, men gjennomgikk i 1921 store endringer.³²⁴ Bakgrunnen var de nye forholdene med at området ble finsk, og at Den finske lutherske kirke etablerte sognekirke i Petsamo. Kort fortalt skiftet ikonostasen funksjon. Den ble trolig flyttet innover i kirkerommet og fungerte nå som altertavle. Foran ikonostasen ble det satt inn alter og alterring, i tillegg til prekestol og benkerader. Ellers kan det se ut som interiøret hadde gjennomgått en total endring med nytt panel, i et nedtonet klassisk uttrykk. Utvendig derimot, hadde kirken beholdt det meste av sitt opprinnelige preg. (Ill. 58 og ill. 59.)

Kirken i Petsamo kan betraktes som en form for stedstilpassing, der tidligere religiøse symboler overtas og tilpasses en ny virkelighet. Det må i den sammenheng understrekes at det ligger utenfor denne oppgaven å gå nærmere inn på måten dette kan ha skjedd på, eller eventuelle konsekvenser det kan ha fått for den ortodokse kirken. Til det skal det kun kort nevnes den russisk-ortodokse kirke hadde lang tradisjon i Finland, og at dette fortsatte tilnærmet uforandret etter Finlands selvstendighet.³²⁵ På samme måte var den ortodokse kirke kjent for lokale tilpassinger og bruk. Dette hadde skjedd når den ortodokse kirke hadde etablert seg i området ved helgenen, den hellige Trifon, munken som bygde opp klosteret på 1500-tallet og kristnet østsamene. Slik tok den russisk-ortodokse kirke opp i seg hellige steder og offerplasser, og knyttet de til nye legender som nå omfattet kirkens egne helgener. For eksempel henspiller samiske stedsnavn med forstavelsen passe- eller basse-, som oversatt til

³²³ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetning 441 1923-34: Visitasprotokoll for Sør-Varanger 8.-14. juni 1931.

³²⁴ Lindberg, *Finlands kyrkor*. 214.

³²⁵ Timo Parrukoski, "Administration of the Finnish Orthodox Church" i *Orthodoxy in Finkand: Past and Present*, redigert av Veikko Purmonen. 2. utg. (Kuopio: Orthodox Clergy Assosiation, 1984), 22.

norsk betyr *hellig*, nettopp til hellige steder innen samisk førkristen religion.³²⁶ Pasvikelven eller på østsamisk *Baccavi-jokk*, er antatt å ha hatt denne betydningen.³²⁷ Går vi tilbake i tid, til grensetrekkingen i 1826 så vi der hvilken betydning stedet hadde for plasseringen av kirken i Boris Gleb, ved utløpet av Pasvikelven. Østsamene betraktet *selve grunnen* som kirken sto på som hellig, og hadde derfor motsatt seg flytting av kapellet Trifon hadde latt reise.³²⁸ Noe av det samme har vi også sett i forhold til Neidenelven. Den gamle sieidien ved elven var fortsatt i bruk østsamene, også etter at de ble ortodokse kristne. I tillegg hadde nye hellige steder kommet til, eller de hadde endret innhold; Trifonkulpen og seremonien for vannvelsning ved St. Georgs kapell. Eksemplene viser hvordan tradisjonell samisk religion hadde levd videre innenfor en ortodoks trosretning.

Det må selvsagt stå ubesvart om Harald Sund på sitt korte besøk kunne ha fått noen opplysninger om religionshistoriske hendelser som hadde funnet sted i området, eller om han hadde ønsket å knytte Svanvik kapell sammen med nabokirkene i Petsamo og Boris Gleb. Jeg har likefullt valgt å peke på disse forholdene, da det var Den norske kirke, representert ved Berggrav, som selv trakk frem altertavlens likehet til den russisk-ortodokse ikontradisjon. Det synes også riktig å peke på noen mulige forbindelseslinjer mellom samiske førkristen religion og den ortodokse kirke i området, da ortodoksien ikke behøvde å representere noe fremmedartet for lokalbefolkningen.

I denne sammenheng må det også sies at det ikke var byggherren ved biskopen som sto for betalingen av oppdraget, det var direktør Knutzon ved A/S Sydvaranger som selv var oppvokst i Russland; rett over grensen i Grense Jakobselv. På den annen side kan det også være mulig altertavlen er påvirket fra eldre norske kirker. Senmiddelalderens alterskap i Trondenes kan løftes frem som eksempel.³²⁹ Der hadde Sund selv vært direkte involvert med oppmålingsarbeider.³³⁰ Sees alterskapet i Svanvik i sammenheng med fargevalget for resten av interiøret i kirken, kan det være en nærliggende sammenligning. Ellers bærer fargene i Svanvik kapell i stor grad preg av Sunds tolkninger av fargebruk i barokken. Ikke ulikt andre arkitekter i samme periode, ble barokkens fargebruk feiltolket. Blant annet skjedde dette ved

³²⁶ Brita Pollan, "Hellige steder i samiske tradisjon" i *Kultur møter i Nord-Troms: Jubileumsbok for Nord-Troms Museum: 1978-2003*, red. av Gøril Nilsen og Rune Sundelin, (Sørkjosen: Nord-Troms Museum, 2004), 52.

³²⁷ Anders Forsdal, *Navn langs Pavikelven: Navnenes opprinnelse og betydning*, 2. utg. (Kirkenes, Sør-Varanger museum, 1991), 9; Kjell-Artur Paulsen, *Sedsnavn i Sør-Varanger*, (Kirkenes, Sør-Varanger museum, ?), 46.

³²⁸ Andersen, *Sii'daen som forsvant*, 36.

³²⁹ Asbjørn Eidnes, *Trondenes kjerke*, (Harstad: Hålogaland historielag, 1993), 112.

³³⁰ Riksantikvaren: A432 Trondenes kirke.

introduksjon av fargene bonderød, -blå og –grønn, som norske tradisjonelle farger.³³¹ En nyere rapport fra Træna kirke viser hvordan Sund hadde vurdert fargerestauring av et barokkinteriør.³³² I restaureringsplanen anbefalte han svarte vindusrammer og sprosser, kun brutt med grønn umbra. Til annet listverk skulle det være engelsk rødt. Dette svarer også til fargene i Hadsel kirke, der Sund var på befaring så tidlig som i 1925.³³³ For øvrig ba han om at kun beste sort linolje ble anvendt. Det kan fortelle oss at Sund var opptatt av kvalitet og autentisitet. I middelalderkirken i Bodin tilrådet han for eksempel å ikke rive vesttårnet i nygotikk og sette inn løkkuppel.³³⁴ Dette fordi det var usikkert hvilken størrelse den gamle kuppelen hadde hatt. Samtidig beklaget han at interiøret fra 1890-årene var revet og ødelagt.

Planløsning og interiør i Svanvik kapell settes inn i to forskjellige sammenheng. Dels middelalderens sentralorienterte kirkerom, dels en norskinspirert fargebruk med bakgrunn i datidens tolkning av barokken. Altertavlen kan dessuten peke mot lokal tilpassing i form av ortodokse ikoner, men kunne ha slektskap med kirkekunst fra middelalderens steinkirker i Nordland og Troms. Både utforming, farger og dekor preges videre av periodens vilje og sans for å utforme et selvstendig formspråk, der de tidligere epokene fungerte som et utgangspunkt, uten at de ble direkte kopiert. Eksempler kan være prekestol og døpefont, som har form av enkle sylindere. Videre ga det seg utslag i altertavlen og takmaleriet, som avviker malerteknisk fra opprinnelsen, og på den måten fremsto mer som grove skisser, enn ikoner eller gotisk maleri. Her kan det ha gått et skille mellom Svanvik og andre kirker av Sund, som en kan trekke frem som sammenligning. I de andre kirkene kunne inntrykket fremstå mer dempet, fordi det fantes eldre kirkekunst som passet naturlig inn blant det nye interiøret. For Svanvik fantes ikke det, og kunsten kunne lett fremstå mer som dekor, enn som kirkekunst. Lik teaterdekor på en teaterscene, der det skulle skapes en illusjon, en imaginær virkelighet.

Det kan være interessant å se interiørets utforming i forhold til menighetens ønsker som de tidlig hadde fremført. Menigheten hadde et klart ønske om et lysere interiør, særlig på grunn av forholdene i mørketiden og det faktum at brunbeiset treverk ga lite naturlig lys. Ønsket hadde vært om veggene kunne males i en lys farge innvendig. Dette fikk de ikke gjennomslag for, men både Sund og Stiftsdireksjon arbeidet for å få innlagt elektrisk lys. Dette ble ikke støttet, da det på dette tidspunkt var funnet sted overskridelse av budsjettene. Svanvik kapell

³³¹ Drange, Aanensen og Brønne, *Gamle trehus*, 390.

³³² Riksantikvaren: A465 Træna kirke

³³³ Riksantikvaren: A426 Hadsel kirke

derfor utformet helt etter Sunds planer, og fikk et helhetlig preg som omfattet både eksteriør og interiør.

4.4 Sammendrag - Kirken som senter i en ny norsk bondebygd

Oppføringen av Svanvik kapell skjedde i første rekke gjennom utvidede og samordnende handlinger for å kolonisere Pasvik på 1930-tallet. I tiden før Finnmarksnevnden formelt ble opprettet 24. januar 1931, ble det lagt til rette for en storstilt koordinering av en rekke tiltak i Pasvik.³³⁵ Biskopen i Nord-Hålogaland bispedømme, Eivind Berggrav, var sentral i dette arbeidet og tok en rekke selvstendige initiativ. Den norske kirke deltok fra nå av aktivt i fornskingstiltakene og koloniseringen som ble iverksatt, og i visitasberetningen for 1934 fremgår at Berggrav kunne høste fruktene fra sitt engasjement. Han rapporterte om tre kirkevigsler i bispedømmet. To av kirkene hadde Harald Sund som arkitekt, men bare Svanvik var fullfinansiert av Staten. Grunnen var ifølge Berggrav, at det ikke fantes noen menighet som kunne bygge Svanvik kapell. Dette var en kirke som lå i frontlinjen for en ny kolonisering: ”Det var Norge som skjøt sig frem mot nyland og reiste kirken for å legge grunn under nybygget samfund.”³³⁶ Kapellet i Svanvik kan kanskje betegnes som en arkitekturens fortropp, som viste vei for hva som skulle komme. Det kan i hvertfall ha vært viktig å fremstille det slik, og på den måten begrunne bruken av de symboler og de assosiasjoner de fremkalte. Et siste sitat fra Berggrav, kan kanskje tydeliggjøre dette: ”Når man ser Svanvik kapell, vet man at det er Norge man er i. Dette lafteverk – i korsform – og dette spiret bærer århundreders norske signatur. Harald Sund kan bygge kirker som er broer mellem himmel og jord.”³³⁷

Kapellet på Svanvik kan ikke sees isolert fra resten av den statlige utbyggingen av Svanvik. Særlig viktig var bygging av Svanhovd, Statens demonstrasjons- og forsøksgård som var direkte knyttet opp til bureisingen og koloniseringen. Bygningsarbeidet startet i 1935, samtidig med nyriddingsarbeidet. Frem til 1939 ble det bygget flere bygninger, frem til selve tunet ble det beplantet en lengre bjørkeallé. Svanhovd fremstod som en storgård, med våningshus og driftbygning i panelt bindingsverk, smårutete vinduer og fiskebensmønster på dørene. (Ill. 60.) På tunet ble det også bygget et toetasjes stabbur i laft og bindingsverk, utformet i en østnorsk stabburstradisjon. (Ill. 61.) I 1936 var også Svanvik Ungdomskole

³³⁴ Riksantikvaren: A410 Bodin kirke

³³⁵ Wikan, *Kolonisering og bureising i Pasvikdelen*, 106, 108.

³³⁶ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetning 441 1923-34: Årsberetning 1934. s. 7-8.

³³⁷ Riksarkivet, KUD A, Visitasberetning 441 1923-34: Årsberetning 1934. s. 8.

ferdig, et anlegg i to etasjer. Bygningen hadde liggende panel i andre etasje og et kvadratisk tårn med en lavt pyramideformet tårnhette. (Ill. 62.) Til ombygging av Turiststasjon ble det valgt laftet tømmer. Bygningen hadde svalgang og brede vindskier. (Ill. 63.) Utkikkstårnet hadde smale panelbord, utført som vestlandspanel, og var plassert på et høydedrag med god utsikt over Pasvikvassdraget.

Det nye sentret i jordbruksbygden Svanvik og Pasvikdalen føyer seg stilhistorisk til senhistorismen. Materialvalg og bruken av arkitektoniske enkeltelement reiser imidlertid spørsmål knyttet til begrep som lokal og regional påvirkning, autentisitet og stedstilpassing. I denne sammenheng er det ikke mulig å søke svar på hvilke hensyn og motiv som kan ha påvirket utformingen. Kunne Harald Sund, eller andre aktører i regionen ha ønsket å betone en nordnorsk tilhørighet, med linjer til velstående væreiere og handelshus i Nordland? Eller var det de rike stormannsgårdene på Østlandet som ble valgt som ideal for nybrottsarbeidet? Det som sikkert kan slås fast, er at det ikke var et ønske om en lokal stedstilpassing som hadde påvirket utformingen av de nye bygningene. Byggeskikken til befolkningen som allerede bodde langs Pasvikvassdraget ble ikke tatt hensyn til. Ønsket om å fjerne både samisk og kvensk kultur var tydelig. Det som ble bygget nytt ”tilhørte” det norske samfunnet. Og Svanvik kapell var det første byggeprosjektet.

5 Avslutning

Kapellene i Neiden og Svanvik var statsinstitusjoner som ble bygget for å synliggjøre og befeste Sør-Varanger som norsk område. Byggevirksomheten var et av flere tiltak i en aktiv fornorskning av befolkningen i området. Valg av arkitektur var ikke tilfeldig; historisme i form av dragestil ble valgt for Neiden, mens Svanvik inngikk i senhistorismen med barokken som inspirasjonskilde. Arkitekturen ble ansett for å være særskilt norsk og ha røtter i norsk byggetradisjon. Dette synes å ha vært viktig for oppdragsgiverne for Neiden kapell og Svanvik kapell.

Det er derfor av interesse å kort løfte frem noen eksempler knyttet til lokal byggeskikk og tradisjon, og stille noen spørsmål knyttet til de valgene som ble foretatt. Fantes det lokale håndverkere i Sør-Varanger i 1900? Hvorfor engasjerte kirken seg i fornorskningen og hvorfor var de opptatt av å reise kirkebygg i området? Kunne Neiden kapell og Svanvik kapell fått en større stedstilpassing, finnes det eksempler på dette på andre plasser? Hvilket syn hadde samtiden på den lokale byggetradisjoner eller på samisk byggeskikk?

Av hensyn til oppgavens størrelse vil jeg kort løfte frem og peke på noen forhold som kan gi oss et innblikk i dette. Eksempelene kan tjene til å reise nye problemstillinger, men vil ligge utenfor denne avhandlingen å gi svar på.

5.1 Fagfolk – utenfra eller lokale?

Under planleggingen av Neiden kapell ble det oppnevnt en tilsynskomite ledet av M. Schjønheyden fra Vadsø, med lærer Johannes Haaheim som stedlig oppsynsmann. Begrunnelse var at det ikke fantet byggekompetanse på stedet, den måtte hentes utenfra. På samme måte ble Neiden kapell prefabrikkert, satt opp utenfor Trondheim, og fraktet til Neiden sammen med murer og snekkere. Fantet det ikke snekkere i Neiden eller andre plasser i nærheten? Hvem bygde hus for befolkningen?

Johan Henrik Oimaniemi virket som snekker og drev med verktøy og møbelproduksjon. Han bodde i Vagge i Bugøyfjord, om lag to mil fra Neiden. Oimaniemi kom fra Nord-Finland, giftet seg med Gunhild Svendsdatter Karp og slo seg ned på hjemplassen hennes i Vagge. Der bygde han på bolighuset. Det fortelles at han kom til Norge med en kniv og en hein i lomma, at han lagde alt verktøy selv og bygde seg en smie hvor han arbeidet.³³⁸

Som Neiden var Bugøyfjord en bygd i vekst, den hadde fått status som offisiell markeds plass i 1858, og på slutten av 1800-tallet fantes det fire handelsmenn i bygda. Av disse var handelshuset til Josef og Sara Strimp som ble etablert i 1873, og lå ved Klokkerelva, der vinterveien fra Neiden og Finland endte opp. Forretningen omfattet bakeri, tollkontor, import og eksport av varer og var sentralt i handelen med Finland og Russland. I tillegg drev de med reindrift, gårdsdrift med husdyrhold og fiskeri. Rundt 1880 skjedde det en utbedring eller en utvidelse av gården og forretningen.³³⁹ Da ble det satt opp nytt våningshus på gården, nytt forretningsbygg, samt fjøs og pakkhus. I tillegg hadde gården smie, røykbadstu og flere mindre uthus. Johan Henrik Oimaniemi skal ha deltatt som tømmer og fagmann i byggingen.

Butikken ble senere tatt i bruk som bolighus, og hadde som våningshuset fire rom samt kjøkken og loft. Begge byggene var av laftet tømmer, kledd med panel. Bolighusene ble revet tidlig på 1960-tallet. Fjøsen var også laftet, og hadde stavverk i stående kledning i andre

³³⁸ Sør-Varanger museums arkiv: Prosjektrapport av Silja Andersen, Folk og hus i Vagge og bygningshistorisk dokumentasjon av samiske bygg i Sør-Varanger kommune, Sør-Varanger museum 2003.

³³⁹ Sigrun Rasmussen; "Strimpgården i Bugøyfjord: John Savios hjemsted", i *Fortidsvern*, (3/2005), 28.

etasje.³⁴⁰ Grunnflaten var på 92 km² og var etter datiden en stor og moderne fjøsbygning, som det har vært flere av i Finnmark. Strimpfjøset var det siste av denne bygningstypen i fylket og ble revet i 2004.³⁴¹ På gården finnes derimot fortsatt møbler som Oimaniemi har laget. De viser at han var en fagmann med gode tekniske ferdigheter og at han hadde kjennskap til tidsepokens stil og smak.³⁴²

5.2 Hvorfor var det viktig med kirkebygg?

Kirkene som ble bygget i Grense Jakobselv, Neiden og Svanvik hadde alle det til felles at de ville stå ubetjent store deler av året. Til kapellene var det beregnet kirkelig betjening fire til seks ganger i året. Gudstjenesten var derfor ikke den eneste begrunnelsen for å bygge kapellene. Samtlige kapellbygg skulle være synlige landemerker, de skulle vises i langt av gårde i terrenget og fungere som kulturelle grensemærker.

De russisk-ortodokse kapellene i Neiden og Boris Gleb hadde som påvist betydning for kapellbyggingen. Det samme hadde kanskje kapellet på russisk side av Grense-Jakobselv og gjenoppbyggingen av klosteret i Petsjenga. Likevel er det av interesse å spørre om ikke den russisk-ortodokse kirkes lange historie i området kunne være like viktig. I tillegg til tidsaspektet, kan kanskje forholdet til tradisjonell samisk religion også ha spilt en rolle.³⁴³

I Sør-Varanger finnes en rekke samiske eventyr og sagn knyttet til legenden om Trifon, og en levende fortellertradisjon tilknyttet dette. Det finnes også flere stedsnavn med Trifonnavnet og følgelig historier tilknyttet Trifons liv og virke. Flere av fortellingene er gjenkjennelige i *helgenvitaet* eller helgenlegenden om den hellige Trifon innenfor den russisk-ortodokse kirke.³⁴⁴ Noen navn betegner hellige plasser som; Trifanhula, Trifankulpen, og Akkubafte. Andre er stedsnavn som Trifondalen, Trifonnes, Trifonskjæret, Munkefjord og Munkeelva. Tilligere i avhandlingen ble det pekt offersteinen ved Neidenelva, og sagnet om offerstedet *Akkobafti* i Kjølffjorden på veien til Neidensamenes fiskeplasser ved sjøen. Begge plasser er

³⁴⁰ Statsarkivet i Tromsø, Lennsmannen i Sør-Varanger, Branntakstprotokoll

³⁴¹ Saviomuseets arkiv: Brev fra Riksantikvaren til eiere av "Stimpfjøset", kopi til Sør-Varanger kommune, innvilging riving av automatisk fredet samisk hus; Brev fra Sametinget til Riksantikvaren, kopi Sør-Varanger kommune, "Søknad om riving av automatisk freda "Strimpfjøset" Reaisevoutna (Bugøyfjord) gnr 2/66 i Sør-Varanger kommune".

³⁴² I forbindelse med riving og dokumentasjon av "Strimpfjøset" fortalte og viste eierne flere møbler og gjenstander som var laget av Johan Henrik Oimaniemi.

³⁴³ Brita Pollan, "Samisk religion i Norge" i *Norges religionshistorie*, red. av Arne Bugge Amundsen, 414-456, (Oslo: Universitetsforlaget, 2005), 449.

³⁴⁴ Johannes Johansen, *Hellige Trifon av Petsjenga: En russisk ortodoks helgen i Norge*, med bidrag av Erik Egeberg, (Hurdal: Hl. Trifon Skita, 2004), 13-14, 17.

sannsynlig, *sieidier* fra tradisjonell samisk religion. En *sieide* kunne være en stor stein, en spesiell fjellformasjon, eller en hule i fjellet; som Trifonhula. Innen tradisjonell samisk religion var sieidien som et møtested mellom den synlig og usynlig verden. De var forbundet med åndelige makters ”væren”, og skulle vises respekt og ære. Sieidiene fungerte også som grensemerker, og viste vandringsveier og boplasser for samene. En sieidi kunne også stå som beskytter av en *siida* eller bygd.³⁴⁵

Sieidien ved Neidenelva var sammen med flere andre tradisjonelt hellige steder i Sør-Varanger overtatt av den russisk-ortodokse kirke. Den lutherske kirke hadde gjennom en pietistisk misjonsvirksomhet fjernet eller forsøkt fjerne materielle symbol på den tradisjonelle samiske religionen. Visuelle fremstilling som runetrommer var blitt demonisert.

Læstadianerne utviklet ikke noe visuelt billedspråk, men var tvert i mot måteholdne og nøysomme i forhold til jordisk gods. (Ill. 64. og ill. 65.)

I hvilken grad dette kan ha spilt på bygging av kapell i Sør-Varanger kan det ikke gis noe entydig svar på. Det har derimot vært viktig å trekke frem noen forhold innen den tradisjonelle samiske religionen som viser at verken den russisk-ortodokse kirke eller Den norske kirke befant seg i et åndelig vakuum når de etablerte sine kirker i Sør-Varanger.

5.3 Kiruna kirke – en annen løsning

Gruvesamfunnet Kiruna i Nord-Sverige har mange likhetstrekk med fremveksten av Kirkenes og Sør-Varanger kommune etter oppstarten av gruvedrift i 1906. Driften av Kiruna startet i 1899, da var Ofotenbanen ferdig og malmen kunne fraktes til Narvik for utskipping.³⁴⁶ I 1912 sto Kiruna kirke ferdig, tegnet av den svenske arkitekten Gustav Wickmann. I *Kiruna kyrka* skriver Fredric Bedoire dette i innledningen til den arkitekturhistoriske analysen:

Byggnaden är präglad av 1890-tallets tankevärld, strävan efter individualistisk form, etnografisk orienterad exotism och en idealistisk tro på dt goda formens formåga att bidra till att fostra goda människor. Exotismen har blivit tilgodosedd genom inspirasjon från samekulturen och fjällvärlden.³⁴⁷

Kiruna kirke betegnes videre som antitradisjonell med originalitet og kompleksitet med høy kunstnerisk kvalitet. Som inspirasjon for kirken trekkes stavkirker og det fornordiske inn, men da behandlet etter århundreskiftets nasjonalromantiske ståsted. Oppdragsgiver var gruveselskapet LKAB ved disponent Hjalmar Lundbohm, som skal ha bedt Wickmann

³⁴⁵ Brita Pollan; ”Hellige steder i samisk tradisjon”, 57; Roald Kristiansen, *Samisk religion og læstadianisme*, 34-35.

³⁴⁶ Gregor Paulsson, *Svensk stad*, 295

³⁴⁷ Fredric Bedoire, *Kiruna kyrke: Sveriges kyrkor: Lappland*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1973), 47.

utforme kirken som en samisk gamme.³⁴⁸ Selv om sørsamiske tømmergammer, kan ha dannet utgangspunkt for det sentralorienterte rommet, peker eksteriør i retning av amerikansk ”Shingle style”-arkitektur.³⁴⁹ Det som derimot klart har hentet inspirasjon fra samisk kunst og kultur er ornamentikken og utsmykningen. Mønster og symboler tatt fra samiske bumerker, tre- og beinarbeid, er et gjennomgående trekk i interiøret. Videre viser et relieff i et av eksteriørets gavelfelt en samisk miljøskildring. Koftekledd (samedrakt) mennesker sitter utenfor en gamme og blir lest for, mens en rein bøyer seg over en sieidi; en hellig stein.³⁵⁰ Også altertavlen skilte seg ut fra samtiden, med prins Eugens andaktsbilde i form av et landskap.³⁵¹

Kiruna kirke er interessant i sin bruk av samisk ornamentikk, og av interesse for videre undersøkelser sett i lys av nyere forskning på området.³⁵² Det som kjennetegner deler av denne ornamentikken er at den *ikke* er ren dekor, men symboler med meningsinnhold. Hvordan ble bruken oppfattet av samtidens samer er derfor et relevant spørsmål? Også svensk politikk var preget av forsvenskning av samer og nedvurdering av samisk kultur.³⁵³ Her representerte kanskje Hjalmar Lundbohm et unntak, og la mulig andre føringer enn ellers i det svenske samfunnet.

5.4 Halvor Vreim – en analyse av samisk byggeskikk fra 1947

Jeg velger å avslutte med et sitat av Halvor Vreim, en autoritet innen arkitekturhistorie. I *Norsk Trearkitektur*, i en ny og utvidet utgave fra 1947 skrev han følgende om samisk byggeskikk:

Innover i de bortgjemte fjordarmene i Finnmark har eller hadde vi inn i den siste krigsvinteren, de uanselige gammene, det betyr jord- og grastorvhytter. Tidligere var de alminnelige i disse ugjestmilde strøk. De eldste av dem er bygd med et system av selvvoksne, krokete bjørkestammer. Utenpå det konstruktive skjelett er lagt åser, ris, never, og et tykt lag med torv. I det ytre ligner gammene tilfeldige opplagte jordhauger som det gror gras på – hele huset er bare et tak. Rommet er overhvelvet, en mørk hule med avrundet, langaktig grunnplan og åpent ildsted i midten. Gjennom en liten åpning i toppen av taket kommer noe lys inn i gammen. Her bodde folk og fe sammen. Menneskene en treffer her, er renomadere som ikke har klart å livberge seg på fjellet. Disse [sic] degraderte samer er kalt fjordsamer, i motsetning til fjellsamene, som bor i telt og lever sitt frie, naturlige og selvstendige liv sammen med renen inne på de store viddene.³⁵⁴

³⁴⁸ Ibid, 51

³⁴⁹ Ibid, 50-51

³⁵⁰ Ibid, 57.

³⁵¹ Gregor Paulsson, *Svensk stad*, 310.

³⁵² Maja Dunfjell, *Tjaalehtjimmie: Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*, Dr.avh, institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, 2001; Gunvor Guttorm, *Duoji bákgát: en studie i form: Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et utfolk*, Dr.avh, institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, 2001.

³⁵³ Einhart Lorenz, *Samefolket i historien*. (Oslo: Pax forlag, 1991), 59, 65.

³⁵⁴ Halvor Vreim, *Norsk trearkitektur*. 2. utg. (Oslo: Gyldendal forlag, 1947), 1-2.

6 Illustrasjoner

LISTE OVER ILLUSTRASJONER

Illustrasjoner uten oppgitt fotograf er forfatterens egne fotografier.

Forside: Neiden kapell og Svanvik kapell. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 1 Kart over Sør-Varanger kommune. Den rette linjen markerer Finlands grenselinje perioden 1920 - 1939.

III. 2 Neiden kapell 1902. Arkitekt Karl Norum.

III. 3 Svanvik kapell 1934. Arkitekt Harald Sund.

III. 4 Oversikt over de østsamiske siidagrensene i fellesdistriktet. Kilde: Sii'daen som forsvant av Astri Andresen.

III. 5 Det hellige Trifons kapell, Boris Gleb, 1565. Foto: Samuli Pauluharju, 1926. Museovirasto/Museiverket, Finland.

III. 6 Bosetningen i Boris Gleb rundt 1900. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 7 Neidensamenes boplass på "fellesjorda". Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 8 Fossheim internat i Neiden fra 1905. Bildet viser internatet etter utbygging på 1920-tallet. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 9 Strand internat i Langfjorddalen, 1905. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 10 Kirkenes kirke, 1862. Arkitekt Grosch. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 11 Kong Oskar II's kapell, 1869 i Grense Jakobselv. Arkitekt Nordan. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 12 Russisk-ortodoks kapell i Russland ved Grense Jakobselv. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 13 Oversikt over Neidendalen. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 14 St. Georgs kapell i Neiden. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

III. 15 Korki Neiden kapell, kapelltomt. Hentet fra: Statsarkivet i Tromsø.

III. 16 Kroki Neiden kapell, kapell og omgivelser. Hentet fra: Statsarkivet i Tromsø.

III. 17 Tegning av Neiden kapell, viser vestfasade. Datert av Karl Norum august 1900. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.

III. 18 Neiden kapell, inngang og trapperom.

III. 19 Neiden kapell, fasade mot syd.

III. 20 Tegninger av Neiden kapell, viser fundamentplan, grunnplan og plan for orgelgalleri. Datert av Karl Norum august 1900. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.

III. 21 Neiden kapell, viser fasade i nord med inngangparti og fasade i vest med koret. Datert av Karl Norum august 1900. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.

III. 22 Neiden kapell, viser tverrsnitt mot orgelgalleri og lengdesnitt. Datert av Karl Norum august 1900. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.

III. 23 Interiør, arkader og vindusgalleri.

III. 24 Detalj av masker på stikkbjelke.

III. 25 Takrytter med dragehoder.

III. 26 Maske ved inngangen.

III. 27 Dragemotiv på takrenne.

III. 28 Sakristi i form av tverrskip.

III. 29 Vinduskonsoll.

III. 30 Gallerivindu.

III. 31 Masker danner søyle kapitlene.

III. 32 Detalj fra utsmykking av benkene.

III. 33 Prekestol i Neiden kapell.

- III. 34 Interiør av korparti og altertavle.
- III. 35 Detalj fra alteret.
- III. 36 Detalj av dørblad.
- III. 37 Boris Gleb kapell, 1874. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 38 Interiørdetalj fra Buksnes kirke.
- III. 39 Prekestol i Buksnes kirke.
- III. 40 Jaktvilla fra 1898, Jakob Digre/Karl Norum. Kilde: Tradisjon og fornyelse av Åse Moe Tovanger.
- III. 41 Tegning av Neiden kapell, arkitekt Henrik Bull. Kilde: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.
- III. 42 Kirkesølv i Neiden kapell. Foto: Helga Tokle.
- III. 43 Svanvik kapell, tegning med situasjonsplan. Datert av Harald Sund 4.8.1931. Målestokk 1:200. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 44 Svanvik kapell, viser tegninger av tverrsnitt mot kordelen, fasade mot syd og fasade mot vest. Datert av Harald Sund 4.8.1931. Målestokk 1:200. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 45 Svanvik kapell, tegninger av tverrsnitt med orgelgalleriet, langsnitt og fasade mot øst. Datert av Harald Sund 30.7.1931. Målestokk 1:200. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 46 Svanvik kapell, tegninger av galleriplan og grunnplan. Datert Harald Sund 4.8.1931. Målestokk 1:200. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 47 Perspektivtegning av Svanvik kapell. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 48 Svanvik kapell, fotografi fra 1940-tallet. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 49 Hjørnedetalj viser knubbelaft.
- III. 50 Ytterdør i fiskebensmønster.
- III. 51 Fasade, vindu og strekkfisker i rødt.
- III. 52 Interiør, kirkerom og orgelgalleri.
- III. 53 Fargedetaljer av dører innvendig. Detaljfoto av støtte til prekestol og søyle.
- III. 54 Takmaleri av Arthur Gustavson. Motivet viser Guds lam med seierfanen, holdt opp av fire engler.
- III. 55 Altertavle. Malt av Arthur Gustavson.
- III. 56 Kor med korgitter og alter.
- III. 57 Tegning av kapell til Svanvik. Utkast fra Chr. Knudtzon, datert 1.11.1928. Kilde: Statsarkivet i Tromsø.
- III. 58 Nedre kloster. Petsamo sognekirke. Foto: Jorma Pohjanpalo, 1931. Museovirasto/Museiverket, Finland.
- III. 59 Interiør fra Petsamo sognekirke. Foto: Museovirasto/Museiverket, Finland.
- III. 60 Svanhovd forsøksgård. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 61 Stabburet på Svanhovd. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 62 Svanvik Folkehøyskole. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 63 Turiststasjonen på Svanvik. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 64 Dåp på Pasvikelva. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.
- III. 65 "Skoltefoss" i Neidenelva. Foto: Sør-Varanger museums billedarkiv.

Kilder

ARKIV

Riksantikvarens arkiv

Riksarkivet i Oslo

Kirke- og Undervisningsdepartement (KUD), Visitasberetninger

Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD), Prestegjeldserie

Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD), Kvener og lapper:

Statens bygge- og eiendomsdirektorat (SBED)

Stortingets arkiv

Statsarkivet i Tromsø

Tromsø og Nord-hålogaland stiftsdireksjon (HS)

Finnmark Amtsdireksjon

Lenmannen i Sør-Varanger, Branntakstregister

Finnmark fylkeskommunes arkiv

Fylkeskonservator i Finnmark

Sør-Varanger kommunes arkiv

Sør-Varanger museum

Menighetskontoret og kirkevergen

Herrestyreprotokoller

Museiverket i Helsingfors, Finland

Bygningshistoriska avbildnings arkiv og bibliotek

Nord-Troms Museums arkiv

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

AVISER OG TIDSKRIFTER

Aftenposten

Morgenbladet

Finnmarken

Finnmarken amtstidende

Finnmarksposten

Verdens gang

Sydvaranger

Røsten

Folkets frihet

Teknisk Ukeblad

Arkitektur og dekorativ kunst

Byggekunst

Litteratur

- Acher, Henrik von. *Senhistorismens arkitektur 1900-1930: Arkitekturen i Bergen mellom byggekrakk og funksjonalisme*. Dr. avh. i kunsthistorie, Bergen, 1986, 118-119.
- Andresen, Astri. *Sii'daen som forsvant: Østsamene i Pasvik etter det norsk-russiske grensetrekingen i 1826*. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1989.
- Anker, Leif. *Middelalder i tre: Stavkirker*. I *Kirker i Norge*. Oslo: Arfo, 2005.
- Aubert, Andreas. *Farge og Norsk folke-kunst*. Oslo: Norigs ungdomslag og Studentmaallaget, 1906.
- Baglo, Cathrine. *Vitenskapelige stereotyper: Om konstruksjon av samene som kulturhistorisk enhet i tida fram mot 1910*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø, 2001.
- Baxandall, Michael. *Patterns of Intention: On the Historical Explanation of Pictures*. New Haven/London: Yale University Press, 1985.
- Bedoire, Fredric. *Kiruna kyrke: Sveriges kyrkor: Lappland*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1973.
- Berggrav, Eivind. *Spennings Land: Visitasglimt fra Nord-Norge*. 1. utg. 1937, Oslo, 1957.
- Berner, Carl. "Arkitekt Harald Sund: 6. februar 1876 – 9. april 1940", *Byggekunst*. 1940.
- Berner, Carl. "Peronalia: 60 år", *Byggekunst*. 1936.
- Bjerkås, Ola. *Preste- og prostearkiver: En brukerveiledning*. Riksantikvaren skriftserie 4, Oslo: 1997.
- Blix, Erik Schytte og Arvid H. Nergård. *Kirke og kirkeliv i Tana Prestegjeld, Tana Gamvik og Berlevåg Sokn*. Vadsø, 1965.
- Borgen, Kjell. *Samenes gårder i indre Finnmark: Naturlilpassing, form og kulturelle konvensjoner fra 1900 til 1990*. I FOK-programmets skriftserie nr. 25. Oslo: Norges forskningsråd, 1995.
- Bottolfsen, Øystein Waling T. Gorter-Grønvik og Einar Niemi. *Vadsø blir fylkeshovedstad: Flytting av amtmannssetet i 1888*, Vadsø: 1988.
- Bottolfsen, Øystein. *Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990*. Vadø: Finnmark fylkeskommune, 1990.
- Bratrein, Håvard og Keth E. Lind, "Hvordan sjøsamene i Nord-Troms ble kristna og innlemma i det norske samfunn". I *Kultur møter i Nord-Troms: Jubileumsbok for Nord-Troms museum: 1978 – 2003*, 64-71, redigert av Gøril Nilsen og Rune Sundelin, Sørkjosen: Nord-Troms museum, 2004.

- Brinchmann, N. A. *Norges jubileumsutstilling 1914: Officiel beretning*. Kristiania: Grøndahl & Søn, 1923.
- Brochmann, Odd. *Bygget i Norge*. Bd 2, Oslo: 1981.
- Christie, Håkon og Sigrud. *Norges Kirker: Buskerud*. 3 bd. Oslo: Riksantikvaren, 1994.
- Cracraft, James og Daniel Rowland, red. *Achitectures of russian identity: 1500 to the Present*. Ithaca/London: Cornell University Press, 2003.
- Dahl, Helge. *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 – 1905*. Oslo: Universitetsforlaget, 1957.
- Danielsen, Rolf. *Trondheim bys historie: Det nye bysamfunn 1880-1914*. Bd 4. Trondheim, 1958.
- Det nye testamente og salmenes bok, Oslo: Det norske bibelselskaps forlag, 1954.
- Drange, Tore, Hans Olaf Aanensen og Jon Brønne, *Gamle Trehus: Historikk, Reparasjon, Vedlikehold*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Dunfjell, Maja. *Tjaalehtjimmie: Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Dr.avh, institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, 2001.
- Eidnes, Asbjørn. *Trondenes kjerke*. Harstad: Hålogaland historielag, 1993.
- Ekroll, Øystein. *Med kleber og kalk: Norsk steinbygging i mellomalderen 1050 – 1550*. Oslo: Det norske samlaget, 1997.
- Eldal, Jens Christian. ” ”Træstil” og farger”. I *Årbok 2006 Fortidsminneforeningen* redigert av John Arne Balto, 83-90. Oslo: Fortidsminneforeningen, 2006.
- Eldal, Jens Christian. *Historisme i tre: ”Sveitserstil”, romantikk, byggeskikk-renesanse og nasjonal egenart i europeisk og norsk trearkitektur på 1800-tallet*. Doktoravhandling i Kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1996 (2. utg. 1997).
- Eldal, Jens Christian. *Med historiske forbilder: 1800-tallet*. I *Kirker i Norge*. Oslo: Arfo, 2002.
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi. *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Ferguson, George. *Signs & symbols on Christian art*. New York, 1961.
- Folketellinga 1865 for Sør-Varanger. Registreringsentral for historiske data, Universitet i Tromsø.
- Folketellinga 1875 for Sør-Varanger. Registreringsentral for historiske data, Universitet i Tromsø.

- Folketellinga 1900 for Sør-Varanger. Registreringsentral for historiske data, Universitet i Tromsø.
- Forsdal, Anders. *Navn langs Pavikelven: Navnenes opprinnelse og betydning*. 2. utg. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1991.
- Fredrikstad kommune. *Fredrikstad Bibliotek*, <http://www.fredrikstad.kommune.no/biblioteket/-default.asp?ArtID=1002>, (oppsøkt 03.02.2007).
- Friis, J. A. *Klosteret i Petchenga: Skildringer fra Russisk lappland: efter historiske kilder og folkesagn*. Kristiania: Cammenmeyer, 1884.
- Friis, J. A. *Kong Oscar IIs reise i Nordland og Finmarken aar 1873*. Christiania, 1874.
- Fuglum, Per. *Norsk bibliografisk leksikon*. redigert av Øyvind Anker og Bjarte Kaldhol, Bd 14. Oslo: 1983.
- Fure, Odd-Bjørn og Tom B. Jensen. *Mellomkrigstid 1920 – 1940*. Norges utenrikspolitiske historie. Bd. 3. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Galschiødt, Ernst. *Sør-Varanger prestegjeld*, Tromsø, 1965.
- Gran, Tron. "Den norske kirke i Sør-Varanger: Kirke og menighet". I *Sør-Varanger 1906 – 1939: Jernmalmen skaper et nytt samfunn*. Redigert av Vigdis Våvang m.fl. 171-176. Kirkenes: Sør-Varanger historielag, 2001.
- Gran, Tron. "Den norske kirke i Sør-Varanger". I *Sør-Varanger 1826 – 1906: Fra fellesdistrikt til lokalforvaltning*. Redigert av Vigdis Våvang m.fl. 141-144. Kirkenes: Sør-Varanger historielag, 2003.
- Gunnarsjaa, Arne. *Arkitekturleksikon*. Oslo: Abstrakt forlag, 1999.
- Guttorm, Gunvor. *Duoji bákgát: en studie i form: Kunsthåndverk som visuell erfaring hos et utfolk*. Dr.avh, institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø, 2001.
- Halèn, Vidar. *Drager Gullsmedkunsten og drømmen om det nasjonale*. Oslo: Kunstindustrimuseet, 1992.
- Hansen, Bente Merete. *Solhov Folkehøyskole: Fornorskningsbastion i grenseland*. Hovedfagsoppgave i Kunsthistorie, Universitetet i Bergen, 1998.
- Harket, Agnete Berentsen. *Romanske dekorfragmenter fra Nidaros domkirkes steinsamling*. Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders forlag, 1998.
- Helland, Amund. *Norges land og folk: Topografisk-statistisk beskrevet: Finmarkens amt*. Bd. 1. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1906.
- Historisk statistikk 1994, statistisk sentralbyrå, Norges offisielle statistikk.

- Hohler, Erla Bergendahl. *Norwegian stave church sculpture*. 2 bd. Oslo: Scandinavian University Press, 1999.
- Holmesland, Hilde. *De nasjonale minoritetene: Jødene, Kvenene, Rom, Romanifolket og Sigøynerne*. ABM-skrift, Oslo: ABM-utvikling, 2006.
- Hætta, Odd Mathis. *Samene: historie, kultur, samfunn*. Oslo: Grøndahl Dreier, 1994.
- Høydalsnes, Eli. *Møte mellom tid og sted: Bilder av Nord-Norge*. Oslo: Bonytt, 2003.
- Ivanowitz, Mikit. *Mikits web-verden*. Mikit Ivanovitz. <http://home.no.net/miiva>, (oppsøkt 10.04.2007).
- Johansen, Johannes. *Hellige Trifon av Petsjenga: En russisk ortodoks helgen i Norge*. Med bidrag av Erik Egeberg, Hurdal: Hl. Trifon Skita, 2004.
- Johansen, Johannes. *Neiden 1992 – 2002: Kirkeforeningen ved St. Georgs Kapell i Neiden 10 år*. Kirkeforeningen St. Georgs kapell, 1992.
- Kjenstali, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i Historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992.
- Kristiansen, Roald. *Samisk religion og læstadianisme*. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.
- Kyllingstad, Jon Røyne. *Kortskaller og langskaller: Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2004.
- Kaartvedt, Alf. *Selvstendighet og union: Fra middelalderen til 1905*. Norsk utenrikspolitisk Historie. Med bidrag av Narve Børge og Øystein Rian, Bd 1. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Larsen, Knut Einar. "Hva var byggeskikk?" I *Byggekunst og byggeskikk*. (1982): 362-365.
- Lindahl, Göran. *Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800-1950*. Stockholm, 1955.
- Lindberg, Carolus. *Finlands kyrkor*. Helsingfors: Förlag Bildkunst, 1935.
- Lorentzen, Anne Kathrine. *Nasjonale strømninger i norsk arkitektur 1900-1925*. Hovedoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1995.
- Lorenz, Einhart. *Samefolket i historien*. Oslo: Pax forlag, 1991.
- Lund, Nils-Ole. *Nordisk arkitektur*. 2. utg. København: Arkitektens forlag, 1991.
- Lund, Nils-Ole. *Teorier i arkitekturen*. 3. utg. København: Arkitektens forlag, 1985.
- Lunde, Aage. *Sør-Varangers historie*. Med bidrag av Povl Simonsen og Ørnulf Vorren. Kirkenes: Sør-Varanger kommune, 1979.

- Læstadius, Lars Levi. *Fragmenter fra lappiske myhologien: Gudaära*. Med bidrag fra Nils M. Knutsen, Per Posti og Roald E. Kristiansen. Tromsø: Angelica, 2003.
- Maire, Mads le. *Fra Sydvaranger*. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1982.
- Manker, Ernst. *Samefolkets konst*. Hamstad: Askild & Kärnekull, 1971.
- Meløy, L. Lind. *Internatliv i Finnmark: Skolepolitikk 1900 – 1940*. Oslo: Det norske samlaget, 1980.
- Moxey, Keith. *The practice of theory: Poststructuralism, cultural politics, and art history*. Ithaca/London: Cornell University Press, 1994.
- Myklebust, Dag. ”Kultruminner i Øst-Finnmark”. I *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring: Årbok 1975*. 117-126. Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring, 1975.
- Nesseby kirke 1858 – 1958, Nesseby menighetsråd, Vadsø 1958.
- Nielsen, Jens Petter. ”Det gamle russland og det nye Norge: 1905 – 1917: Et naboskap uten frykt?” I *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*. 11-38, redigert av Vladislav Ivanovitsj Goldin og Jens Petter Nielsen. Arkhangelsk: Pomoruniversitetets forlag, 1996.
- Niemi, Einar. ”Amtmannsgården i Vadsø”. I *Vadsø blir fylkeshovedstad: Flytting av amtmannssetet i 1888*. Vadsø: Vadsø museum, 1988.
- Niemi, Einar. ”Byggeskikk og Arkitektur”, i *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring; Årbok 1983*. Redigert av Hans Emil Lidén m.fl. 47-72. Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring, 1983.
- Niemi, Einar. ”I grenselandet mot russland: Neidensamene”, I *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*, 250-277. Redigert av Vladislav Ivanovitsj Goldin og Jens Petter Nielsen. Arkhangelsk: Pomoruniversitetets forlag, 1996.
- Niemi, Einar. ”Østsamene: urfolk og grenseminoritet”. I *Samer og Nordmenn*. Redigert av Harald Eidheim. Oslo, 1999.
- Nikula, Riita. *Architecture and landscape: The building of Finland*. Helsinki: Otava, 1993.
- Norberg-Schulz, Christian. *Mellomkrigstid: Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme*. I Norsk kunsthistorie. Bd 6. Oslo: Gyldendal, 1983.
- Norges offisielle statistikk IX 17, Folketellingen i Norge 1 desember 1930, 4. hefte, Oslo 1933.
- Norges offisielle statistikk VII 39, Folketellingen i Norge 1. desember 1920, 1 hefte, Oslo 1922.

- Norges offisielle statistikk VIII 182, Folketellingen i Norge 1 desember 1930, 1.hefte, Oslo 1932.
- Norges offisielle statistikk, Folketellingen i Norge 1. desember 1920, 4. hefte, Oslo 1922.
- Norum, Karl. "Den tekniske høiskole". I *Teknisk ukeblad*. (1899): 140-144.
- Norum, Karl. "Norsk Træbygningstil". I *Kantate ved Trondhjems tekniske læreanstalt 25 aars jubilæu.*, Trondheim, 1895.
- Parrukoski, Timo. "Administration of the Finnish Orthodox Church". I *Orthodoxy in Finkand: Past and Present*. Redigert av Veikko Purmonen. 2. utg. Kuopio: Orthodox Clergy Assosiation, 1984.
- Paulsen, Kjell-Arthur. *Stedsnavn i Sør-Varanger*. Kirkenes: Sør-Varanger museum, ?.
- Paulsson, Gregor. *Svensk stad: Liv og stil i svenska städer under 1800-tallet*. Bd 1. 2. utg. Lund: Studentlitteratur, 1973.
- Petterson, Arvid. *Hus i Finnmark*. Redigert av Mia de Coninck, Elsa Ingilæ Halvorsen og Svein H. Sørensen. Vadsø: Fortidsminneforeningen i Finnmark, 2005.
- Pollan, Brita. "Hellige steder i samiske tradisjon". I *Kulturmøter i Nord-Troms: Jubileumbok for Nord-Troms Museum: 1978-2003*. Redigert av Gøril Nilsen og Rune Sundelin. Sørkjosen: Nord-Troms Museum, 2004.
- Pollan, Brita. "Samisk religion i Norge". I *Norges religionshistorie*. Redigert av Arne Bugge Amundsen. 414-456. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
- Rasmussen, Alf Henry. *Våre kirker: Norsk kirkeleksikon*. Med bidrag av Arne E. Sæther. Oslo: Vanebo forlag, 1993.
- Rasmussen, Sigrun. "Strimpgården i Bugøyfjord: John Savios hjemsted". I *Fortidsvern*. (3/2005): 28.
- Richter, I. *Det gamle og det nye Trondhjem*. Kristiania, 1905.
- Røst, Åsmund. *Selskabet til fremme af Finmarkens jordburk: Bureising eller fornorskning?* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1978.
- Said, Edward W. *Orientalismen: Vestlige oppfatninger av orienten*. 1978, oversatt av Anne Aabakken. Oslo: Cappelen/De norske bokklubbene, 2001.
- Sildnes, Unni. *Trifon Pečenskij: En ortodoks helgen i russisk og norsk tradisjon*. Hovedoppgave i russisk litteratur, Universitetet i Tromsø, 1997.
- Simonsen, Sørmoen. *1700-tallet: Skjønnhetens århundre*. I *Kirker i Norge*. Oslo: Arfo 2001.
- Sinding-Larsen, Staale. *Arkitekturteori og bygningsanalyse*. Trondheim: Tapir Forlag, 1994.

- Sivertsen, Dagmar. *Læstadianismen i Norge*. Oslo: Forlaget land og kirke, 1955.
- Sivertsen, Jørgen. *Hammerfest 1789 – 1914*. Bergen, 1973.
- Sjølie, Randi. *Samisk byggeskikk*. I FOK-programmets skriftserie nr. 21. Oslo: Norges forskningsråd, 1995.
- Sjølie, Randi. *Vern og forvaltning av samiske byggverk*. Utkast til Hovedrapport 2003, Sametinget.
- Stærk, Lars. *Eventyr og sagn fra Sør-Varanger*. Karasjok: Davvi Girji, 1994.
- Sund, Harald. "Petter Dass' kirke: Et minnesmerke som bør restaureres". *Årbok for Foreningen til norske minnesmerkes bevaring 1928*. Oslo, 1928.
- Suorza, Frank. *Befolkningsutvikling i Sør-Varanger 1900-1920*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1973.
- Sørby, Hild. *Klar ferdig hus: Norske ferdighus gjennom tidene*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Sørensen, Svein H. "Neiden får eget kapell" I *Neiden kapell: 1902 – 1977*. Med bidrag av Ernst Galschiødt, Kjell Skog og Reidun Vorren. Kirkenes: Sør-Varanger kulturstyre, 1977.
- Sørensen, Svein H. *Neiden kapell: 1902 – 2002: Kirke og kirkeliv i Neiden gjennom 100 år*. Kirkenes: Neiden kirkeforening, 2002.
- Sørensen, Svein. *Svanvik kapell: en grensekirke*. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1990.
- Tanner, Väinö. *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området: I. Skolt-lapparna*, Helsingfors, 1929.
- Tchudi-Madsen, Stephan. *Veien hjem. Norsk arkitektur 1870 – 1914*. Norges kunsthistorie Bd 5. Oslo, 1981.
- Thiis-Evensen, Thomas. *Henrik Bull: arkitekt og formgiver*. Oslo: Norsk Arkitekturmuseum, 1975.
- Tovanger, Åse Moe. "Tradisjon og fornyelse. Norsk arkitektur rundt århundreskiftet". I *Tradisjon og fornyelse: Norge rundt århundreskiftet*. Redigert av Tone Skedsmo. 330-382. Oslo: Nasjonalgalleriet, 1994.
- Tvinnereim, Helga Stave. *Arkitektur i Ålesund 1904-07*. Magisteravhandling i kunsthistorie, Universitetet i Oslo, 1980.
- Umberto, Eco. *Kunsten å skrive en akademisk oppgave: Hovedoppgave og masteroppgave*. Forord ved Thomas Hylland Eriksen, Oslo: Idem, 2002.

- Universitet i Tromsø. *Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard, Neiden kapell*. Universitet i Tromsø, 2004, http://www.ub.uit.no/baser/arkinord/categories.php?cat_id=229 (oppsøkt 06.04.2007).
- Vogt, Nils Collett. *Smaa breve fra Finmarkene*. Kristiania, 1918.
- Vorren, Ørnulf og Ernst Manker. *Samekulturen*. Tromsø: Tromsø museum, 1957.
- Vreim, Halvor. *Norsk trearkitektur*. 2. utg. Oslo: Gyldendal forlag, 1947.
- Werle, Finn. *Arkitekturens ismer*. Stockholm: Arkitektur Förlag, 1997.
- Wessel, Andreas B. *Fra vor grænse mod Russland*. 2. utg. Kirkenes: Sør-Varanger museums, 1991.
- Wessel, Andreas B. *Optegnelser fra Sør-Varanger*. 2. utg. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1979.
- Wessel, Andreas B. *Småskrifter om Sør-Varanger av forskjellige forfattere*. Kirkenes: Sør-Varanger museum, 1978.
- Wikan, Steinar. *Grensebygda Neiden: Møte mellom folkegruppene og kampen om ressursene*. (Stonglandseidet: Nordkalott Forlaget, 1995)
- Wikan, Steinar. *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1980.
- Ytreberg, N. A. *Tromsø bys historie*. Bd 3. Tromsø: A/S Petter Norbye, 1971.
- Østby, Leif. *Norsk kunstnerleksikon: bildende kunstnere, arkitekter, kunsthåndverkere*. Redigert av Nasjonalgalleriet, Leif Østby. Oslo: Universitetsforlaget, 1982-1986.
- Aandanes, Per M. *Læstadianismen i Nord-Noreg*. Kolbotn: Tano, 1986.